

พัฒนาการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

DEVELOPMENT OF LEARNING ON THE THREEFOLD

TRAINING IN THERAVĀDA BUDDHISM

นายวิชิต สงวนไกรพงษ์

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา ศีลศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

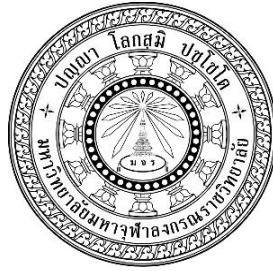

พัฒนาการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นายวิชิต สงวนไกรพงษ์

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Development of Learning Based on The Threefold
Training in Theravāda Buddhism

Mr. Vichit Sanguankraipong

A Thematic Paper Concerning the Qualifying Examination in the
Specified Subject in Selected Topics in Development of Buddhism

Fulfillment of the Requirement for the Award

Of the Degree of Doctor of Philosophy

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อสารนิพนธ์ : พัฒนาการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : นายวิจิต สงวนไกรพงษ์

ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

: ดร.ประยูร แสงใส ป.ธ. ๔, พธ.บ., M.A. (Ed.),

P.G. Dip. In Journalism, Ph.D. (Ed.)

วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๓/ ธันวาคม /๒๕๕๗

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาสำรวจเอกสาร โดยใช้วิธีการเชิงพรรณนา มีลักษณะการศึกษาพัฒนาการของหลักไตรสิกขา ผลของการวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

หลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการวิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสหลักไตรสิกขาไว้ใน วัชชีปุตตยสูตร ทุติยสิกขัตตยสูตร และตติยสิกขาสสูตร ไตรสิกขามีความหมายว่า การฝึกอบรมด้าน ความประพฤติ จิต และปัญญา ไตรสิกขาสามารถจัดประเภทได้ ตามหลักไตรสิกขาตามมรรคมืองค์แปด และตามธรรมชั้นรสาม ความสำคัญของหลักไตรสิกขาคือเป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในปาฏิโมกข์ เป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีอิทธิพลสำคัญทางคัมภีร์พระพุทธศาสนา สาระ สำ คัญของหลักไตรสิกขามี ๓ อย่างคือ สีล สมาธิ และปัญญา

กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล มี ๒ หลักธรรม คือ ๑) หลักไตรสิกขา ๒) หลักอริยมรรคมืองค์ ๘

การนำกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาไปพัฒนาบุคคลนั้นต้องสร้างศรัทธาและปัญญาให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั้นๆ ก่อนคือ การสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นนั่นเอง เมื่อเกิดสัมมาทิฐิแล้วจึงนำหลักธรรมต่างๆ เข้าสู่กระบวนการพัฒนาตามความเหมาะสม เมื่อสิ้นสุดกระบวนการพัฒนาแล้วจะต้องทำการประเมินผลใน ๔ ด้าน คือ ด้านกาย สีล จิต และปัญญา มีเป้าหมายสุดท้ายคือคุณภาพ

ชีวิตที่มีคุณค่าต่อตนเอง ต่อสังคม และประเทศชาติ นั่นคือ ชีวิตที่พัฒนาแล้วประกอบด้วย สีล สมาธิ ปัญญาอย่างแท้จริง

Thematic paper Title : Development of Learning Based on
The Threefold Training in Theravāda Buddhism

Researcher : Mr. Vichit Sanguankraipong

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thematic Paper Supervisor
: Dr. Prayoon Sangsai (Pali IV, B.A., M.A.(Ed.),
P.G. Dip. In Journalism, Ph.D. (Education)

Date of Completion : 23/December /2014

Abstract

The thematic paper, “Development of Learning Based on the Threefold Training in Theravāda Buddhism”. The purposes of this study were, to study principles of The Threefold Training in Theravāda Buddhism, and to study learning process of Threefold Training for person development. This was qualitative research with the descriptive analysis. The result of this study was found as follow.

The principle of The Threefold Training in Theravāda Buddhism, a result was found that, The Threefold Training is that the Buddha has taught The Threefold Training in Vajjiputta Sutta, Dutiyasikkhattaya Suta, and Tatiyasikkha Sutta. The Threefold Training means training in morality, concentration and wisdom. The Threefold Training can be classified according to the content of Atthangika-magga i.e. the Noble Eightfold Path and dhamma-khandha 3 i.e. bodies of doctrine. The Threefold Training is important because it is the whole source of training in the Patimokka, the fundamental precepts of sublime life, the influence to Buddhist scriptures, the whole source of Buddhist meditation in Buddhism. The essentials of the Threefold Training are the three principles of training i.e, higher training in morality, concentration, and wisdom.

Learning process of Buddhism for person development, there were two Buddhist principles to bring about person development, 1.) The Threefold Training 2.) The Noble Eightfold

Learning process in Threefold Training for person development, give precedence to the one's own training process in faith with true friend who can guide, and considering Critical Reflection, when the person has Critical Reflection, the Right Understanding will arise, and lead him to learning process by practicing. The checking for the rightness of development must go on four sides namely physical, moral, emotion and wisdom, all of which lead one to the goal of life, this is the virtues conducive to benefits in himself, for society and for nation, That is development person.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงด้วยความเมตตาและความอนุเคราะห์จากหลายท่านโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์คือ ดร.ประยูร แสงใส ที่ได้เสียสละเวลาช่วยเหลือให้คำปรึกษาและแนะนำแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ นับตั้งแต่เริ่มทำการวิจัยจนแล้วเสร็จ

ขอขอบคุณ ดร.มณูญ แก้วแสนเมือง ผู้อำนวยการวิทยาลัยการอาชีพนวมินทรราชินี มุกดาหาร ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์จัดหาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในด้านแนวคิดหลักการ การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้และยังเป็นผู้จุดประกายแนวคิดของผู้วิจัยให้สนใจในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับเป็นกุศลยิ่งขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่สอนอยู่ในหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ที่ได้ช่วยให้คำปรึกษาและข้อวิจารณ์อันเป็นประโยชน์ต่อการแก้ไขปรับปรุงประเด็นในการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ คุณครูอังศุมาลิน ดวงคำพิละ หัวหน้าศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านสระแก้ว สังกัดองค์การบริหารส่วนตำบลนาออก อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์จัดพิมพ์และแก้ไขข้อบกพร่องและเป็นกำลังใจในการทำสารนิพนธ์เล่มนี้จนเสร็จสมบูรณ์

ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณทุกท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

นายวิจิต สวงนไกรพงษ์

๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญแผนภาพ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ หลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๑ หลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระไตรปิฎก	๑๓
๒.๑.๑ ความเป็นมาของหลักไตรสิกขา	๑๓
๒.๑.๒ ความหมายและประเภทของไตรสิกขา	๑๔
๑.๒.๓ ความสำคัญของไตรสิกขา	๑๘
๑.๒.๔ สาระสำคัญของไตรสิกขา	๒๐
๒.๒ หลักไตรสิกขาในอรรถกถา	๒๒
๒.๓ การใช้หลักไตรสิกขาในสมัยพุทธกาล	๒๖
๒.๓.๑ ถล่อมบุคคลผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล	๒๗
๒.๓.๒ คุณสมบัติผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล	๒๘
๒.๔ พัฒนาการไตรสิกขาจากอดีตสู่ปัจจุบัน	๓๐

๒.๔.๑	โอวาทปาฏิโมกข์	๓๐
๒.๔.๒	ไตรสิกขาตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ (สะอาด สว่าง สงบ)	๓๒
๒.๔.๓	หลักไตรสิกขาในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (เก่ง ดี มีความสุข)	๓๕
๒.๔.๔	สรุปพัฒนาการของหลักไตรสิกขาจากอดีตสู่ปัจจุบัน	๓๘
๒.๕	สรุปแนวคิดเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๓๙

บทที่ ๓ กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล ๔๑

๓.๑	แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ในพุทธศาสนา	๔๑
๓.๑.๑	ความหมายและความสำคัญของการเรียนรู้	๔๑
๓.๑.๒	แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในพุทธศาสนา	๔๔
๓.๑.๓	กระบวนการเกิดการเรียนรู้ในพุทธศาสนา	๕๑
๓.๒	กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา	๕๕
๓.๒.๑	ความหมายของไตรสิกขา	๕๕
๓.๒.๒	หลักการของไตรสิกขา	๕๖
๓.๒.๓	การประยุกต์กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาบุคคล	๕๖
๓.๒.๔	ระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคลตามหลักไตรสิกขา	๕๘
๓.๒.๕	การฝึกฝนตนเองตามหลักไตรสิกขา	๕๙
๓.๓	กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเมื่อนำอริยมรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์	๖๒
๓.๓.๑	ความหมายของอริยมรรคมีองค์ ๘	๖๒
๓.๓.๒	หลักการของอริยมรรคมีองค์ ๘	๖๒
๓.๓.๓	การประยุกต์กระบวนการเรียนรู้ตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อพัฒนาบุคคล	๗๐
๓.๔	ศรัทธาเป็นองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้	๗๑
๓.๕	สรุปกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล	๗๕

บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ๗๗

๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๗๗
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๐

บรรณานุกรม ๘๒

ประวัติผู้วิจัย ๘๗

สารบัญแผนภาพ

ภาพที่		หน้า
ภาพที่ ๑.๑	แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๑
ภาพที่ ๒.๑	แสดงผังประเภทของหลักไตรสิกขาที่จัดตามหลักสิกขา ๓	๑๖
ภาพที่ ๒.๒	ประเภทของหลักไตรสิกขาโดยนำเนื้อหาหามรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์	๑๗
ภาพที่ ๒.๓	แสดงผังประเภทของหลักไตรสิกขาที่จัดตามหลักชั้น ๓	๑๘
ภาพที่ ๒.๔	การจำแนกองค์คุณ ๙ ประการ โดยระดับแห่ง ศील สมาธิ ปัญญา	๒๕
ภาพที่ ๒.๕	แสดงแนวปฏิบัติ สะอาด สว่าง สงบ ตามแนววิถีของพุทธทาสภิกขุ	๓๔
ภาพที่ ๒.๖	แสดงพัฒนาการไตรสิกขาจากอดีตสู่ปัจจุบัน	๓๙
ภาพที่ ๓.๑	แสดงสาระการศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา	๕๐
ภาพที่ ๓.๒	แสดงความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะ	๕๒
ภาพที่ ๓.๓	แสดงกระบวนการของการรับรู้ในพระพุทธศาสนา	๕๓
ภาพที่ ๓.๔	แสดงการทำหน้าที่ของอายตนะ	๕๔
ภาพที่ ๓.๕	แสดงศรัทธาองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้	๗๔
ภาพที่ ๓.๖	แสดงกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล	๗๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๙. หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๑ ข้อ ๓๑๑ หน้า ๒๘๙ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๔ - ๕	วิ.ม. (ไทย)	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๑๐	ที.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู. (ไทย)	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก (ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
	อง.ทุก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
	อง.ติก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๕	ช.ธ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๓๔	อก.วิ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิเสสวิสุทฺธิมรรคปกรณ์	ภาษาไทย)
-----------	-------	---	------------------------	----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

เป็นที่ยอมรับกันมานานว่า การศึกษาเป็นหัวใจของการพัฒนาในทุกๆ ด้าน สังคมไทยที่พึงปรารถนาในอนาคต คือสังคมที่มีความสงบ สังคมที่มีความสุข เป็นสังคมที่มีสมรรถภาพ มีความยุติธรรม มีความเมตตากรุณา เคารพในสิทธิมนุษยชน มีครอบครัวที่อบอุ่น มีชุมชนที่เข้มแข็ง และมีหลักธรรมของศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำรงชีวิตของคนในสังคมไทย^๑

การจัดการเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า ภารกิจของการศึกษา คือการสร้างปัญญาหรือวิชา ซึ่งหมายถึงความรู้สภาวะแท้จริงของสรรพสิ่ง รู้จริงให้ถึงแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเรียนเรื่องอะไรก็ตาม ความรู้อย่างนี้ท่านเรียกว่า ญาณทัศนะ คือความรู้เห็นตามความเป็นจริง การแสวงหาปัญญา คือความรู้เห็นตามความเป็นจริง นั่นแหละคือ ภารกิจสำคัญของการศึกษา^๒

การศึกษาเน้นเรื่องพัฒนาปัญญามากกว่าเรื่องอื่นๆ เพราะปัญญาเป็นคุณธรรมสำคัญที่สุด ปัญญาเป็นประธานแห่งคุณธรรมทั้งหลาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ปัญญาหิ กุสลา วนฺติ

นกุชตตราชาอิวตารกานํ

ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าปัญญาประเสริฐที่สุด

เหมือนพระจันทร์เด่นที่สุดในหมู่ดาว^๓

^๑ สมจินตนา ภักดีศรีวงศ์, หัวใจของการศึกษาศาสนาต้องเป็นรากฐาน, (กรุงเทพมหานคร: กรมสามัญศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^๒ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ขอบฟ้าแห่งความรู้, (กรุงเทพมหานคร: กรมสามัญศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

^๓ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๔๖๘/๕๔๑.

ปัญญามีคุณธรรมอื่นเป็นบริวาร เช่นเดียวกับพระจันทร์มีดวงดาวทั้งหลายเป็นบริวารดัง พุทธพจน์ที่ว่า สิลปริภาวิโต สมาธิ มหปโผล เป็นต้น แปลความว่า ศีลทำให้สมาธิมีผลมาก มี อานิสงส์มาก สมาธิทำให้ปัญญามีผลมาก มีอานิสงส์มาก^๔

ภารกิจสำคัญอีกข้อหนึ่งของการศึกษาก็คือการกำจัดอวิชชา มีคำถามว่าอวิชชาคืออะไร บางคนตอบว่าอวิชชาคือ ความไม่รู้ คำตอบนี้ถูกเพียงครั้งเดียว

ความหมายที่ครบถ้วนของอวิชชาก็คือ ความไม่รู้สิ่งที่ควรรู้ (อวิสุทธิวิทิตติ อวิชชา) และความรู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ (วิสุทธิวิทิตติ อวิชชา)^๕

อวิชชาไม่ได้หมายถึงความโง่หรือความไม่รู้เท่านั้น แต่ยังหมายถึงความรู้ที่เป็นขยะหรือ มลพิษ คือความรู้เรื่องที่ไม่มีสาระไม่มีประโยชน์จัดเป็นอวิชชาเหมือนกัน เพราะถือเป็นการเพิ่มความ มีตมากางกันแสงสว่างคือปัญญา

การเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา ก็คือการจัดการเรียนการสอน ตามหลักธรรมคำสอน ของพระพุทธเจ้าที่มีจำนวน ๘๔,๐๐๐พระธรรมชั้นตรี สรุปลย่อ ลงได้เป็นหลักการทั่วไป ๓ประการ เรียกว่า หัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักการไม่ทำความชั่วทั้งปวง หลักการทำความดี ให้ถึงพร้อมและหลักการทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว^๖ กระบวนการเรียนการสอนตามแนว พระพุทธศาสนาของมนุษย์นั้นต้องเป็นกระบวนการที่เกิดจากการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง และให้มีขึ้นในตัวมนุษย์เองด้วยการลงมือปฏิบัติจนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญ และมีความ เลื่อมใสศรัทธาในการที่จะประพฤติปฏิบัติตามคำสอนนั้นแนวทางในการพัฒนาการเรียนรู้อาจเกิด ปัญญาเช่นนี้ ผู้เรียนหรือ ผู้รับการฝึกฝนอบรมจะต้องเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้สร้างปัญญา ให้เกิดแก่ตน ต้องเป็นผู้มีส่วนร่วม เป็นผู้ได้ลงมือกระทำเอง และปฏิบัติเองให้มากที่สุด เพราะเป็น ระบบการศึกษาที่ทำให้มนุษย์มีพัฒนาการเรียนรู้อย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนา อย่างมีดุลยภาพ มีระเบียบในการดำเนินชีวิต อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเกื้อกูล พัฒนาจิตใจมีคุณธรรม มีสภาพจิตใจที่สงบสุข และพัฒนาองค์ความรู้ให้ถึงสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มีเป้าหมายสุดท้าย คือ คุณภาพชีวิตที่ดีมีคุณค่าทั้งต่อตนเอง ผู้อื่นและสังคม และยังเป็นชีวิตที่อุดมด้วย ศีล สมาธิ และปัญญาอย่างแท้จริง^๗

^๔ ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๗๖/๙๖.

^๕ สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา, หน้า ๔๘๐.

^๖ วิทยา ทองดี, มนุษย์กับกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสนา, (วารสารบัณฑิตศึกษาปริทัศน์ วิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ กันยายน - ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๕), หน้า ๓๗-๔๘.

พระพุทธพจน์หรือหลักคำสอนที่ทรงแสดงไว้มี ๒ ส่วน คือ สัจธรรม และจริยธรรม ; สัจธรรม คือส่วนที่ว่าด้วยความจริงของโลกและชีวิต ซึ่งพระพุทธเจ้าจะบังเกิดหรือไม่บังเกิดก็ตาม จะเป็นพระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบันหรือในอนาคตก็ตาม จะถูกเปิดเผยหรือปกปิดอยู่ก็ตาม ความจริงที่ว่านั้น ก็คงดำเนินไปอยู่อย่างนั้น คือคำสอนที่ว่าด้วยหลักไตรลักษณ์ และหลักปฏิจจสมุปบาท

ส่วนจริยธรรม คือหลักคำสอนว่าด้วยการดำเนินชีวิต เป็นธรรมะที่ปรับได้ คือ เลือกที่จะดำเนินให้เหมาะสมและสอดคล้องกับชีวิต สังคม และธรรมชาติแวดล้อม หลักคำสอนนี้ จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขไม่ได้เป็นอิสระ หรือหลุดถึงความจริงแท้เหมือนสัจธรรม^๔

ผู้วิจัยในฐานะที่เคยดำรงตำแหน่งผู้บริหาร วิทยาลัยเทคนิคหนองบัวลำภู สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษาและปัจจุบัน ในตำแหน่งเลขานุการหน่วยจัดการศึกษา วิทยาลัยชุมชนหนองบัวลำภู อำเภอศรีบุญเรือง สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ได้เห็นความสำคัญของการพัฒนาการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่เหมาะสมกับการจัดการเรียนการสอนของการอาชีวศึกษา และการอุดมศึกษาเพื่อที่จะนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนา การเรียนการสอนให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุดต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้ดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยในแต่ละด้านไว้ดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร ผู้วิจัยสำรวจเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรวิจัยครั้งนี้ดังนี้

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือเกี่ยวกับพุทธวิธีการสอน พุทธปรัชญาการศึกษา หลักการจัดการเรียนรู้และเอกสารงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

^๔ จิรภัทร แก้วภู และวีรพันธ์ มาทพูล, พุทธวิธีการสอน, การสอนตามหลักไตรสิกขา อริยสัจและอนุพุทธิกถา, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๖๙-๘๖, ๗๐.

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยได้ศึกษาเจาะประเด็นที่สอดคล้องกับจุดประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๑) เนื้อหาที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและแนวคิดของหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒) เนื้อหาที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การจัดการเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลอันเป็นผลมาจากการเรียนการสอน ที่เป็นไปอย่างยาวนานคงทนและต่อเนื่อง และเป็นไปในทางที่สังคมต้องการ

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง ขั้นตอนของการดำเนินการจัดการศึกษา เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมสังคมการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

หลักไตรสิกขา หมายถึง การทำให้เกิดการพัฒนาความรู้ และการฝึกอบรม ที่ใช้เป็นเครื่องมือหรือกิจกรรมในการจัดการเรียนการสอน มี ๓ ประการ คือ ศีล (Traning in higher morality) เป็นการฝึกพฤติกรรมทางกายและวาจา สมาธิ (Traning in higher mentality) เป็นการฝึกด้านคุณธรรมของจิตใจให้มั่นคงแน่วแน่ ปัญญา (Traning in higher wisdom) เป็นการฝึกปรี้อปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจของสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง

การพัฒนาบุคคล หมายถึง กระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลให้มีความเจริญก้าวหน้าในด้านสติปัญญา อารมณ์และสังคมไปในทิศทางที่ดีขึ้น เพื่อให้ปฏิบัติงานได้ผลตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

๑.๕ ทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และเพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่มีเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับงานวิจัย ดังนี้

๑.๕.๑ เอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

สำนักงานเลขาธิการครุสภา ได้กล่าวถึง แนวคิดการจัดการเรียนรู้ไว้ว่า เป้าหมายหลักของการจัดการเรียนรู้ ระบุไว้อย่างชัดเจนในมาตรา ๖ ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ว่า “การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้

เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรม และวัฒนธรรม ในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข”

การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาบุคคลให้เป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์” ไม่ได้เน้นที่อาชีพใดอาชีพหนึ่ง ไม่ได้เน้นว่าจะต้องพัฒนาด้านใดด้านหนึ่ง เพื่อสังคมใดสังคมหนึ่งโดยเฉพาะแต่เป็นการเน้นพื้นฐานหลักกว่า ให้บุคคลเป็นคนที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา คุณธรรม มีจริยธรรม และวัฒนธรรม ในการดำรงชีวิตเสียก่อน เพื่อสามารถประกอบอาชีพ หรือดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปได้อย่างประสบความสำเร็จและมีความสุข โดยมีการศึกษาพื้นฐานพัฒนาบุคคลให้มีคุณลักษณะดังกล่าว และนำการศึกษาไปเป็นรากฐานสำหรับประกอบอาชีพต่อไป คือ ต้องเป็นคนที่สมบูรณ์ก่อนที่จะไปเป็นครูที่สมบูรณ์ เป็นหมอที่สมบูรณ์ เป็นทหารที่สมบูรณ์ เป็นนักธุรกิจที่สมบูรณ์ต่อไป ก็จะต้องเป็นคนดี โดยพื้นฐานเสียก่อน ภารกิจหลักของการจัดการศึกษา คือ ต้องพยายามให้เห็นภาพเป้าหมายหลักให้สมบูรณ์เสียก่อน โดยการสร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ทางการศึกษา เพื่อให้สามารถวางแนวทางการจัดการศึกษาเป็นไปอย่างสอดคล้องเหมาะสมกับความต้องการบุคคลของสังคม และขยายผลไปสู่การดำเนินการจัดการเรียนการสอน เพื่อให้การจัดการเรียนการสอนบรรลุตามวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ^๙

การเรียนการสอน เป็นข้อความที่เป็นไวพจน์ กับการจัดการเรียนรู้ในที่นี้จะเริ่มจากความหมายของการเรียนกับการสอน และการเรียนการสอน ตามลำดับดังนี้

ยุทธพงษ์ ไกยวรรณ กล่าวไว้ในหนังสือ แนวคิดและวิธีสอนว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ที่ค่อนข้างถาวรและเป็นไปในทางที่สังคมต้องการ^{๑๐}

สถาบันแห่งชาติเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ เสนอแนวคิดไว้ในหนังสือ การจัดการเรียนการสอนในอนาคตามตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ การเรียนรู้ หมายถึง การปรับเปลี่ยนทัศนคติ แนวคิด และพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ ซึ่งควรเป็นการปรับเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น^{๑๑}

จากความหมายดังกล่าว จึงสรุปได้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง การปรับเปลี่ยนทัศนคติ แนวคิดและพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ที่ดีขึ้น และที่สังคมต้องการ

^๙ สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา : **ชุดวิชาการจัดการเรียนรู้**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพัฒนาและส่งเสริมวิชาชีพ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๙), หน้า ๙๗.

^{๑๐} ยุทธพงษ์ ไกยวรรณ,**แนวคิดและวิธีสอน**, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๕๓.

^{๑๑} สถาบันแห่งชาติเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้, **การจัดการเรียนการสอนในอนาคตามตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ**, (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๒), (อัดสำเนา).

บุญชม ศรีสะอาด กล่าวไว้ในหนังสือ การพัฒนาการสอนว่า การสอนเป็นการจัดดำเนินการของผู้สอน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ โดยผู้เรียนจะทำกิจกรรมที่อาศัยกระบวนการทางสมอง เช่น ฟัง อ่าน พูด เขียน โยงความสัมพันธ์ เปรียบเทียบเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การดำเนินการของผู้สอนอาจอยู่ในรูปการบรรยาย อธิบาย สาธิต ให้อ่านเนื้อหาสาระ ให้อภิปราย ให้ทำแบบฝึกหัด ให้ศึกษาจากสื่อต่างๆ เป็นต้น^{๑๒}

จำเนียร ศิลปะวานิช กล่าวว่า การสอน คือ กระบวนการต่างๆ ที่กระทำหรือส่งเสริมหรืออำนวยความสะดวกให้บุคคลเจริญงอกงามทั้งทางร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา รวมทั้งสามารถปรับตัวเองให้ชีวิตมีความสุข^{๑๓}

ยุทธพงษ์ ไกยวรรณ กล่าวว่า การสอน หมายถึง กระบวนการจัดสิ่งเร้าและสิ่งแวดล้อมให้สอดคล้องกับกิจกรรมหรือประสบการณ์เพื่อให้ผู้เรียนรู้จากกิจกรรมและประสบการณ์ที่จัดผ่านประสาทสัมผัสของผู้เรียนเอง จนทำให้ผู้เรียนบรรลุสำเร็จตามจุดประสงค์ที่คาดหวัง^{๑๔}

จากความหมายข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การสอน หมายถึง กระบวนการต่างๆ ที่ผู้สอนดำเนินการเพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้เรียนเกิดความเจริญงอกงามทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา และดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขในปัจจุบันการเรียนและการสอน มักใช้ควบคู่กันไปเป็นคำเดียวกันโดยเรียกว่า “การเรียนการสอน” ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ ในหนังสือเอกสารประกอบการสอนวิชา ประสบการณ์วิชาชีพศึกษาศาสตร์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า การเรียนการสอนเป็นกระบวนการสองทาง คือ การให้และการรับความรู้ที่เกิดขึ้นพร้อมๆกัน ทั้งฝ่ายผู้สอนซึ่งเป็นผู้ให้ความรู้และฝ่ายผู้เรียน ซึ่งเป็นผู้รับความรู้ ซึ่งในขณะเดียวกันผู้สอนก็เกิดการเรียนรู้จากการตอบสนองของผู้เรียนด้วย^{๑๕}

จากความเห็นที่หลากหลายข้างต้น กล่าวโดยสรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอน เป็นกระบวนการที่มีการวางแผนเพื่อจัดประสบการณ์จัดสภาพการณ์ของการเรียนรู้ให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน ในการส่งเสริมการเรียนรู้ในด้านต่างๆ ตามจุดประสงค์หรือเป้าหมายที่ได้กำหนดได้ ซึ่งในระหว่างการศึกษาปฏิสัมพันธ์นั้น ผู้สอนก็จะได้เรียนรู้จากผู้เรียนด้วยและการจัดการเรียนการสอนก็คือ การจัดการเรียนรู้นั่นเอง

^{๑๒} บุญชม ศรีสะอาด, *การพัฒนาการสอน*, (กรุงเทพมหานคร: สุริยาสานต์, ๒๕๓๗), หน้า ๒.

^{๑๓} จำเนียร ศิลปะวานิช, *หลักและวิธีการสอน*, (กรุงเทพมหานคร: เจริญรุ่งเรืองการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๑.

^{๑๔} ยุทธพงษ์ ไกยวรรณ, *เทคนิคการสอน*. (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๑). หน้า ๖๑.

^{๑๕} ชัยยงค์ พรหมวงศ์, *เอกสารประกอบการสอน วิชาประสบการณ์วิชาชีพศึกษาศาสตร์ หน่วยที่ ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒*. (กรุงเทพมหานคร: ชวนการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๖๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวถึงความเป็นบูรณาการของพุทธธรรมว่าการไม่เข้าใจและไม่ปฏิบัติหรือไม่ให้การศึกษาให้ถูกต้องตามความสัมพันธ์ในเชิงระบบ และการมองไม่เห็นภาพเต็มขององค์การจะทำให้เกิดความเข้าใจที่สับสนไม่สมบูรณ์และการปฏิบัติที่เคลื่อนคลาด หรือไม่ได้ตามวัตถุประสงค์ตั้งนั้น เมื่อสอนจริยธรรมพื้นฐานในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ท่านจึงสอนหลักธรรมชุดที่เรียกว่า เบญจศีล หรือ ศีล ๕ ให้เห็นภาพรวมของระบบการอยู่ร่วม โดยไม่เบียดเบียน หรือไม่ละเมิดต่อกัน ไม่สอนเฉพาะอย่างกระจัดกระจายนอกจากในกรณีจะเน้นย้ำเรื่องหนึ่งแก่ผู้ที่มีมองเห็นภาพรวมอยู่แล้ว หรือก่อนที่จะนำไปเข้าสู่ระบบต่อไป^{๑๖}

สุมน อมรวิวัฒน์ กล่าวถึงการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาว่า คำว่า การเรียนรู้เป็นคำที่แยกออกเป็นเรียนและรู้มิได้ เพราะการเรียนรู้ตามนัยแห่งพระพุทธธรรม หมายถึงกระบวนการเรียนที่ผัสสะทั้งหกของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้า หรือสภาพแวดล้อมทั้งที่เป็นมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น แล้วมีการกระทำโต้ตอบประจักษ์ผล การเรียนรู้นั้นครอบคลุมถึงความเข้าใจเนื้อหาสาระ (ปริยัติ) กระบวนการปฏิบัติ ฝึกฝนอบรม ทั้งโดยตนเองและโดยกัลยาณมิตร (ปฏิบัติ) การปฏิบัติฝึกฝนอบรมนี้ทำให้เจริญและเกิดความรู้ ความคิดที่ถูกต้องดีงาม การฝึกฝนดังกล่าวจึงมีไวพจน์ ได้แก่ ศัพท์ ภาวนา ทมะ และสิกขา ซึ่งล้วนแต่เป็นการเรียนรู้โดยการฝึกอบรมตนทั้งสิ้น ผลของการเรียนรู้ ทั้งด้านปริยัติ และปฏิบัติ คือ ปฏิเวธ เป็นการประจักษ์ผลของการเรียนรู้ทั้งหมด เกิดคุณภาวะ (ความรู้และความดี) สมรรถภาวะ (ความสามารถ) สุขภาวะ (ความผาสุกพอเหมาะพอควร) และอิสริภาวะ (พ้นจากความเป็นทาส)^{๑๗}

ชนาธิป พรกุล กล่าวถึงความสำคัญของการปฏิรูปการศึกษาว่า การปฏิรูปการเรียนรู้เป็นยุทธศาสตร์สำคัญของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพของคนไทยให้มีความรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีความสามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และมีคุณธรรมความดีงามที่จะเกื้อกูลตนเอง ผู้อื่นและสังคม ดังนั้น การปฏิรูปการเรียนรู้จึงหมายถึง การปฏิรูปการเรียนการสอนที่ครูต้องจัดให้ผู้เรียนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนใช้ศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่ มีการฝึกกระบวนการคิดให้ผู้เรียนสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาได้จริง ครูจะมีโอกาสคิดเอง ทำเองรับผิดชอบเอง ครูได้สร้างความรู้ มีอิสระทางความคิด และมีความกล้าหาญที่จะริเริ่มความเข้มแข็งของครูจะทำให้การปฏิรูปการศึกษาประสบความสำเร็จ^{๑๘}

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *ทางสายอิสริภาพของการศึกษาไทย*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๕๒.

^{๑๗} สุมน อมรวิวัฒน์, *การเรียนรู้ตามนัยแห่งพุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรีสฤษดิ์วงศ์, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

^{๑๘} ชนาธิป พรกุล, *แคทส์, รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐-๒๑.

ปทีป เมธาคุณวุฒิ กล่าวถึงรูปแบบการเรียนการสอนว่า การเรียนการสอนแบบร่วมมือเป็นการจัดประสบการณ์เรียนรู้ให้ผู้เรียนเป็นกลุ่มเล็ก กลุ่มละประมาณ ๓-๕ คน โดยที่สมาชิกอาจมีความสามารถทางการเรียนแตกต่างกัน ผู้เรียนแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันรับผิดชอบการทำงานของตัวเอง สมาชิกแต่ละคนในกลุ่ม ร่วมกันเพื่อให้งานกลุ่มประสบผลสำเร็จโดยสมาชิกภายในกลุ่มต้องกระตุ้นสมาชิกคนอื่น และช่วยเหลือกัน ผู้เรียนทำงานร่วมกันเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในตนเองและของกลุ่มให้มากที่สุด การเรียนการสอนแบบร่วมมือกันเน้นความร่วมมือและการสนับสนุนร่วมกันระหว่างผู้เรียนมากกว่าการแข่งขัน โดยพยายามที่จะออกแบบสภาพการเรียนรู้และกิจกรรมที่กระตุ้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างกระตือรือร้น เป็นวิธีการเรียนการสอนอย่างหนึ่งที่ใช้ทักษะกระบวนการกลุ่มเป็นปัจจัยสำคัญ ผู้เรียนทำงานร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายโดยมีหลักการว่าผลสำเร็จของกลุ่มคือผลสำเร็จของตนเอง^{๑๙}

วิทย์ วิศทเวทย์ กล่าวถึงอุดมการณ์ทางการศึกษาว่า ปัญหาเกี่ยวกับอุดมการณ์อีกเรื่องหนึ่งก็คือ ปัญหาว่าการศึกษาคควรปั้นบุคคลให้มีคุณสมบัติอย่างไร การที่รัฐควบคุมการศึกษานั้นเพราะรัฐต้องการที่จะอบรมเยาวชนให้เป็นผู้ใหญ่ที่มีลักษณะตามที่รัฐประสงค์ เช่น สังคมสปาร์ตาต้องการพลเมืองที่มีร่างกายแข็งแรงและทรหดอดทน ก็เน้นพลศึกษาสังคมเอเธนส์ต้องการพลเมืองที่มีวุฒิปัญญาสูง ก็เน้นพหุศึกษา สังคมคาทอลิก และสังคมพุทธต้องการคนที่มีจิตใจสูงมีศีลธรรมเป็นการเน้นจริยศึกษา เป็นต้น เพื่อที่จะให้อุดมการณ์เหล่านี้บรรลุผล รัฐ (หรือองค์กรอื่นที่มีอำนาจจัดการศึกษา) ก็ต้องจัดหลักสูตรให้สอดคล้องกับจุดหมาย^{๒๐}

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาเสกสรร จิรภาโส (จีแสง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักไตรสิกขาที่มีต่อการจัดการศึกษาไทย” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า หลักไตรสิกขาที่มีแทรกอยู่ในหลักสูตร กิจกรรมโครงการทุกระดับของการศึกษาไทย ดังนี้ ในระดับปฐมวัย ศิล เช่น การเคารพในสิทธิของคนอื่น ไม่รังแกเพื่อนหรือสัตว์ เป็นต้น สมภาติ ได้แก่ การส่งเสริมด้านอารมณ์และจิตใจ จัดสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมให้เด็กเกิดความรู้สึกอบอุ่นและมีความสุข กิจกรรมที่ส่งเสริมปัญญา เช่น การเล่านิทานให้เด็กฟัง การหาของเล่นที่สร้างสรรค์ให้เด็กเล่น เป็นต้น ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ศิล เช่น การสมานานรับศิลป์ แสดงตนเป็นพุทธมามกะ แล้วรักษาศิล ๕ ตามที่ได้สมานานนั้น เป็นต้น สมภาติเป็นผลที่เกิดจากการสวดมนต์ แผ่เมตตา เจริญจิตภาวนาตามหลักอานาปานสติ รวมทั้งการทำงานที่

^{๑๙} ปทีป เมธาคุณวุฒิ, การจัดการเรียนการสอนที่มีผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

^{๒๐} วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย ๒๔๑๑-๒๔๗๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔.

ได้รับมอบหมายสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย ปัญญา เช่น วิเคราะห์การกระทำของบุคคลที่เป็นแบบอย่างในการนำหลักธรรมไปปฏิบัติ เป็นต้น ในระดับอุดมศึกษา ศิล ได้แก่ การดำรงตนเป็นพลเมืองที่ดี มีความซื่อสัตย์สุจริตเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต แม้สมาธิจะไม่มีกล่าวถึงโดยตรงในแผนการศึกษาแห่งชาติ แต่ทางสถาบันอุดมศึกษาก็จัดให้มีการเรียนการสอนวิชาเกี่ยวกับศาสนาปรัชญา เป็นวิชาพื้นฐาน โดยเน้นความรู้คู่การปฏิบัติ นอกจากนี้ยังมีโครงการอบรมคุณธรรม จริยธรรม แก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา ส่วนปัญญา จะเน้นการคิดวิเคราะห์ ที่เกี่ยวกับไตรสิกขาโดยตรง เช่น ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับหลักศาสนาธรรม คุณธรรม และจริยธรรม ทั้งด้านเนื้อหาและการปฏิบัติ เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน^{๒๑}

ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา” พบว่าหลักไตรสิกขามีที่มาอยู่ใน วัชชีปุตตสูตร ทุติยสิกขัตตยสูตร และตติยสิกขาสสูตร กำหนดการศึกษาสมัยพุทธกาลเริ่มจากกลุ่มปัญจวัคคีย์ ผู้ศึกษาสมัยพุทธกาลแบ่งได้ ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มบรรพชิตและกลุ่มคฤหัสถ์ ทั้งสองกลุ่มนี้ได้มีการกำหนดคุณสมบัติไว้แตกต่างกันด้วย ขอบเขตของการศึกษาในพระพุทธศาสนารวมอยู่ในหลักไตรสิกขาการเรียนการสอนในสมัยพุทธกาลมีลักษณะเป็นแบบมุขปาฐะ การศึกษาตามหลักไตรสิกขามีขั้นตอนดำเนินการที่สำคัญอยู่ ๔ ประการ คือ จัดหาหรือสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ สร้างสัมมาทิฐิ ฝึกตามหลักไตรสิกขา วัดและประเมินผลตามหลักไตรสิกขา^{๒๒}

กัญญา พรนิเสน ได้ทำการวิจัยเรื่อง ผลของการสอนแบบพุทธวิธีที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ วัฒนธรรม (ศาสนา ศิลธรรม จริยธรรม) ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ^{๒๓}

ผลวิจัยปรากฏว่า นักเรียนที่ได้รับการสอนแบบพุทธวิธี ซึ่งประกอบด้วย การสอนแบบไตรสิกขา การสอนแบบธรรมสากัจฉา การสอนแบบอริยสัจสี่ การสอนแบบเผชิญสถานการณ์ และการสอนแบบปฏฐาวิสีชานา จำนวน ๖ แผนการสอน มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังทดลองสูงกว่าก่อนทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ และนักเรียนที่ได้รับการสอนแบบพุทธวิธีมีการพัฒนาทักษะแบบโยนิโสมนสิการหลังทดลองสูงกว่าก่อนทดลองอย่างมีนัยสำคัญ .๐๕

^{๒๑} พระมหาเสกสรร จิรภาโส (จีแสง) “การศึกษาวิเคราะห์หลักไตรสิกขาที่มีต่อการจัดการศึกษาไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๒๒} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๒๓} กัญญา พรนิเสน “ผลของการสอนแบบพุทธวิธีที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ รายวิชา ส ๔๑๑๐๒ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมมองนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๙).

ระพีพรรณ ดวงใจ ได้ทำการวิจัยเรื่อง ผลการสอนแบบอริยสัจสี่ที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและทักษะการคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก เรื่อง หลักธรรมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนพิมายวิทยา จังหวัดนครราชสีมา

ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน โดยวิธีสอนแบบอริยสัจสี่ หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ และทักษะการคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออกหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕^{๒๔}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้นำเสนอมาทั้งหมดนี้แล้วสรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญจำเป็น เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ทั้งกาย จิต และสติปัญญา เพียบพร้อมด้วยความรู้ คุณธรรม และจริยธรรม ผู้สอน จะต้องจัดประสบการณ์การเรียนรู้ อย่างเหมาะสมให้กับผู้เรียน ซึ่งกระบวนการจัดการเรียนรู้นั้นมีอยู่หลากหลายวิธี การจัดการเรียนรู้ ตามหลักไตรสิกขาก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่เหมาะสม เพราะเป็นการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายคือ พฤติกรรมดี มีจิตใจดีมีคุณธรรม และมีสติปัญญาดีเป็นการทำให้ผู้เรียนลดทุกข์สร้างสุขให้กับตนเอง และสังคมต่อไป

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้วิธีการเชิงพรรณนา (Descriptive) มีลักษณะเป็นพุทธจริยาประยุกต์ (Applied Buddhist Ethics) ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาแนวคิดหลักการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาและแนวคิดหลักไตรสิกขา โดยศึกษาเจาะลึกที่เกี่ยวเนื่องกับการศึกษาจากเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ

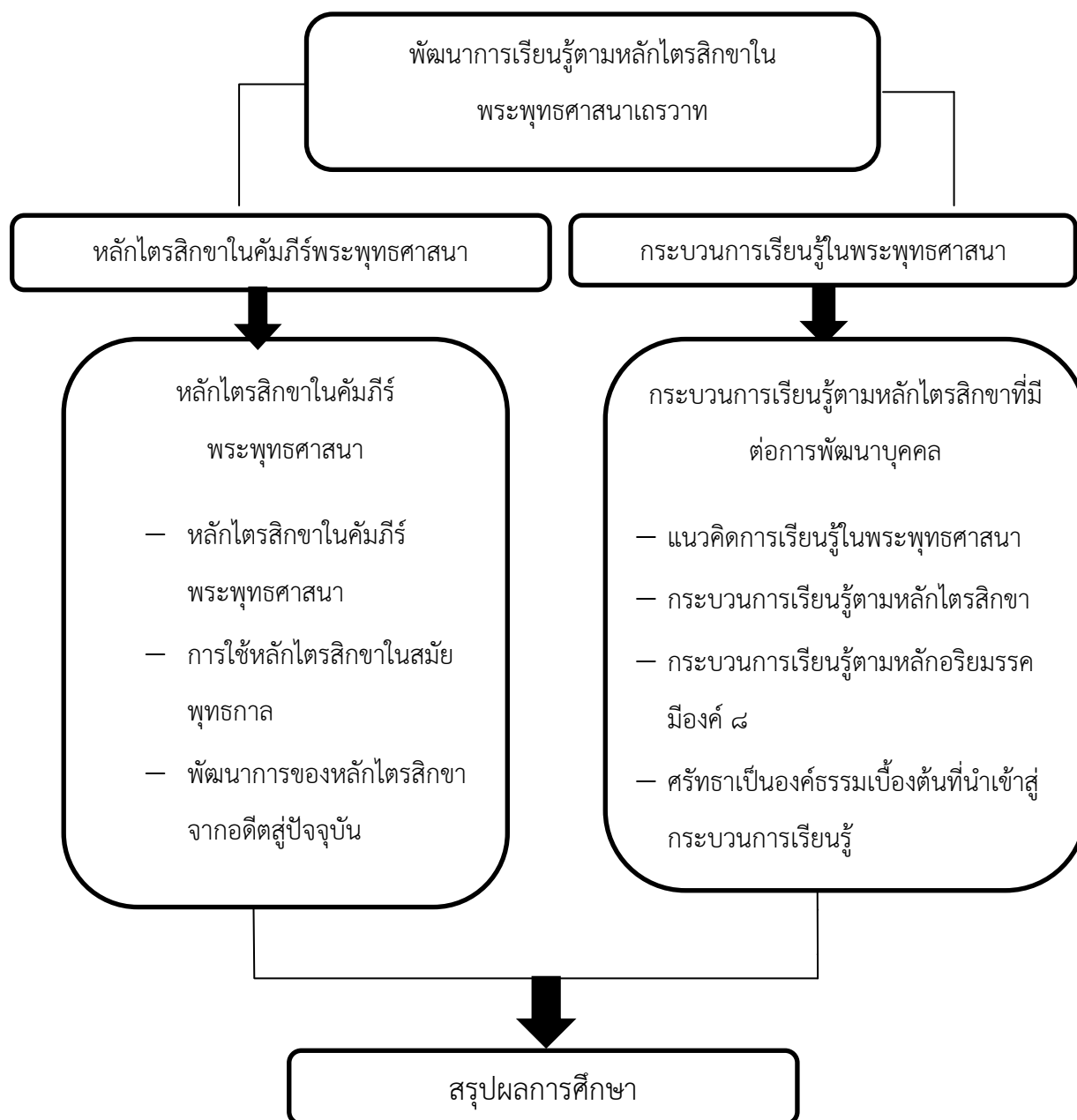
๑.๖.๒ ศึกษากระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาโดยเจาะเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหลักไตรสิกขา และการพัฒนาบุคคล

๑.๖.๓ สรุปผลการวิจัย ตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาและเขียนรายงานงานวิจัยต่อไป

^{๒๔} ระพีพรรณ ดวงใจ “ผลการสอนแบบอริยสัจสี่ ที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและทักษะการคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออกของ เรื่อง หลักธรรมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนพิมายวิทยา จังหวัดนครราชสีมา”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐).

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว จึงได้กำหนดกรอบแนวคิด (Conceptual Framework) ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

แผนภาพที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๘.๑ ได้ทราบถึงแนวคิดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและประ
พัฒนาการหลักไตรสิกขา จากคำสอนของพระพุทธองค์ดั้งเดิมถึงปัจจุบัน

๑.๘.๒ ได้องค์ความรู้ใหม่ จากกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนา
บุคคล เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอน และเป็นการนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการ
พัฒนาบุคคลผ่านมิติทางการศึกษา ซึ่งจะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

บทที่ ๒

หลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

แนวคิดเรื่องหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในบทนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาที่จะนำมาใช้ในการศึกษาเป็น ๕ หัวข้อหลัก ซึ่งรายละเอียดของแต่ละหัวข้อจะได้เสนอตามลำดับดังนี้

๒.๑ หลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระไตรปิฎก

๒.๒ หลักไตรสิกขาในคัมภีร์อรรถกถา

๒.๓ การใช้หลักไตรสิกขาในสมัยพุทธกาล

๒.๔ พัฒนาการของหลักไตรสิกขาจากอดีตสู่ปัจจุบัน

๒.๕ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๑ หลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระพุทธศาสนาได้เน้นความสำคัญเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาเป็นอย่างมากเนื่องจากว่าหลักปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งหมดจัดเข้ารวมอยู่ในหลักสิกขานี้ เมื่อไตรสิกขาเป็นหลักคำสอนที่ครอบคลุมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพุทธศาสนา ก็กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักธรรมแห่งการศึกษา เรื่องของการศึกษาจึงเป็นเรื่องของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น สำหรับความเป็นมาของหลักไตรสิกขาเป็นอย่างไร ความหมายและประเภทของหลักไตรสิกขาคืออะไรความสำคัญของหลักไตรสิกขาเป็นอย่างไร และสาระสำคัญของหลักไตรสิกขาเป็นอย่างไร จะได้นำมาศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๑.๑ ความเป็นมาของหลักไตรสิกขา

จากการสืบค้นเกี่ยวกับความเป็นมาของหลักไตรสิกขาในพระไตรปิฎกเบื้องต้นพบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาไว้ในสถานที่ต่างๆ ดังนี้ คือ ในวัชชีปุตตสูตร มีข้อความตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ขณะนั้นได้มีภิกษุชื่อวัชชีบุตรเข้าไปเฝ้า แล้วกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า สิกขาบท ๑๕๐ ที่ยกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือน ข้าพระองค์ไม่สามารถศึกษาได้หมด พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่าเธอจักสามารถศึกษาในสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ได้หรือไม่ ภิกษุวัชชีบุตรจึงกราบทูลรับแล้วปฏิบัติตาม

คำแนะนำของพระพุทธเจ้า ครั้นต่อมาเมื่อภิกษุวัชชีบุตรได้ศึกษาสิกขา ๓ แล้วก็สามารถละราคะ โทสะ และโมหะได้อันเป็นการทำให้ภิกษุวัชชีบุตรไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤตีสั่งเลวทรามอีก^๑ อีกที่หนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องของไตรสิกขา ซึ่งปรากฏอยู่ใน ทุตติยสิกขัตตยสูตร ซึ่งมีใจความสำคัญ ดังนี้ คือ พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับสิกขา ๓ ประการ ในลักษณะปุจฉาและวิสัชนาด้วยพระองค์เองว่า สิกขาบท ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) อธิศีลสิกขา ๒) อธิจิตตสิกขา ๓) อธิปัญญาสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล....สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า อธิศีลสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงดจากกามทั้งหลาย.....บรรลุดุคฺคณานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า อธิจิตตสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติขึ้นไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา^๒

อีกที่หนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องของไตรสิกขา ซึ่งปรากฏอยู่ใน ทุตติยสิกขาสสูตร ซึ่งมีใจความสำคัญดังนี้ คือ พระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่ภิกษุที่มีศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่สมาทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมั่นคง ทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติให้แจ้งสิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญาจึงถึง (ปรินิพพาน) ในปัจจุบันหรือเมื่อละสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการ อันเป็นเหตุให้เข้าถึงอंतरาปรินิพพายีบ้าง อุปหัจจปรินิพพายีบ้าง อสังขารปรินิพพายีบ้าง สสังขารปรินิพพายีบ้าง อุทฺธังโสโต อภินิฏฐคามีบ้าง เมื่อละสังโยชน์ ๓ ประการได้และทำ ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางจึงเป็นสกทาคามี เมื่อละสังโยชน์ ๓ ประการได้ จึงเป็นเอกพีชีโสตาบันบ้าง เป็นโกลังโกละโสตาบันบ้าง เป็นสตัดักขัตตูปรมะโสตาบันบ้าง^๓

๒.๑.๒ ความหมายและประเภทของหลักไตรสิกขา

ความหมายของหลักไตรสิกขานี้ ผู้วิจัยได้สืบค้นและเก็บรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก สืบค้นและเก็บรวบรวมข้อมูลจากทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เสนอไว้ในเอกสารทางวิชาการต่าง ๆ ดังนี้

๑) ความหมายของหลักไตรสิกขา

คัมภีร์พระไตรปิฎกได้บันทึกเกี่ยวกับความหมายของไตรสิกขาไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สิกขามีอยู่ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา อธิศีลสิกขา”^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า ไตรสิกขา คือ สิกขาสาม หรือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา

^๑ อ.จ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐-๓๑๑.

^๒ อ.จ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๑๘-๓๒๐.

^๓ อ.จ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๑๘-๓๒๐.

^๔ อ.จ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๑๘.

อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ศील สมาธิ ปัญญา^๕ คำว่า ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓ คำว่า สิกขา แปลว่าการศึกษา การสำเนียง การฝึก ฝึกปรือ ฝึกอบรมได้แก่ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นหรือนิพพาน สิกขามีความหมายคร่าว ๆ ดังนี้ ๑) อธิศีลสิกขา การฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะ (Training in Higher Morality) ๒) อธิจิตตสิกขา การฝึกอบรมทางจิต การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนสมาธิ (Training in Higher Mentality หรือ Mental Discipline) ๓) อธิปัญญาสิกขา การฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ (Training in Higher Wisdom) นี่เป็นความหมายอย่างคร่าว ๆ ถ้าจะให้สมบูรณ์ ก็ต้องให้ความหมายเชื่อมโยงถึงความมุ่งหมายด้วยโดยเติมข้อความแสดงลักษณะที่สัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายต่อท้ายสิกขาทุกข้อ ได้ความตามลำดับว่าไตรสิกขา คือ การฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหาของมนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง เมื่อความหมายแสดงความมุ่งหมายได้ชัดเจนแล้ว ก็จะทำให้มองเห็นสาระของไตรสิกขาในแต่ละข้อได้ชัดเจนตามไปด้วย^๖

๒) ประเภทของหลักไตรสิกขา

การจัดประเภทนั้นมีจุดประสงค์เพื่อให้เห็นถึงชนิดของหลักไตรสิกขาในลักษณะต่าง ๆ ประเภทของหลักไตรสิกขาจัดได้ดังนี้

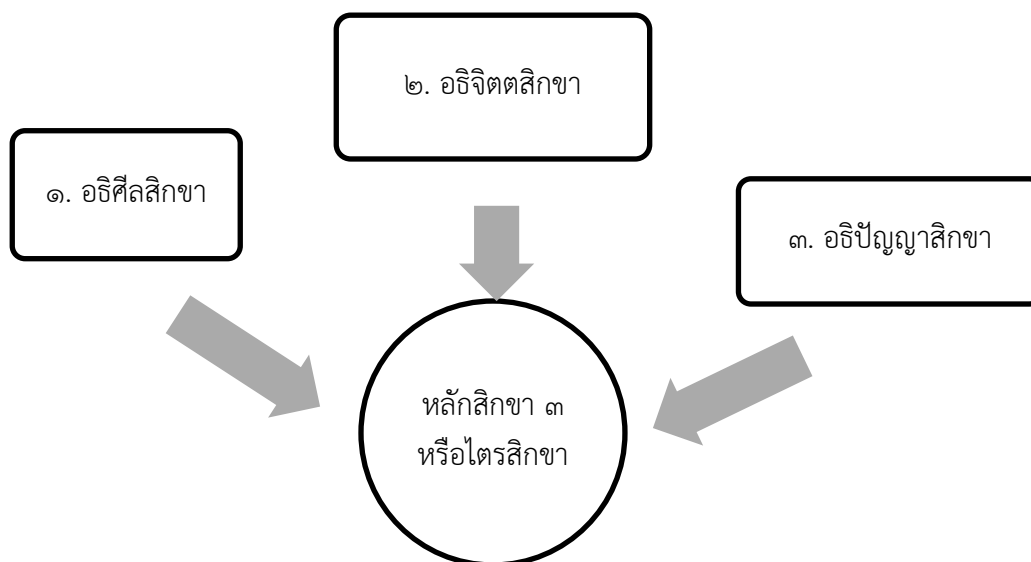
(๑) จัดประเภทตามหลักสิกขา ๓ หรือไตรสิกขา จัดได้ ๓ ดังพุทธพจน์ที่แสดงไว้ต่อไปนี้
ภิกษุทั้งหลาย สิกขามีอยู่ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล ๓ สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังจจากกามทั้งหลาย ๓ บรรลุจุดตถุณยานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ ๓ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา” นี้เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา^๗

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๗๐.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๐๓-๖๐๔.

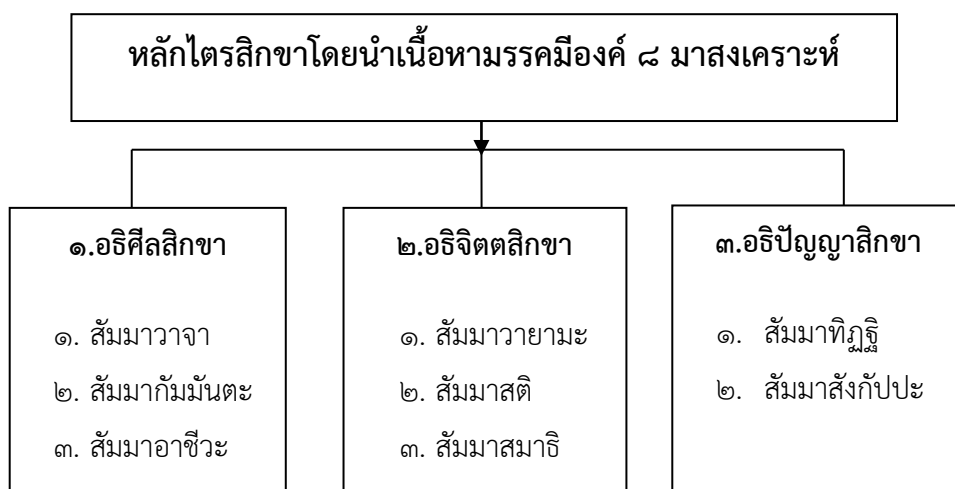
^๗ อง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘-๓๑๙.

ข้อความนี้แสดงให้เห็นความหมายของหลักไตรสิกขาโดยรวมและในขณะเดียวกันก็ยังแสดงให้เห็นประเภทของหลักไตรสิกขาจากข้อความนี้ได้ด้วยเช่นกัน จึงสามารถนำมาเขียนจัดกลุ่มเป็นแผนภูมิเพื่อให้ดูได้ง่าย ๆ ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงผังประเภทของหลักไตรสิกขาที่จัดตามหลักสิกขา ๓ หรือไตรสิกขา

(๒) จัดประเภทโดยนำเนื้อหาหมวดมรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์ หลักของไตรสิกขาที่ได้นำเสนอมาแล้วทำให้เห็นเพียงความหมายและประเภทของหลักไตรสิกขาเป็นภาพรวม ๆ คือ เป็นการกล่าวถึงเฉพาะ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ที่เป็นหลักใหญ่ ๆ เท่านั้น แต่ยังมีได้จัดจำแนกให้เห็นเกี่ยวกับหัวข้อธรรมอันเป็นตัวเนื้อหาที่มีอยู่ในหลักไตรสิกขาแต่ละข้อนั้น ๆ หากได้นำเอาข้อธรรมในมรรคมีองค์ ๘ ประการ มาสังเคราะห์เข้ากับหลักของไตรสิกขา ก็จะให้เห็นหัวข้อธรรมอันเป็นตัวเนื้อหาที่จะนำมาใช้อธิบายหลักของ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ได้โดยละเอียด ดังนั้นหากได้นำเอาข้อธรรมในมรรคมีองค์ ๘ ประการ มาจัดสังเคราะห์เข้ากับหลักของไตรสิกขา ก็สามารถทำได้ดังต่อไปนี้ คือ ๑) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเข้าในอธิศีลสิกขา ๒) สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าในอธิจิตตสิกขา ๓) สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในอธิปัญญาสิกขา โดยเขียนเป็นแผนภูมิเพื่อให้ดูได้ง่าย ดังนี้

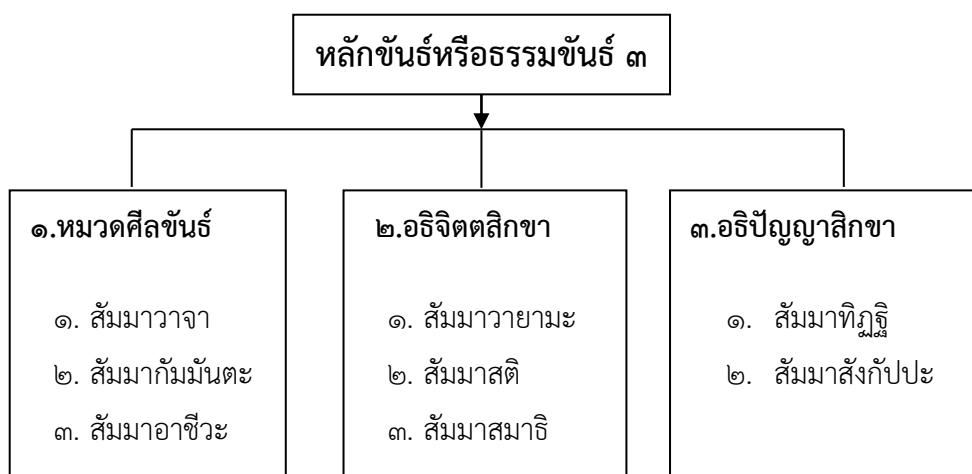

แผนภาพที่ ๒.๒ แสดงผังประเภทของหลักไตรสิกขาโดยนำเนือหามรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์

(๓) จัดประเภทตามหลักชั้นหรือธรรมชั้น ๓ เป็นการจับหมวดหมู่ตามสภาวะที่เป็นธรรมประเภทเดียวกัน ซึ่งจะช่วยให้ผู้ศึกษาในเรื่องนี้ทำความเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น การจัดแบบนี้เป็นการนำเนือหามรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์เข้าในหลักของไตรสิกขา ความในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีไว้ว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงจัดชั้น ๓ ประการ เข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในชั้น ๓ ประการ คือ ๑) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ทรงจัดเข้าในศีลชั้น ๒) สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ธรรมทรงจัดเข้าในสมาธิชั้น ๓) สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ ทรงจัดเข้าในปัญญาชั้น^๘

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๒-๕๐๓.

ข้อความนี้สามารถนำมาเขียนจัดกลุ่มเป็นแผนภูมิเพื่อให้ดูได้ง่าย ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๓ แสดงผังประเภทของหลักไตรสิกขาที่จัดตามหลักชั้นหรือธรรมชั้น ๓

สรุปความหมายและประเภทของไตรสิกขา ได้ดังนี้ ๑) ความหมายของไตรสิกขา มี ๒ ความหมาย คือ (๑) ความหมายตามคัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา (๒) ความหมายที่เชื่อมโยงกับจุดมุ่งหมาย หมายถึง การฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหาของมนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง ๒) ประเภทของไตรสิกขา ที่ได้นำเสนอในหัวข้อนี้ มีการจัดอยู่ ๓ ประเภท คือ (๑) จัดประเภทตามหลักสิกขา ๓ หรือไตรสิกขา (๒) จัดประเภทโดยนำเนื้อหามรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์ และ (๓) จัดประเภทตามหลักชั้น หรือธรรมชั้น ๓

๒.๑.๓ ความสำคัญของหลักไตรสิกขา

ความสำคัญของหลักไตรสิกขา หมายถึง ข้อกำหนดที่เป็นลักษณะเด่นพิเศษของหลักไตรสิกขา พุทธพจน์ต่อไปนี้เป็นสิ่งยืนยันให้เห็นถึงความสำคัญอันเป็นข้อกำหนดที่เป็นลักษณะเด่นพิเศษของหลักไตรสิกขาได้เป็นอย่างดี คือ

ภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ ประการนี้แล ภิกษุผู้มีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญาเพ่งพินิจ มีสติ คุ่มครองอินทรีย์ ครอบงำทุกทิศด้วยอัปปมาณสมาธิ ประพฤติอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เมื่อก่อนฉันใด ภายหลังก็ฉันนั้น ภายหลังฉันใด เมื่อก่อนก็ฉันนั้น เบื้องต่ำฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องต่ำก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น ภิกษุเช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นนักศึกษา เป็นนักปฏิบัติ และมีความประพฤติบริสุทธิ์ ภิกษุเช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบ เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติในโลก ท่านผู้

ประกอบด้วยวิมุตติอันเป็นที่สิ้นตัณหา ย่อมมีจิตหลุดพ้นจากสังขารธรรมเพราะวิญญาณดับสนิท เหมือนความดับแห่งประทีปฉะนั้น^๙

พุทธพจน์ที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับหลักของไตรสิกขาเป็นอย่างมาก สำหรับข้อกำหนดที่เป็นลักษณะเด่นพิเศษของหลักไตรสิกขาดังกล่าวเป็นได้ดังต่อไปนี้

๑) หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์

พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุศึกษาในหลักไตรสิกขาแทนการฟังหรือการสวดปาฏิโมกข์ ในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือนได้ ดั่งข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้น ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิกขาบท ๑๕๐ ถ้วนนี้มาถึงวาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลับทุกกึ่งเดือน ข้าพระองค์ไม่สามารถศึกษาในสิกขาบทนี้ได้” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุ ก็เธอจักสามารถศึกษาในสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาได้หรือไม่” ภิกษุวัชชีบุตรนั้นกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์สามารถศึกษาในสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาได้” พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงศึกษาในสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาเถิด เมื่อใด เธอศึกษาอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เมื่อนั้นเธอ ก็จักละราคะ โทสะ และโมหะได้ เพราะละราคะ โทสะ และโมหะได้ เธอจักไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล จักไม่ประพฤตีสั่งที่เลวทราม ครั้นต่อมาภิกษุนั้นศึกษาอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ก็ทำให้ ละราคะ โทสะ และโมหะได้จึงไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤตีสั่งที่เลวทรามอีก^{๑๐}

๒) หลักไตรสิกขาเป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์

ภิกษุที่ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่ถ้าได้สมาทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมั่นคงก็สามารถบรรลุนิพพานได้คือ พระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่ภิกษุที่มีศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่สมาทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมั่นคง ทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติให้แจ่ม สิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญาจึงเข้าถึง (ปรินิพพาน) ในปัจจุบัน^{๑๑}

๓) หลักไตรสิกขามีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา

นอกจากคัมภีร์พระไตรปิฎกจะได้ให้ความสำคัญกับหลักไตรสิกขา ดังข้อความที่ยกมา กล่าวแล้วนั้น คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในภายหลังคัมภีร์พระไตรปิฎกก็ได้ให้ความสำคัญกับหลักไตรสิกขานี้เป็นอย่างมาก เช่น คัมภีร์วิมุตติมรรค ที่แต่งขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๖๐๙-

^๙ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐.

^{๑๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐-๓๑๑.

^{๑๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๙๑/๓๑๙-๓๒๐.

๖๕๓ โดยพระอุปติสสเถระ ชาวศรีลังกา คัมภีร์วิมุตติมรรคนี้ จัดอยู่ในประเภทปกรณ์พิเศษที่นำเอาหลักไตรสิกขาในพระไตรปิฎก คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มาแต่งอธิบายขยายความได้อย่างละเอียด และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๙๕๖ โดยพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านนี้เป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ในพระพุทธนิกายเถรวาท คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้จัดอยู่ในประเภทปกรณ์พิเศษ เช่น เดียวกันกับคัมภีร์วิมุตติมรรคที่นำเอาหลักไตรสิกขาในพระไตรปิฎก คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มาแต่งอธิบายขยายความได้อย่างละเอียดและพิสดารเป็นอย่างมาก หลักไตรสิกขาในคัมภีร์วิมุตติมรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้มีความสำคัญต่อการศึกษาและการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศต่างๆ เป็นอย่างมาก

๔) หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา

หลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเข้าร่วมอยู่ในหลักไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะว่า “ไตรสิกขานั้นถือกันว่าเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นสมบูรณ์ จึงเป็นหมวดธรรมมาตรฐานสำหรับแสดงการปฏิบัติธรรมและมักใช้เป็นแม่บทในการบรรยายวิธีการปฏิบัติธรรม”^{๑๒}

สรุปความสำคัญของหลักไตรสิกขาได้ดังนี้ คือ หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ เป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา

๒.๑.๔ สาระสำคัญของหลักไตรสิกขา

สาระสำคัญของไตรสิกขา หมายถึง ส่วนสำคัญที่เป็นหลักหรือข้อใหญ่ใจความที่เป็นเนื้อหาสำคัญของหลักไตรสิกขา ซึ่งก็หมายถึงส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) อธิศีลสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของศีล ๒) อธิจิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของ จิตใจหรือสมาธิ และ ๓) อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของปัญญา มักเรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับสาระสำคัญของหลักไตรสิกขาแต่ละข้อจะได้นำมาศึกษาตามลำดับดังนี้

๑) สาระสำคัญของอธิศีลสิกขา

สำหรับสาระสำคัญของอธิศีลสิกขาที่ได้จากความรู้ในพระสูตรต้นตปิฎกอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต สมณวรรค สรุปลได้ดังนี้ คือ ใน สมณสูตร เป็นสูตรที่ว่าด้วยกิจของสมณะมี ๓ ประการ หนึ่งในสามที่เป็นกิจของสมณะนั่นก็คือ การสมาทานอธิศีลสิกขา^{๑๓} ใน ปฐมสิกขัตตยสูตร และทุติยสิกขัตตย

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๖๐๑.

^{๑๓} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๘-๓๐๙.

สูตร ซึ่งเป็นสูตรที่ว่าด้วยไตรสิกขาสูตรที่หนึ่งและสูตรที่สอง ได้ขยายความให้เห็นความหมายต่อไปอีกว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีลสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเรียกว่า อธิศีลสิกขา^{๑๔} สำหรับสาระของอธิศีลที่เชื่อมโยงถึงความมุ่งหมายหลักไตรสิกขาในระดับที่กว้างขึ้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความเห็นว่า คือ การดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูลท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรคร์ักษาให้เอื้ออำนวยแก่ชีวิตที่ติงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและเจริญปัญญา^{๑๕}

๒) สาระสำคัญของอธิจิตตสิกขา

ความในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต สมณวรรค ได้บันทึกเกี่ยวกับสาระสำคัญของสมาธิสรุปได้ดังนี้ คือ ใน สมณสูตร เป็นสูตรที่ว่าด้วยกิจของสมณะมี ๓ ประการ หนึ่งในสามที่เป็นกิจของสมณะนั้นก็คือ การสมาทานอธิจิตตสิกขา ใน ปฐมสิกขัตตยสูตร และทุติยสิกขัตตยสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่ว่าด้วยไตรสิกขาสูตรที่หนึ่งและสูตรที่สอง ได้ขยายความให้เห็นความหมายต่อไปอีกว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามทั้งหลาย บรรลุดตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เรียกว่า อธิจิตตสิกขา^{๑๖} สำหรับสาระของอธิจิต ที่เชื่อมโยงถึงความมุ่งหมายหลักไตรสิกขาในระดับที่กว้างขึ้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความเห็นว่า คือ การพัฒนาคุณภาพจิต หรือการปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูง ซึ่งเอื้อแก่การมีชีวิตที่ติงามและพร้อมที่จะใช้งานในทางปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด^{๑๗}

๓) สาระสำคัญของอธิปัญญาสิกขา

ความในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต สมณวรรค ได้บันทึกเกี่ยวกับสาระสำคัญของปัญญาสรุปได้ดังนี้ คือ ใน สมณสูตร เป็นสูตรที่ว่าด้วยกิจของสมณะมี ๓ ประการหนึ่งในสามที่เป็นกิจของสมณะนั้นก็คือ การสมาทานอธิปัญญาสิกขา ใน ปฐมสิกขัตตยสูตร และทุติยสิกขัตตยสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่ว่าด้วยไตรสิกขาสูตรที่หนึ่งและสูตรที่สอง ได้ขยายความให้เห็นความหมายต่อไปอีกว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์...นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา” ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา^{๑๘} สำหรับสาระของอธิปัญญาที่เชื่อมโยงถึงความมุ่งหมายหลักไตรสิกขาในระดับที่กว้างขึ้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความเห็นว่า คือ การมองดูรู้จักและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และ

^{๑๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗-๘๘/๓๑๒-๓๑๕

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๐๔.

^{๑๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗-๘๘/๓๑๒-๓๑๕

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม หน้า ๖๐๔.

^{๑๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๙๐-๙๑/๑๓๘-๑๓๙..

ทำการต่างๆ ด้วยปัญญาคือรู้จักวางท่าทีและปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ในทางที่เป็นไปเพื่อแผ่ขยายประโยชน์สุข มิจิตใจผ่องใส ไร้ทุกข์เป็นอิสระเสรี และสดชื่นเบิกบาน

สรุปสาระสำคัญของหลักไตรสิกขา คือ หลักปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) อธิศีลสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของศีล ๒) อธิจิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของจิตใจหรือสมาธิ และ ๓) อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของปัญญา มักเรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

๒.๒ หลักไตรสิกขาในอรรถกถา

หลักไตรสิกขาได้มีการกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค จัดเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา และเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ในวงวิชาการทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นคัมภีร์หลักชั้นปฐมภูมิเช่นเดียวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก B.C Law (1964 : 80) กล่าวว่า คัมภีร์นี้มีได้เพิ่มอะไรให้แก่ตัวคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่มุ่งหมายในการจัดสารบัญชของพระไตรปิฎกในอีกรูปแบบหนึ่งเท่านั้น (วิสุทธิมรรค แปล ๒๕๑๓ : จ) นอกจากนี้ทางการคณะสงฆ์ไทยยังจัดคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นหนึ่งในหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี วิชาการแปลมคธเป็นไทย ปธ. ๘-๙ นับว่าเป็นอุปกรณ์สำคัญประการหนึ่งที่นิยมศึกษากันมาก ประวัติแห่งการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงความแตกฉานในคัมภีร์พระไตรปิฎกของท่านพระพุทธโฆษา จนเป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีรวิหารแห่งประเทศลังกาในยุคนั้นเช่นกัน

คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์ที่แสดงการประมวลความรู้ความเข้าใจในพุทธธรรมของฝ่ายเถรวาทอย่างสมบูรณ์ ทั้งการอุปมาอุปไมยและตัวอย่างประกอบมากมาย สามารถรวบรวมเนื้อหาสาระเกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา และหมวดธรรมต่างๆ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมาอธิบายความไว้อย่างเป็นระบบให้รายละเอียดในแง่มุมต่างๆชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันของธรรมชาติที่พึงทราบเหล่านั้น คำโคจรทั่วไปของการปฏิบัติถือตามหลักการของไตรสิกขาแล้วขยายออกตามแนววิสุทธิ ๗ นอกจากแสดงลำดับขั้นตอนและแบบแผนการฝึกด้านกิจกรรมภายนอกแล้ว เช่น ศีล สมาธิ ยังแสดงลำดับขั้นของความเจริญก้าวหน้าภายใน คือ การที่ปัญญาแก่กล้าขึ้นเป็นระดับๆ จนถึงการตรัสรู้^{๑๔}

ไตรสิกขาหรือศีล สมาธิ ปัญญานั้น แต่ละส่วนมีหลักเกณฑ์เฉพาะของตนเอง นอกจากนี้วิธีการตลอดจนผลที่เกิดขึ้นก็ไม่เหมือนกัน แต่ในความแตกต่างเหล่านั้น ไม่อาจแยกออกจากกันได้ อย่างเป็นเอกเทศ การเจริญไตรสิกขาไปสู่ความวิสุทธินั้น หมายเอาศีล สมาธิ ปัญญาที่กำลังเกิดขึ้นพร้อมในอารมณ์เดียวกัน ขณะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น คนทุกคนสามารถสร้างนิสัยในการเจริญวิปัสสนาได้ และเป็นสิ่งที่ควรสั่งสมอบรม แต่มีเชื่อว่าทุกคนจะเข้าถึงเหตุผลและญาณปัญญา ทั้งนี้

^{๑๔} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลี อินเดีย และลังกา, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๙๒.

มีเงื่อนไขบางอย่างของญาณปัญญา โดยเฉพาะ คือ ต้องเป็นผู้ที่เกิดมาพร้อมด้วยไตรเหตุ (อโภคะเหตุ อโทสะเหตุ อโมหะเหตุ)

นอกจากนี้ยังต้องเป็นผู้ฉลาดรอบคอบในการนำกิจของพระกรรมฐานทุกอย่าง เริ่มต้นด้วยการเรียน การถาม และการเจริญ เป็นต้น เงื่อนไขเหล่านี้เป็นเหตุของวิปัสสนาญาณในระดับต่างๆ เท่าที่ตนเคยสัมผัสไว้ วิปัสสนาญาณแต่ละระดับก็มีความสามารถปานกิเลสชนิดต่างๆ ได้ไม่เท่ากัน จึงทำให้เกิดวิสุทธิได้ไม่เท่ากันด้วย กฎเกณฑ์และเงื่อนไขที่กล่าวมาเป็นการยืนยันถึงหลักอนัตตาอย่างหนึ่งว่า ญาณเป็นปัญญาและวิสุทธิที่มีอยู่หลายระดับนั้นอยู่นอกเหนืออำนาจการจัดสรรของผู้ใดทั้งสิ้น เป็นสิ่งที่บังคับให้เกิดกับใครโดยไม่สร้างเหตุที่ถูกต้องก็ไม่ได้ ความบริสุทธิ์มิได้เกิดขึ้นเพียงเพราะความเชื่อ หรือการอ้อนวอน แต่เกิดขึ้นจากการพิสูจน์หรือจากการปฏิบัติที่ถูกต้องด้วยตนเองเท่านั้น

จากพระคาถาพยากรณ์ที่เป็นบทตั้งของวิสุทธิมรรค กล่าวถึงการตั้งอยู่ในศีลด้วยบทว่า^{๒๐}

ศีล ปติภูชฺชา ย หมายถึง ภิกษุผู้ทำศีลให้บริบูรณ์ชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในศีล
 นโร สปลญฺญ หมายถึง ผู้มีปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาที่มีมาพร้อมกับปฏิสนธิ
 จิตตํ ปญฺญญจ ภาวํ หมายถึง การยังสมาธิและวิปัสสนาให้เจริญอยู่ ทรงแสดงถึงสมาธิ ด้วยหัวข้อ ว่า จิต ส่วนวิปัสสนาทรงแสดงโดยชื่อว่า ปัญญา หรือ ปญฺญญจ
 อาตปิ หมายถึง ผู้มีความเพียร เป็นเหตุเผากิเลสให้ร่าร้อน
 นิปโก หมายถึง ปัญญาอีกชนิดหนึ่ง ทรงแสดงถึงปาริหาริกปัญญา
 ภิกขุ หมายถึง ผู้ใดเห็นภัยในสงสาร เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ภิกษุ ในบทสุดท้าย คือ โสอิมี วิชฺฌเย ชฺฌํ เป็นการสรุปสภาวะธรรมข้างต้นว่า

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ด้วยศีล ด้วยสมาธิ (หรือจิต) ด้วยปัญญา ๓ ลักษณะ (ไตรเหตุปฏิสนธิ, วิปัสสนาปัญญา และปาริหาริกปัญญา) และด้วยความเพียรเผากิเลสนี้ เมื่อยืนอยู่บนแผ่นดิน คือ ศีลแล้ว ยกคัสตรา คือ วิปัสสนาปัญญา ที่ลับด้วยศิลา คือ สมาธิ อยู่ในมือ คือ ปาริหาริกปัญญา ที่มีกำลังวิริยะ พึงกลาง ตัดทำลาย ซึ่งชฏ คือ ตัณหา อันตกอยู่ในสันดานของตนทั้งหมดได้ เปรียบเหมือนบุรุษยืนบนแผ่นดิน ยกที่คัสตราลับตีใหญ่ฉะนั้นแล้ว” ถางกอไผ่ “ก็ ในขณะที่แห่งมรรค ภิกษุนี้ชื่อว่า กำลังถางชฏนั้นอยู่ในขณะแห่งผลชื่อว่า ถางชฏเสร็จแล้ว ย่อมเป็นอัครทักษิณของ (มนุษย์) โลก กับทั้งเทวดาโลกทั้งหลาย)

การเจริญไตรสิกขาในที่นี้ทรงหมายเอา ศีล สมาธิ และวิปัสสนาปัญญา ที่กำลังเกิดพร้อมในอารมณ์อันเดียวกันเท่านั้น มิใช่เจริญไปคนละขณะ เพราะ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เกิดในอารมณ์ต่างกัน จะไม่สามารถเป็นบาทฐานแก่กันได้เลย ศีลมีลักษณะเหมือนกับพื้นที่ สมาธิเหมือนกับผู้อยู่ประคองให้มีความมั่นคง ส่วนปัญญามีหน้าที่พิสูจน์ดูความจริง ถ้าจะมีแต่เฉพาะศีล โดยที่ไม่ต้องมี

^{๒๐} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔.

สมาธิและปัญญาร่วมด้วยก็อาจมีได้ เช่น พระภิกษุที่บวชกันอยู่ทุกวันนี้ ถ้าท่านไม่ได้ทำสมาธิหรือวิปัสสนาแต่อย่างใดก็จะมีเฉพาะศีลเท่านั้น ไม่มีสติปัญญาเกิดร่วมด้วย บางครั้งมีศีลและสมาธิ แต่ไม่มีปัญญา ในขณะที่นั้นก็อาจมีได้เช่นกัน เช่น ภิกษุที่กำลังทำสมาธิเพ่งกสิณต่างๆ เป็นต้น ขณะนั้นมีศีล มีความตั้งมั่นเป็นสมาธิ แต่ไม่มีปัญญาร่วม เพราะไม่ได้มีการพิจารณาความเปลี่ยนแปลงของรูปนาม เป็นเพียงการข่มจิตให้หนึ่งด้วยอารมณ์ภายนอกอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น แต่ถ้าผู้ใดกำลังเจริญวิปัสสนา ปัญญาอย่างถูกต้องแล้ว จะต้องมศีลและสมาธิอยู่ในที่นั้นด้วยเสมอ การทำลายกิเลสในส่วนลึกให้หมดไป จำเป็นต้องมีพร้อมทั้งศีล สมาธิ ปัญญา โดยศีลมีหน้าที่ทำลายกิเลสอย่างหยาบที่แสดงออกทางกาย วาจา เป็นต้น สมาธิมีหน้าที่ทำลายกิเลสอย่างกลาง ได้แก่ ความคิดฟุ้งซ่านต่างๆ ส่วนปัญญามีหน้าที่ทำลายกิเลสอย่างละเอียด เช่น อนุสัยต่างๆ แม้ในอนุสัย ๒ อย่าง (อรัมภณานุสัย และสันตทานานุสัย) นั้นวิปัสสนาปัญญาจะละได้ก็เพียงอรัมภณานุสัยเท่านั้น อำนาจวิปัสสนาปัญญาสามารถละความรัก ความชัง ที่เกิดจากการเห็นได้ยิน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่ดีและไม่ดีได้ ส่วนสันตทานานุสัย เป็นอนุสัยที่ลึกและมั่นคงกว่า ต้องอาศัยมรรคจิตที่เป็นอรหัตตมรรคเท่านั้น จึงจะละสันตทานานุสัย ได้เด็ดขาด

ศีล สมาธิ และปัญญา แม้จะเกิดในขณะจิตเดียวหรือรับอารมณ์เดียวกัน แต่มีหน้าที่ต่างกันเป็นคนละส่วนกัน ทั้งนี้ก็เพื่ออุดหนุนกัน เจริญเป็นทางแห่งวิสุทธิมรรค เพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา อานุภาพแห่งความบริสุทธิ์ของศีล สมาธิ ปัญญา จะมีขีดจำกัดเฉพาะตัว ในวิสุทธิมรรคกล่าวถึงองค์คุณของศีล สมาธิ ปัญญา และขีดจำกัดในการอุดหนุนกันแยกกันเป็น ๙ ประการ ได้แก่^{๒๑}

๑. ลีลา ๓
๒. ศาสนามีความงาม ๓
๓. อุปนิสัยแห่งคุณวิเศษ มีความเป็นผู้ได้วิชา ๓ เป็นต้น
๔. การเว้นที่สุดโต่ง ๒ อย่าง และการเสพข้อปฏิบัติสายกลาง
๕. อุบายที่เป็นเครื่องพ้นจากคติมือบาย
๖. การละกิเลสด้วยอาการ ๓
๗. ธรรมอันเป็นปฏิบัติต่อกิเลส มีวิติกัมมะ
๘. การชำระสังกิเลส ๓
๙. เหตุแห่งความเป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบัน หากเปรียบเทียบความแตกต่างของศีล สมาธิ ปัญญา ตามหลักลักษณะ ๙ ประการ จะเห็นภาพได้ชัดเจนขึ้นดังตารางต่อไปนี้

^{๒๑} พระมหาแสวง โชติปาโล, รวมคำบรรยายคัมภีร์มหาปฏฐาน ๒ ชุด, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๓๖), หน้า ๗๙.

องค์คุณ	ศีล	สมาธิ	ปัญญา
๑. สิกขา ๓	อธิศีลสิกขา	อธิจิตสิกขา	อธิปัญญาสิกขา
๒. ศาสนามีความงาม ๓	ความงามในเบื้องต้น (การไม่ทำบาปทั้งสิ้น)	ความงามในท่ามกลาง (ยังกุศลให้ถึงพร้อม)	ความงามในที่สุด (การทำจิตให้ผ่องแผ้ว)
๓. อุปนิสัยแห่งคุณวิเศษ	เป็นผู้ได้วิชา ๓	เป็นผู้ได้อภิญญา ๖	เป็นผู้แตกฉานใน ปฏิสัมภิทา ๔
๔. การเว้นความสุตต่าง ๒ อย่าง	เว้นจากกามสุขัลลิกานุโยค	เว้นจากอัตตกิลมณานุโยค	มีการเสพข้อปฏิบัติสาย กลาง คือ มัชฌิมาปฏิปทา
๕. อุบายเป็นเครื่องพ้น จากคติ	อุบายก้าวพ้นจากอบาย	อุบายก้าวพ้นจาก กามธาตุ	อุบายก้าวพ้นจาก ภพทั้งปวง
๖. การละกิเลสด้วย อาการ ๓ (ชนิดของการละ)	ละโดย ตทังคปหาน	ละโดย วิกขัมตนปหาน	ละโดย สมุจเฉทปหาน
๗. ธรรมอันเป็น ปฏิปักษ์ต่อกิเลส (ชนิดของกิเลส)	ละกิเลสชนิดวิตกกัมมะ (ที่จะออกทางกาย วาจา)	ละกิเลสชนิดปริยฎฐาน (นิเวศน์ที่กลุ่มรุมจิต)	ละกิเลสชนิดอนุสัย (ที่อยู่ในสันดาน)
๘. การชำระสังกิเลส ๓	ชำระกิเลสที่เป็นทุจริต	ชำระกิเลสที่เป็นต้นหา	ชำระกิเลสที่เป็นทิวฐิ
๙. เหตุแห่งความเป็น พระอริยบุคคล	พระโสดาบันบุคคลพระ สกทาคามีบุคคล	พระอนาคามีบุคคล	พระอรหันต์บุคคล

แผนภาพที่ ๒.๔ การจำแนกองค์คุณ ๙ ประการ โดยระดับแห่งศีล สมาธิ ปัญญา

พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ไตรสิกขาเป็นทั้งหลักการและวิธีปฏิบัติเพื่อให้สามารถล่วงพ้นจากอบาย กามธาตุ และภพทั้งปวง โดยมีเป้าหมายที่การบรรลुพระนิพพานอันบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ไตรสิกขาเป็นแนวปฏิบัติในทางสายกลางที่มีใช้การปรนเปรอตนด้วยกามสุขและการทรมานตน มีศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่แสดงออกทางกาย วาจา สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่กลุ่มรุมจิต และปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยที่แอบแนบอยู่ในจิตสามารถพัฒนาบุคคลให้เป็นพระอริยะผู้มีความบริบูรณ์ด้วยศีล ได้แก่ พระโสดาบันและพระสกทาคามี,

บริบูรณ์ด้วยสมาธิ ได้แก่ พระอนาคามี และบริบูรณ์ด้วยปัญญา ได้แก่ พระอรหันต์ นอกจากนี้ องค์ธรรมทั้ง ๓ ยังเป็นเครื่องอุดหนุนให้บรรลุคุณวิเศษอันหายากในบุคคลทั่วไป ดังมีวิชา ๓ เป็นต้น^{๒๒}

๒.๓ การใช้หลักไตรสิกขาในสมัยพุทธกาล

ที่มาของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาได้ปรากฏในวัชชีปุตตสูตร ทุติยสิกขัตตยสูตร และตติยสิกขาสูตร จากข้อมูลในพระสูตรที่ได้ศึกษามาแล้วข้างต้น ทำให้เห็นได้ว่าไตรสิกขาเป็นหลักธรรมสำหรับการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่มีความหมายกว้างขวางครอบคลุมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเป็นข้อปฏิบัติสำหรับศึกษา คือ ผิกหตบรรม กาย วาจา จิต และปัญญา ให้มีความเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปตามลำดับจนบรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาได้จากข้อความในวัชชีปุตตสูตร เห็นได้ว่าภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับทูลให้พระองค์ทรงทราบว่า ในพระพุทธศาสนามีข้อที่จะต้องศึกษาปฏิบัติมากมายเกินไป สำหรับบุคคลทั่วไปซึ่งมิใช่อัจฉริยะหรือผู้ที่มีระดับปัญญาไม่มาก เรียนรู้ได้ช้าคงไม่สามารถนำมาศึกษาและปฏิบัติได้ทั้งหมด พระพุทธเจ้าได้ตรัสแนะนำภิกษุวัชชีบุตรว่าถึงแม้ในพระพุทธศาสนาจะมีข้อที่ต้องศึกษาปฏิบัติอยู่เป็นจำนวนมากมายกก็ตามแต่หากเมื่อสรุปรวมให้เป็นข้อใหญ่ๆแล้วก็มีไม่มากกล่าวคือสิกขาบทหรือข้อปฏิบัติธรรมทั้งหมดได้รวมอยู่ในเรื่องของสิกขา หากได้ศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ให้บริบูรณ์แล้วก็จะทำให้ละระคาะ โทสะ โมหะได้ ทำให้แจ่มแจ้งโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ทำให้บรรลุนิพพานในปัจจุบันได้^{๒๓}

ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งก็คือ จากการศึกษาวัชชีปุตตสูตร ทุติยสิกขัตตยสูตร และตติยสิกขาสูตร เห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเพื่อเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาตามหลักสิกขาว่า การที่ภิกษุเป็นผู้มี ศีล สมาธิ ปัญญา บริบูรณ์ แม้จะละเมียดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่ถ้ายังเป็นผู้สมทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ คือ ไตรสิกขา อย่างมั่นคง ก็จะสามารถทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ให้แจ้งได้เข้าถึงนิพพานในปัจจุบันได้ พระสูตรดังกล่าวบุคคลผู้ศึกษาอย่างไร และพระพุทธศาสนากำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้อย่างไร ซึ่งจะได้ทำการวิเคราะห์ให้เห็นในรายละเอียดต่อไป ดังนี้

^{๒๒} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘. (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔, ๙-๑๒.

^{๒๓} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์, “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา”, สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๗-๒๘.

๒.๓.๑ กลุ่มบุคคลผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

ในวัชชีปุตตสูตรที่ได้นำแสดงไว้แล้วนั้น พบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสไตรสิกขาแก่ภิกษุวัชชี บุตรรูปหนึ่งที่เขาไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับและทรงแนะนำให้ภิกษุวัชชีบุตรรูปนั้นศึกษาในหลักไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เพราะไตรสิกขาเป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าไตรสิกขา พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงแก่ภิกษุแต่ก็มีได้หมายความว่า จะนำไปใช้ในในกลุ่มของคฤหัสถ์ไม่ได้ จากข้อมูลที่ได้ศึกษาในบทที่ผ่านมาได้พบว่า หลักปฏิบัติธรรมในคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมดได้รวมอยู่ในหลักไตรสิกขานี้ทั้งสิ้น จากการศึกษาประวัติพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลยังได้พบว่ามีคฤหัสถ์เข้ามาศึกษาปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาจนได้เป็นพระอริยบุคคลอยู่หลายคน เช่น มหาอุบาสกอนาถปิณฑิกเศรษฐี และมหาอุบาสิกาวีสาขา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษามาในเบื้องต้นทำให้เห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีการแบ่งจัดกลุ่มบุคคลผู้ศึกษาออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๑) กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวช ได้แก่ กลุ่มภิกษุ สามเณร ภิกษุณี สิกขมานา และสามเณรี กลุ่มนี้เริ่มจากคนในวรรณพรหมณ์ คือ ปัญจวัคคีย์ที่มีโกณฑัญญะ เป็นผู้นำ ถือได้ว่า เป็นคนกลุ่มแรกที่ได้อุปสมบทเข้ามาเพื่อเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ต่อจากนั้นในกลุ่มของบรรพชิตนี้ก็ได้ขยายออกไปเป็นสามเณรภิกษุณี สิกขมานา และสามเณรี เหล่านี้ล้วนเป็นกลุ่มของนักบวชที่เข้ามาเพื่อศึกษาเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ถ้าบวชเป็นสามเณรหรือสามเณรีเรียกว่า “บรรพชา” คำว่า บรรพชา มีความหมายว่า การออกจากเรือนไปสู่ความไม่มีเรือน ถ้าบวชเป็นภิกษุหรือภิกษุณี เรียกว่า “อุปสมบท” คำว่า อุปสมบท มีความหมายว่า ขั้นตอนการเข้าสู่สังคมใหม่ สังคมใหม่ในที่นี้คือ “สังฆะ” ซึ่งหมายถึง สังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เพราะคำว่า “อุปสมบท” มาจากคำว่า “อุปสัมปทา” แปลว่า การเข้าไป คือ การเข้าไปอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด สังฆะ จึงกลายเป็นสังคมใหม่ ซึ่งเป็นสังคมแห่งการศึกษาเรียนรู้ร่วมกันที่ถูกกำหนดขึ้นโดยพระพุทธเจ้า ต่อมาสังฆะนี้ได้ขยายกว้างออกไปถึงกลุ่มนักบวชในพระพุทธศาสนาอื่นๆ ได้แก่ สามเณร ภิกษุณี สิกขมานา และสามเณรี ด้วย กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวชเหล่านี้ได้สละเรือนออกบวชเพื่อศึกษาเล่าเรียนกับพระพุทธศาสนา และการอุปสมบทระยะเริ่มแรกนั้นก็ไม่มีพิธีการอะไรมากนัก เพียงแต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๒๔} ตรัสแค่นี้ก็เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วและในการบรรพชาอุปสมบทต่อจากนั้น ก็ใช้วิธีการแบบที่เรียกว่า “ไตรสรณคมน์” ด้วยการเปล่งวาจาอ้างถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง เป็นที่ระลึก หลังจากที่ได้กล่าวเสร็จสิ้น ๓ จบ ก็ถือว่าได้เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว และการอุปสมบทต่อมาอีกหลายแบบก็มีวิธีการที่คล้ายกัน กล่าวคือ การอุปสมบทนั้นได้สิ้นสุดลงที่บุคคลผู้ทำหน้าที่ให้การอุปสมบทเพียงผู้เดียวเท่านั้น จนกระทั่งพระพุทธเจ้ามีพุทธาณุญาตให้ใช้วิธีการ

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

อุปสมบทด้วย “ญัตติจตุตถกรรม”^{๒๕} การบรรพชา หรือการอุปสมบทก็ได้กลายมาเป็นระบบที่มีระเบียบมากขึ้น โดยวิธีการอุปสมบทแบบนี้ได้ใช้กันมาจนถึงสมัยปัจจุบัน^{๒๖}

๒) กลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือน ได้แก่ อุบาสก และอุบาสิกา กลุ่มนี้เริ่มจากคนในวรรณะแพศย์ คือ ตปุสสะและภัลลิกะ สองพี่น้องที่มีอาชีพเป็นพ่อค้า เดินทางค้าขายมาจากอูกกลชนบท ผ่านมาพบพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นไม้ราชายตนะ ภายหลังตรัสรู้ใหม่ๆ ตปุสสะและภัลลิกะ ได้ถวายเสบียงเดินทาง คือ ข้าวสัตตตุง ข้าวสัตตูก้อน แล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นสรณะ นับเป็นปฐมอุบาสกผู้ถึงสรณะ ๒ ก่อนผู้อื่นในโลก ต่อมาก็ได้มีเศรษฐี ครอบครัวของพระยสกุลบุตร ตลอดถึงพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นกษัตริย์แห่งแคว้นมคธ กษัตริย์แคว้นอื่นๆ และประชาชนทั่วไปอีกจำนวนมากเข้ามาร่วมเป็นชุมชนชาวพุทธคนกลุ่มนี้ถ้าเป็นเพศชายเรียกว่า “อุบาสก” ซึ่งมีความหมายว่า ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย ถ้าเป็นเพศหญิงเรียกว่า “อุบาสิกา” ซึ่งมีความหมายว่า หญิงผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย เป็นต้น

เมื่อบุคคลทั้งสองกลุ่ม คือ บรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้เข้ามาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมเดียวกัน กลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่ใหญ่โตขึ้น จึงมีศัพท์หนึ่งที่ใช้เรียกสังคมใหม่นี้ว่า “บริษัท” คำว่าบริษัทภาษาบาลีใช้ว่า “ปริสา” ภาษาสันสกฤตใช้ว่า “บริษัท” ซึ่งมีความหมายตรงกับคำว่า “หมู่” หรือ “กลุ่ม” โดยแบ่งกลุ่มคนออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ ภิกษุ ภิกษุณี (สามเณร สิกขมานา สามเณรี ก็จัดเข้าในกลุ่มนี้ด้วย) อุบาสก และอุบาสิกา สำหรับกลุ่มภิกษุ และภิกษุณี มีคำที่ใช้เติมหลังได้ทั้งบริษัท และสังฆะ คือ ภิกษุบริษัท เป็นภิกษุณีบริษัท เป็นภิกษุณีสังฆะ หรือภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ ส่วนกลุ่มอุบาสกและอุบาสิกา นั้นไม่ปรากฏมีคำว่า “สังฆะ” ต่อท้าย คงมีเฉพาะคำว่า “บริษัท” เท่านั้น ต่อท้าย คือ อุบาสกบริษัท บริษัทหรือปริสา กับ สังฆะ มีความหมายใกล้เคียงกันมาก โดยความหมายของสังฆะมุ่งใช้กับนักบวช ส่วนบริษัทนั้นมีความหมายกว้างกว่าคำว่า สังฆะ เพราะนอกจากจะใช้กับกลุ่มนักบวชแล้วยังใช้กับกลุ่มอุบาสก อุบาสิกาได้ด้วย ดังนั้น สังคมแบบสังฆะ คือ สังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกันของชาวพุทธ จึงมีศัพท์เรียกชื่อเฉพาะว่า “บริษัท” บางครั้งเรียกว่า “พุทธบริษัท” ซึ่งได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา นั้นเอง

๒.๓.๒ คุณสมบัติผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

ได้กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธศาสนาแบ่งบุคคลที่ศึกษาออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มของนักบวช กับกลุ่มผู้ครองเรือน และผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาทั้งสองกลุ่มนี้มีหลักของการปฏิบัติในการ

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๙-๗๐, ๔๗-๔๙.

^{๒๖} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ (และคณะ), “การศึกษาแบบการจักระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์”, สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๖๑-๖๒.

ดำเนินชีวิตที่ต่างกันอยู่อย่างมาก ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีการกำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่จะเข้ามาศึกษาในพุทธแตกต่างกัน ดังนี้

๑) กลุ่มบรรพชิตหรือนักบวช ในช่วงเริ่มแรกของพุทธกาลนั้นยังมิได้มีการกำหนดคุณสมบัติของผู้เข้ามาบรรพชาหรืออุปสมบทไว้ แต่ต่อมาเมื่อสังคมสงฆ์ได้ขยายเติบโตใหญ่ขึ้น การอุปสมบทก็ได้กลายมาเป็นระบบที่มีระเบียบมากขึ้น จนกระทั่งมีการกำหนดคุณสมบัติผู้เข้ามาบรรพชาหรืออุปสมบท เพื่อศึกษาเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาไว้ด้วย เช่น การบรรพชาเป็นสามเณรหรือสามเณร เบื้องต้นผู้ที่จะบรรพชาต้องเติบโตพอที่จะได้ใช้ภาษาพูดสื่อสารกันได้รู้เรื่อง เมื่อบรรพชาแล้วต้องถือสิกขาบท ๑๐ ข้อ และกิจวัตรบางอย่างตามปกติ ถ้าอุปสมบทเป็นภิกษุเบื้องต้นต้องมีอายุครบ ๒๐ ปีเป็นผู้ปลอดจากอันตรายกกรรม ได้แก่ เหตุขัดขวางการอุปสมบท ๘ อย่าง มีการเป็นโรคเรื้อน เป็นต้น และต้องมีอุปัชฌาย์ผู้ให้การอุปสมบท เมื่ออุปสมบทแล้วต้องถือสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ ซึ่งเป็นสิกขาบทในฝ่ายอาทิ พรหมจริยสิกขา คือ หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบพัญญูหรือข้อศึกษาที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สำหรับป้องกันความประพฤติเสียหายและให้ถือสิกขาฝ่ายภิกษุมหาจาริกสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมที่จะชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ให้ดียิ่งขึ้น เป็นต้น หากอุปสมบทเป็นภิกษุณี มีคุณสมบัติเบื้องต้นคล้ายกันกับภิกษุ ถ้าเป็นสมณะผู้ที่มีอายุถึง ๑๘ ปีแล้ว อีก ๒ ปี จะครบอุปสมบทเป็นภิกษุณี ภิกษุณีสงฆ์ให้ศึกษาสมมติ คือ ตกกลงให้สมาทานสิกขาบท ๖ ประการ ตั้งแต่ข้อปาณาติปาตา เวรมณี จนถึงข้อ วิกาลโภชนา เวรมณี ให้รักษาอย่างเคร่งครัดไม่ขาดแคลนเลยตลอดเวลา ๒ ปีเต็ม ถ้าล่วงข้อใดข้อหนึ่งต้องสมาทานตั้งแต่ต้นไปใหม่ อีก ๒ ปี เมื่อครบ ๒ ปีแล้ว ภิกษุณีสงฆ์จึงทำพิธีอุปสมบทให้และจะต้องอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ เมื่ออุปสมบทแล้วต้องถือสิกขาบท ๓๑๑ ข้อ กรณีถ้าหากผู้ที่เข้ามาอุปสมบทเพื่อศึกษากับพระพุทธศาสนา ได้เคยเป็นอัญเดียร์ถียประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือนล่วงไปแล้ว เมื่อภิกษุพอใจก็จะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีการกำหนดคุณสมบัติบุคคลผู้ศึกษา กลุ่มบรรพชาหรือนักบวชไว้อย่างเข้มงวด เหตุที่ต้องทำอย่างนี้ก็เพื่อให้ชีวิตของผู้ออกจากเรือนมาใช้ชีวิตเป็นนักบวชมีเวลาให้การศึกษาและการปฏิบัติเพื่อฝึกฝนตนเองได้อย่างเต็มที่มากขึ้นนั่นเอง

๒) กลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือน สำหรับคุณสมบัติของบุคคลผู้ศึกษาที่เป็นกลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือนมิได้มีกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดเหมือนกับผู้ที่ศึกษาที่เป็นกลุ่มบรรพชิตหรือนักบวช เนื่องจากชนกลุ่มนี้มีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากกลุ่มนักบวชมาก อย่างไรก็ตามคุณสมบัติเบื้องต้นที่ผู้ศึกษาในกลุ่มนี้ต้องมีก็คือ เป็นผู้ที่มีศีล ๕ หรือศีล ๘ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต มีความศรัทธาเลื่อมใสและเคารพในพระรัตนตรัย เป็นต้น คุณสมบัติเบื้องต้นเหล่านี้จะทำให้กลุ่มคฤหัสถ์หรือกลุ่มผู้ครองเรือนที่เข้ามาศึกษากับพระพุทธศาสนาดำเนินชีวิตอย่างเกื้อกูลกับกลุ่มของนักบวช กล่าวคือ ชนกลุ่มนี้จะเป็นผู้ให้การสนับสนุนด้านปัจจัย ๔ ให้กับกลุ่มของนักบวชเพื่อให้เกิดการศึกษาและ

การปฏิบัติธรรมดำเนินไปสู่เป้าหมายได้อย่างสะดวกสบายขึ้น เมื่อกลุ่มนักบวชได้รับการสนับสนุน ปัจจัย ๔ ที่สะดวกสบายก็มีเวลาศึกษาและปฏิบัติธรรมมากขึ้น ผลที่ได้รับจากการศึกษาปฏิบัติธรรมก็นำมากลับมาสอนและเผยแผ่ต่อกันไปอยู่เป็นอย่างนี้ หลักการศึกษาเรียนรู้แบบนี้เรียกว่า “หลักบุญกุศล” คือ มีหลักการเรียนรู้ในลักษณะนี้ได้มีการปฏิบัติต่อกันมาในพระพุทธศาสนาเป็นเวลายาวนานมาถึงสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนรัชกาลที่ ๕ การศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาลักษณะอย่างนี้ก็ยังคงปรากฏร่องรอยให้เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม

๒.๔ พัฒนาการไตรสิกขาจากอดีตสู่ปัจจุบัน

หลักไตรสิกขาจัดว่าเป็นองค์ธรรมชั้นสูงครอบคลุมหลักปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า พุทธศาสนานั้นเป็นหลักธรรมแห่งการศึกษา เรื่อง ของการศึกษาจึงเป็นเรื่องของพุทธศาสนาทั้งสิ้น ไตรสิกขาได้มีการพัฒนาและนำไปปรับใช้อย่างต่อเนื่องจากอดีตจนปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ โอวาทปาฏิโมกข์

โอวาทปาฏิโมกข์ หรือโอวาท ๓ คือ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นคำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่ว่าได้ โอวาท ๓ นี้เป็นพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป ที่มาชุมนุมกันโดยมิได้นัดหมาย ณ พระเวฬุวนาราม ในวันเพ็ญ เดือน ๓ (วันมาฆบูชา) ในครั้งนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ โดยตรัสเป็นพระคาถา รวม ๓ พระคาถา ซึ่งโอวาทปาฏิโมกข์ หมายถึง หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาอันเป็นไปเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาต่างๆในชีวิตเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น หรือคำสอนอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา หลักธรรมประกอบด้วย หลักการ ๓ , อุดมการณ์ ๔ , วิธีการ ๖ ,ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้^{๒๗}

หลักการ ๓

๑. การไม่ทำบาปทั้งปวง ได้แก่ การงดเว้น การลด การเลิก ทำบาปทั้งปวง ซึ่งได้แก่อกุศลกรรมบถ ๑๐ ทางแห่งความชั่ว มี ๑๐ ประการอันเป็นความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความชั่วทางกาย ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การประพฤตินอกใจ ความชั่วทางวาจา ได้แก่ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดเพ้อเจ้อ ความชั่วทางใจ ได้แก่ การอยากได้สมบัติของผู้อื่น การผูกพยาบาท และความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

๒.การยังกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่ การกระทำตามกรรมบถ ๑๐ เป็นแบบอย่างของการทำฝ่ายดีมี ๑๐ อย่าง อันเป็นความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจการทำความดีทางกาย ได้แก่ การไม่

^{๒๗} พุทธศาสนิกฯ, ธรรมในชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๒๘), หน้า ๗๑.

ฆ่าสัตว์ ไม่ทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น มีแต่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้มาเป็นของตน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการไม่ประพฤติผิดในกาม **การทำความดีทางวาจา** ได้แก่ การไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ พูดแต่ความจริง พูดคำอ่อนหวาน พูดคำให้เกิดความสามัคคีและพูดถูกกาลเทศะ **การทำความดีทางใจ** ได้แก่ การไม่โลภอยากได้ของของผู้อื่น มีแต่คิดเสียสละการไม่ผูกอาฆาตพยาบาทมีแต่คิดเมตตาและปรารถนาดีและมีความเห็นความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๓) การทำจิตใจให้ผ่องใส ได้แก่ การทำจิตของตนให้ผ่องใส ปราศจากนิวรณ์ ซึ่งเป็นเครื่องขัดขวางจิตไม่ให้เข้าถึงความสงบ มี ๕ ประการ ได้แก่

๑. ความพอใจในกาม (กามฉันทะ)
๒. ความอาฆาตพยาบาท (พยาบาท)
๓. ความหดหู่ท้อแท้ ง่วงเหงาหาวนอน (สินะมิทธะ)
๔. ความฟุ้งซ่าน รำคาญ (อุทธัจจะกุกกุจจะ) และ
๕. ความลังเลสงสัย (วิกิจฉา) เช่น สงสัยในการทำความดี ความเชื่อว่าผลจริง

หรือไม่

อุดมการณ์ ๔

๑. ความอดทน ได้แก่ ความอดกลั้น ไม่ทำบาปทั้งทางกาย วาจา ใจ
๒. ความไม่เบียดเบียน ได้แก่ การงดเว้นจากการทำร้ายเบียดเบียน หรือ เบียดเบียนผู้อื่น
๓. ความไม่สงบ ได้แก่ ปฏิบัติตนให้สงบทั้งทางกาย วาจา และทางใจ
๔. นิพพาน ได้แก่ การดับทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นได้จากการดำเนินชีวิตตามมรรคมีองค์ ๘

วิธีการ ๖

๑. ไม่ว่าร้าย ได้แก่ ไม่กล่าวให้ร้ายหรือ กล่าวโจมตีใคร
๒. ไม่ทำร้าย ได้แก่ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น
๓. สำรวมในปาฏิโมกข์ ได้แก่ ความเคารพระเบียบวินัย กฎ กติกา กฎหมาย รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม
๔. รู้จักประมาณ ได้แก่ รู้จักความพอดีในการบริโภคอาหาร หรือการใช้สอยสิ่งต่างๆ
๕. อยู่ในสถานที่ที่สงัด ได้แก่ อยู่ในสถานที่ที่มีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม
๖. ฝึกหัดจิตใจให้สงบ ได้แก่ ฝึกหัดชำระจิตให้สงบมีสุขภาพ คุณภาพและ ประสิทธิภาพที่ดี

สรุปว่า โอวาทปาฏิโมกข์เป็นหัวใจของคำสอนของพุทธศาสนา เมื่อเปรียบเทียบกับไตรสิกขา “ข้อพึงปฏิบัติ ๓ อย่าง ได้ดังนี้

๑. อธิศีลสิกขา ปรับเข้าได้กับการไม่ทำบาปทั้งปวง คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติ (กาย วาจา ใจ) อย่างสูง

๒. อธิจิตสิกขา ปรับเข้าได้กับการยังกุศลให้ถึงพร้อม คือ ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมจิตเพื่อให้เกิดสมาธิอย่างสูง

๓. อธิปัญญาสิกขา ปรับเข้าได้กับการทำจิตให้ผ่องใส คือ ข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง (รู้แจ้งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)

๒.๔.๒ ไตรสิกขาทตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ (สะอาด สว่าง สงบ)

พุทธทาสภิกขุได้ประยุกต์หลักไตรสิกขาไปสู่การปฏิบัติและการเรียนรู้ชีวิตด้วยหลัก ๓ ส. คือ สะอาด สว่าง สงบ จะทำให้มนุษย์หลุดพ้นจากพันธนาการแห่งปัญญา และสามารถบรรลุเป้าหมายการปฏิบัติหน้าที่การงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ตามแนวทางพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงในเรื่อง สะอาด สว่าง สงบ เพื่อปฏิบัติตนให้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่ในหัวใจของเรา จะทำให้พบกับชีวิตจริง การทำความเข้าใจธรรม เรื่อง สะอาด สว่าง สงบ เป็นการบริหารตนอย่างหนึ่งที่มุ่งไปสู่เป้าหมายให้ทุกสิ่งอยู่เหนือปัญหา เหนือทุกข์ เลิกเป็นทาสความอยากอีกต่อไป ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม

การประยุกต์ธรรมะ เรื่อง สะอาด สว่าง สงบ มาใช้ในการบริหารงานก็เช่นกัน ก็มุ่งไปสู่เป้าหมายหลุดพ้นจากปัญหาทางโลกแห่งธุรกิจแห่งอาชีพการงาน เลิกเป็นทาสสิ่งที่ไม่จำเป็นต่อการทำงานที่เป็นบริโภคนิยม เลิกเป็นทาสต่อความอยากหรือกิจกรรมอันไร้สาระที่ไม่เป็นการเพิ่มมูลค่าทางด้านการผลิตและบริการอันเป็นโลกียธรรม ซึ่งนักธุรกิจ นักบริหารควรที่จะแสวงหาที่จะบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณค่าทุกขั้นตอน การบริหารงานทุกขั้นตอน ทั้งในด้านวัตถุและด้านจิตใจของคน

แนวทางปฏิบัติของท่านพุทธทาสภิกขุด้าน สะอาด สว่าง สงบ มีดังนี้

สะอาด หมายถึง ไม่สกปรกด้วยกิเลส

สว่าง หมายถึง ไม่มีติดด้วยโมหะ หรืออวิชชา หรือจิตไม่มีติด

สงบ หมายถึง ไม่มีการปรุงแต่ง ไม่มีอะไรมากกระตุ้นปรุงแต่งหากนำมาเปรียบเทียบกับไตรสิกขาจะได้ว่า

สะอาด ด้วยศีล คือ ทำความสะอาดจิตใจด้วยการรักษาศีล

สว่าง ด้วยปัญญา คือ การทำความรู้ให้แจ้งด้วยการภาวนา

สงบ ด้วยสมาธิ คือ การทำจิตให้สงบด้วยการเจริญสมาธิ โดยพยายามตัดสังขารออกไปจากจิตใจ (สังขาร คือ จิตที่ปรุงแต่ง ว่าดี-เลว)

การฝึกตน บริหารตน จะใช้หลัก ๓ ป คือ ปริยัติ (ความรู้) ปฏิบัติ (ทำตามที่รู้) และปฏิเวธ (ประเมินผลและแก้ไขปรับปรุง) ในแต่ละขั้นตอนของสะอาด สว่าง สงบ ด้วย บางท่านได้กล่าว ๓ ส. อันตรายต่อพระสงฆ์ มีดังนี้

สมณะ คือ ไม่สามารถรักษาศีลแห่งพระสงฆ์ไว้ได้

สตางค์ คือ ยุ่งเกี่ยวกับเงินตราจนเกิดความโลภแล้วทำให้เสียพระ

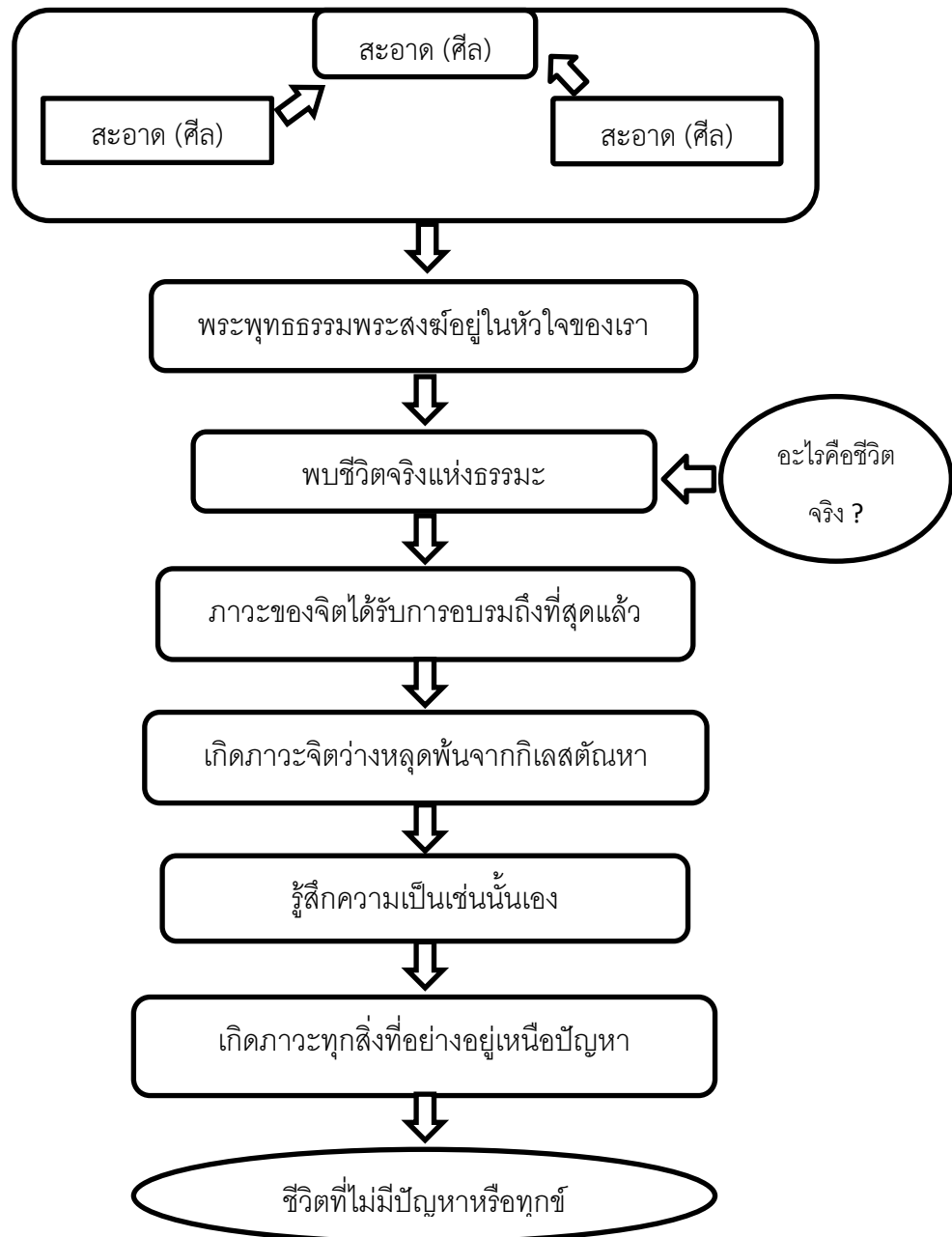
สตรี คือ ยุ่งเกี่ยวกับสตรีจนถึงขั้นปาราชิก หรือโลกติเตียน

ตามแนวท่านพุทธทาสจะกล่าวถึง สะอาด สว่าง สงบ เป็นขั้นตอนดังนี้ คือ

ปฏิบัติตนด้านสะอาด สว่าง สงบ ที่สูงขึ้นเรื่อยๆด้วย ปริยัติ-ปฏิบัติ-ปฏิเวธ จากนั้นจะพบว่าที่พึ่งอันเป็นสรณะ ไม่ใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย หรือไสยศาสตร์ หรือโชคชะตา แต่เป็นพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ที่ควรมานั่งในหัวใจเราเป็นสรณะ จากนั้นจะพบชีวิตจริงแห่งธรรมะ ทำให้ทราบว่าอะไรคือชีวิตที่แท้จริง จากการฝึกปฏิบัติไปเรื่อยๆจะพบภาวะจิตที่ได้รับการอบรมถึงที่สุด เกิดภาวะจิตว่างที่ปราศจากหรือหลุดพ้นกิเลสตัณหา ไม่เป็นทาสของความอยากอีกต่อไป เป็นอิสระต่อความอยากที่ไร้ประโยชน์ ไร้สาระ รู้สึกความเป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา) จิตที่พัฒนาขึ้นจะเกิดภาวะอยู่เหนือปัญหา เหนือทุกข์ เนื่องจากเป็นอิสระต่อทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นบุญหรือบาป หรือสิ่งที่เป็นคู่ๆชีวิตที่เป็นอยู่ หลังจากนั้นก็จะเป็ชีวิตที่ไม่มีปัญหาหรือทุกข์อีกต่อไป^{๒๘}

^{๒๘} สมหวัง วิทยาปัญญาพนธ์, บริหารงานด้วยความสะอาด สว่าง สงบ, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๔๔), หน้า ๗๗-๗๙.

จากหลักไตรสิกขาตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ สรุปลงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๕ แสดงแนวปฏิบัติสะอาด สว่าง สงบ ตามแนววิถีของพุทธทาสภิกขุ

๒.๔.๓ หลักไตรสิกขาในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (เก่ง ดี มีความสุข)

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ ๑๐ มีเจตนารมณ์มุ่งพัฒนาชีวิตให้เป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข” หรือกล่าวอีกอย่างคือ บุคคลที่มีความ “เก่ง ดี มีสุข” ซึ่งหากนี่คือเป้าหมายหลักของภาครัฐ ที่ต้องการให้เด็กและเยาวชนไทยเติบโตอย่างสมบูรณ์พร้อมทั้งด้านไอคิวและอีคิว ตรงตามเป้าหมายการศึกษา คือ ผู้เรียนเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข ยึดคุณธรรมนำความรู้ สู่สังคมไทย โดยสิ่งที่จะบ่งบอกว่าบุคคลใดเป็นบุคคลที่มีความเก่ง ดี และมีสุขในการศึกษา คือ^{๒๙}

เก่ง หมายถึง ความสามารถทางพุทธิปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจที่แจ่มแจ้งสามารถนำไปใช้ได้ วิเคราะห์เป็น สังเคราะห์ได้ ประเมินได้อย่างเข้าใจและรู้แจ้งตามศักยภาพ

ดี หมายถึง เป็นผู้ที่มีเจตคตินิยมที่ดีทั้งต่อการเรียน ความเป็นอยู่ต่อบุคคล ชุมชน และประเทศ

มีสุข หมายถึง สนุกกับการเรียนและใคร่เรียนรู้ตลอดชีวิต

ซึ่งหากจะให้ความหมาย เก่ง ดี มีสุข ในด้านการดำเนินชีวิตโดยทั่วไปของผู้คนแล้วนั้นก็จะสามารถให้ความหมายที่แตกต่างกันออกไปได้อีก คือ

เก่ง หมายถึง ความสามารถในการรู้จักตนเอง มีแรงจูงใจสามารถตัดสินใจแก้ปัญหาและแสดงออกได้อย่างมีประสิทธิภาพที่ดีกับผู้อื่น

ดี หมายถึง ความสามารถในการควบคุมอารมณ์และความต้องการตนเอง รู้จักเห็นใจผู้อื่น และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมสุข หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

มีคุณลักษณะสำคัญของผู้เรียนตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กล่าวถึง “เก่ง ดี มีความสุข” ไว้ว่า

เก่ง คือ คนที่มีสมรรถภาพสูงในการดำเนินชีวิต มีความรอบรู้ในเรื่องของไทยและสากล ทันสมัย ทันเหตุการณ์ ทันเทคโนโลยี มีความคิดสร้างสรรค์ มีความสามารถพิเศษเฉพาะทางและพัฒนาตนเองได้เต็มศักยภาพ เป็นผู้นำผู้ตามที่ดี รู้จักแก้ปัญหาและสามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง

ดี คือ คนที่ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ มีจิตใจงดงาม มีคุณธรรม จริยธรรม มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ทั้งทางด้านจิตใจ และพฤติกรรมที่แสดงออก เช่น มีวินัย เอื้อเฟื้อเกื้อกูลผู้อื่น มีเหตุผล รับผิดชอบต่อหน้าที่ ซื่อสัตย์ พากเพียร ขยัน ประหยัด มีจิตสำนึกในประชาธิปไตยรักชาติสิ่งแวดล้อม และสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

^{๒๙}

กระทรวงศึกษาธิการ, แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

มีความสุข คือ คนที่มีสุขภาพที่ดี ทั้งกายและจิตร่าเริงแจ่มใส รู้จักและเข้าใจตนเอง มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความสุขในการเรียนรู้และการทำงาน มีความรักต่อทุกสรรพสิ่งปลอดพ้นจากอบายมุข และสามารถดำรงชีวิตได้อย่างพอเพียงแก่อัตภาพ

นอกจากนี้แล้ว สิ่งที่จะขาดเสียไม่ได้สำหรับคุณสมบัติที่พึงปรารถนาของผู้เรียนในอนาคต คือ จะต้องเป็นผู้ที่รักการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพราะจะช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาคุณลักษณะทั้ง ๓ ประการดังกล่าวข้างต้นให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นต่อไป

ความเก่งตามมาตรฐานการเรียนรู้ เป็นความเก่งที่มีลักษณะของการใช้ความคิด การใช้สติปัญญา และลักษณะของการทำงานที่เรียกว่า คิดเป็น ทำเป็น

คิดเป็น คือ การใช้ชีวิตอย่างมีเหตุผล คิดเชื่อมโยงในความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆทำให้เกิดปัญญา มีโลกทัศน์กว้างขวางที่สามารถสร้างความรู้ใหม่ได้ และการคิดเป็นย่อมนำไปสู่คุณลักษณะที่พึงประสงค์ด้านอื่นๆ เช่น การทำเป็น และการอยู่ร่วมกันเป็น การคิดเป็นจัดว่าเป็นความเก่งทั้งทางด้านสติปัญญา (ไอคิว) และความเก่งทางด้านอารมณ์ (อีคิว)

ทำเป็น เป็นความเก่งในด้านพฤติกรรมของมนุษย์ การทำเป็นในทัศนะของศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี คือ การที่มนุษย์เรียนรู้จากการทำ การทำงานเป็นโดยเฉพาะการสร้างเป็นจะช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้จากการทำงานเกิดปิติ และภูมิใจในผลงาน หรือถ้ามีรายได้จากการทำงานด้วยก็จะเกิดคุณค่าของเงินที่ได้มาจากการทุ่มเทแรงกายแรงสติปัญญาในการทำงานนี้ นอกจากทักษะที่กล่าวมาแล้ว การเป็นคนเก่งในด้านพฤติกรรมยังหมายถึง การเป็นคนชอบบันทึก มีทักษะในการสื่อสาร มีทักษะในการเผชิญสถานการณ์และทักษะในการจัดการ เป็นต้น

คุณลักษณะ “ดี” และ “มีสุข” อาจขยายความโดยเปรียบเทียบกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ในทัศนะของศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ที่ต่อจากการคิดเป็น ทำเป็น คือ การอยู่ร่วมกันเป็น การอยู่ร่วมกัน เป็นการเรียนรู้ทักษะที่เน้นในด้านจริยธรรม โดยมนุษย์จะต้องอาศัยคุณธรรมพื้นฐานร่วมกับการคิดเป็นและทำเป็น ซึ่งเป็นลักษณะของคนเก่งประกอบกัน จึงจะทำให้มนุษย์สามารถมีทักษะในการอยู่ร่วมกันเป็นทั้งการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับเทคโนโลยี ซึ่งการเรียนรู้ที่จะเกิดทักษะในด้านนี้จะต้องประกอบด้วยการพัฒนาในด้านอารมณ์ ความรู้สึก (จิตใจ) ในแง่บูรณาการกับการคิดเป็นและการทำเป็นด้วย

คุณธรรมพื้นฐานนั้นควรได้รับการฝึกฝนและปลูกฝังในจิตใจ เพื่อให้เกิดทักษะชีวิต คือ ความเป็นคนดี ที่สามารถนำไปใช้ควบคู่กับ ความเป็นผู้มีสติปัญญา ได้อย่างเหมาะสม เพราะในความเป็นจริง ความเก่ง หรือความสามารถทางสติปัญญาแต่เพียงอย่างเดียวไม่สามารถสร้างสรรค์ให้สังคมสงบสุขได้ ในทำนองเดียวกันความดีอย่างเดียวก็ไม่เพียงพอสำหรับการพัฒนาชีวิตและสร้างสรรค์สังคมของมนุษย์ให้เจริญก้าวหน้าไปได้ เพราะความดีจะต้องมีปัญหาเป็นสิ่งที่พึงเป็น

หลัก เป็นแนวทางให้คนดีได้แสดงออกในด้านการกระทำเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และต่อสังคมสิ่งแวดล้อม

คำว่า “เก่ง ดี มีสุข” เป็นคำที่เริ่มต้นจากฝ่ายการศึกษา ต่อมาได้มีผู้นำไปใช้อย่างแพร่หลาย เพราะเป็นคำพูดง่ายติดปาก ที่จะพูดคำว่า “เก่ง ดี มีสุข” แต่ความหมายว่าอะไรยังไม่รู้เลย จึงมีผู้ให้หาความหมายของ “เก่ง ดี มีสุข” ในแง่ต่างๆ ดังนี้

ทางการศึกษา คำว่า “เก่ง ดี มีสุข” มีความหมายดังนี้

ดี หมายถึง เป็นผู้ที่มีเจตคติที่ดีทั้งต่อการเรียน ความเป็นอยู่ต่อบุคคล ต่อสังคม ชุมชน และประเทศ **มีสุข** หมายถึง สนุกกับการเรียนและใคร่เรียนรู้ตลอดชีวิต

กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข ให้ความหมายของคำว่า “เก่ง ดี มีสุข” กับความฉลาดทางอารมณ์ไว้ดังนี้

ความฉลาดทางอารมณ์ หมายถึง ความสามารถทางอารมณ์ในการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่น อย่างสร้างสรรค์และมีความสุข โดยมีองค์ประกอบความฉลาดทางอารมณ์ ดังนี้

เก่ง หมายถึง ความสามารถในการรู้จักตนเอง มีแรงจูงใจ สามารถตัดสินใจแก้ปัญหาและแสดงออกได้อย่างมีประสิทธิภาพที่ดีกับผู้อื่น ประกอบด้วยความสามารถดังต่อไปนี้^{๓๐}

๑. รู้จักและมีแรงจูงใจในตนเอง
 - ๑) รู้ศักยภาพตนเอง
 - ๒) สร้างขวัญและกำลังใจให้ตนเองได้
 - ๓) มีความมุ่งมั่นไปสู่เป้าหมาย
๒. ตัดสินใจและแก้ปัญหา
 - ๑) รับรู้และเข้าใจปัญหา
 - ๒) มีขั้นตอนในการแก้ปัญหา
 - ๓) มีความยืดหยุ่น
๓. มีความสัมพันธ์ภาพกับผู้อื่น
 - ๑) สร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีกับผู้อื่น
 - ๒) กล้าแสดงออกอย่างเหมาะสม
 - ๓) แสดงความคิดเห็นขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์

ดี หมายถึง ความสามารถในการควบคุมอารมณ์และความต้องการตนเอง รู้จักเห็นใจผู้อื่น และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ประกอบด้วยความสามารถ ต่อไปนี้

^{๓๐} กรมสุขภาพจิต, เก่ง ดี มีสุข กับความฉลาดทางอารมณ์, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๔๘), หน้า ๙๑.

๑. ควบคุมอารมณ์และความต้องการของตนเอง

- ๑) รู้อารมณ์และความต้องการของตนเอง
- ๒) ควบคุมอารมณ์และความต้องการได้

๒. เห็นใจผู้อื่น

- ๑) ใส่ใจผู้อื่น
- ๒) เข้าใจยอมรับผู้อื่น
- ๓) เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

สุข หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างมีสุข ประกอบด้วย

๑. ภูมิใจในตนเอง
 - ๑) เห็นคุณค่าในตนเอง
 - ๒) เชื่อมั่นในตนเอง
๒. พึงพอใจในชีวิต
 - ๑) มองโลกในแง่ดี
 - ๒) มีอารมณ์ขัน
 - ๓) พึงพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่
๓. มีความสงบทางใจ
 - ๑) มีกิจกรรมที่เสริมสร้างความสุข
 - ๒) รู้จักผ่อนคลาย
 - ๓) มีความสงบทางจิตใจ

๒.๔.๔ สรุปพัฒนาการตามหลักไตรสิกขาจากอดีตสู่ปัจจุบัน

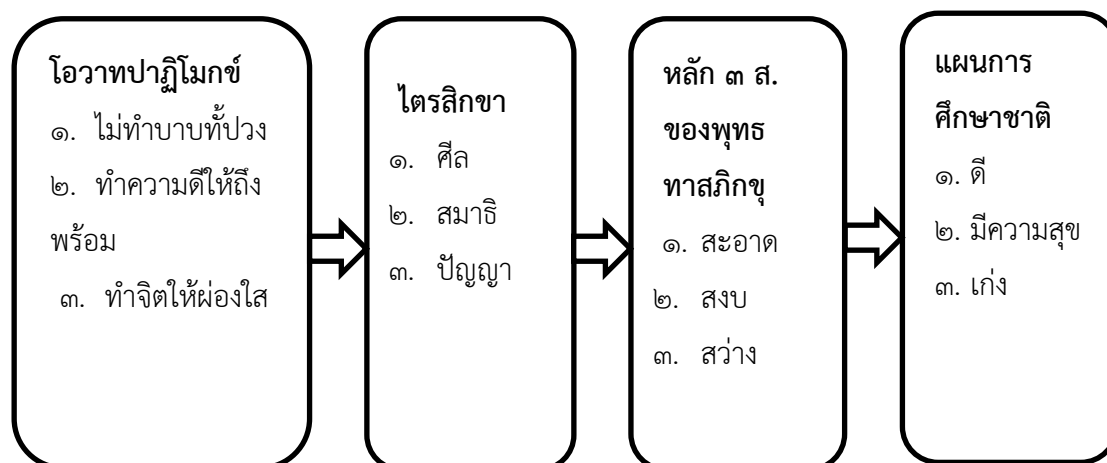
จากการศึกษาการพัฒนาของหลักไตรสิกขาจากอดีตสู่ปัจจุบันพบว่า ไตรสิกขาเป็นองค์ธรรมชั้นสูงที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมดในพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมแห่งการศึกษาและหลักปฏิบัติทั้งหมด ซึ่งเริ่มจากโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นพระพุทธรูปที่ตรัสแก่พระอรหันต์ ๑๒๕๐ รูป ในวันเพ็ญเดือน ๓ (วันมาฆบูชา) มี ๓ ประการ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง ยังกุศลให้ถึงพร้อมและการทำจิตให้ผ่องใส นั่นคือ ศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง

พุทธทาสภิกขุได้นำสู่การประยุกต์ใช้เพื่อให้เหมาะกับบริบททางสังคมปัจจุบัน ในการดำเนินชีวิตให้มีความสุขสงบทั้งทางกายและใจ จึงนำหลักไตรสิกขาเข้าสู่วิถีการปฏิบัติในหลัก ๓ ส. คือ สะอาด สว่าง สงบ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่จะทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดคุณลักษณะผู้เรียนในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (๒๕๕๕-๒๕๕๙) ได้กำหนดในแผนมีเจตนามุ่งพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและ

จิตใจ มีสติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเป็นสุข คือ ใ้บุคคลมีลักษณะ “เก่ง ดี มีสุข”

จากพัฒนาการของหลักไตรสิกษาดังกล่าว ผู้วิจัยได้สรุปให้เห็นเป็นแผนภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๖ แสดงพัฒนาไตรสิกขาจากอดีตสู่ปัจจุบัน

๒.๕ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาเรื่องหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแล้ว สรุปความหมายและประเภทของไตรสิกขา ได้ดังนี้ ๑) ความหมายของไตรสิกขา มี ๒ ความหมาย คือ (๑) ความหมายตามคัมภีร์พระไตรปิฎกหมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา (๒) ความหมายที่เชื่อมโยงกับจุดมุ่งหมายหมายถึง การฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหามนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง ๒) ประเภทของไตรสิกขา ที่ได้นำเสนอในหัวข้อนี้ มีการจัดอยู่ ๓ ประเภท คือ (๑) จัดประเภทตามหลักสิกขา ๓ หรือไตรสิกขา (๒) จัดประเภทโดยนำเนื้อหาหมวดมัจจิมกัมมัฏฐะ มาสังเคราะห์ และ (๓) จัดประเภทตามหลักชั้น หรือธรรมชั้น ๓

สรุปความสำคัญของหลักไตรสิกขาได้ดังนี้ คือ หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ เป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา

สาระสำคัญของหลักไตรสิกขาสรูป คือหลักปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) อธิศีลสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของศีล ๒) อธิจิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของจิตใจหรือสมาธิ และ ๓) อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของปัญญา มักเรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า ไตรสิกขาเป็นทั้งหลักการและวิธีปฏิบัติ เพื่อให้สามารถล่วงพ้นจากอบาย กามธาตุ และภพทั้งปวง โดยมีเป้าหมายที่การบรรลุพระนิพพานอันบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ไตรสิกขาเป็นแนวปฏิบัติในทางสายกลางที่มีใช้การปรนเปรอตนด้วยกามสุข และการทรมานตน มีศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่แสดงออกทางกาย วาจา สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่กลุ่มมรุมจิต และปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยที่แอบแนบอยู่ในจิตสามารถพัฒนาบุคคลให้เป็นพระอรหัตผู้มีภูมิปัญญาด้วยศีล ได้แก่ พระโสดาบันและพระสกทาคามี, บริบูรณ์ด้วยสมาธิ ได้แก่ พระอนาคามี และบริบูรณ์ด้วยปัญญา ได้แก่ พระอรหันต์ นอกจากนี้ องค์ธรรมทั้ง ๓ ยังเป็นเครื่องอุดหนุนให้บรรลุคุณวิเศษอันหายากในบุคคลทั่วไป

การใช้หลักไตรสิกขาในสมัยพุทธการันั้นมีการจัดบุคคลผู้ศึกษาออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มบรรพชิตหรือกลุ่มนักรบ ๒) กลุ่มคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือน ทั้งสองกลุ่มนี้รวมเรียกว่าพุทธบริษัท อันได้แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา กลุ่มบรรพชิตจะได้อบรมฝ่ายบัพญญัตติหรือข้อศึกษาที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์สำหรับป้องกันความประพฤติเสียหายและให้ถือสิกขาฝ่ายอภิสมาจาริยศึกษา ส่วนฝ่ายคฤหัสถ์จะได้ศึกษาเกี่ยวกับ ศีล ๕ หรือ ศีล ๘ เพื่อให้มีพื้นฐานของการดำเนินชีวิต ให้มีศรัทธาและเลื่อมใสเคารพในพระรัตนตรัย

หลักไตรสิกขานั้นได้มีการพัฒนามาเป็นลำดับ จากอดีตในสมัยพุทธการมาจนถึงปัจจุบัน เริ่มจากโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่าด้วยการไม่ทำบาปทั้งปวง ยังกุศลให้ถึงพร้อม และทำจิตให้ผ่องใส นั่นก็คือ ศีล สมาธิ และปัญญาของหลักไตรสิกขานั้นเอง ต่อมาพุทธทาสภิกขุได้นำหลักไตรสิกขาเข้าสู่กระบวนการพัฒนามนุษย์ โดยใช้หลัก ๓ ส. คือ สะอาด สว่าง สงบ และในปัจจุบันได้มีการกำหนดหลักไตรสิกขาไว้ในแผนการศึกษาของชาติ โดยกำหนดให้ผู้เรียน มีคุณลักษณะ เก่ง ดี มีความสุข ซึ่งทั้งหมดทั้งมวลรวมอยู่ในหลักไตรสิกขาทั้งสิ้น

บทที่ ๓

กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อนำไปกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาในระดับต่างๆ นั้น ในทางพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องมีหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นตัวกำหนดทิศทาง ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกหลักธรรมที่เป็นประโยชน์มากที่สุดต่อการศึกษาและการพัฒนาบุคคลนั้นคือหลักไตรสิกขาซึ่งจะเสนอสาระเนื้อหาตามลำดับดังต่อไปนี้

- ๓.๑ แนวคิดการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา
- ๓.๒ กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา
- ๓.๓ กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเมื่อนำอริยมรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์
- ๓.๔ ศรัทธาเป็นองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้
- ๓.๕ สรุปกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาต่อการพัฒนาบุคคล

๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ในพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยมีแนวคิดที่มนุษย์จะเป็นผู้ประเสริฐหรือเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยการฝึก^๑ เป็นการฝึกฝนพัฒนาตนจนประสบผลสำเร็จไปตามลำดับตามสติปัญญาและความพร้อมของแต่ละบุคคล^๒ การฝึกฝนหรือการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต เพราะมนุษย์ต้องติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ หรือเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับโลกในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีการปรับตัวและพัฒนาตนเองตามสภาพแวดล้อม ตามยุค ตามสมัย ตามกาลเวลาเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข

๓.๑.๑ ความหมายและความสำคัญของการเรียนรู้

บุคคลสำคัญทางพระพุทธศาสนาและนักการศึกษาแนวพุทธได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ดังนี้

^๑ ชุ.ช.(ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓

^๒ อจ จตุฎก (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของ “การเรียนรู้” ไว้ว่า เดิมเรามีแต่คำว่า เรียน เวลานี้เมื่อพูดถึงคำว่า เรียนรู้ ในฐานะวิทยาการต่างๆ เรามักนิยมตามแนวคิดตะวันตก เราก็เทียบกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า learning แต่เดิมเราแปลว่าเรียน การศึกษาก็เท่ากับคำว่า เรียน เท่านั้น เพราะคำว่า เรียน เป็นคำไทยส่วนคำว่า ศึกษา เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต คือ ศึกษา และตรงกับภาษาบาลีว่า สิกขา^๓

การเรียนรู้ต้องมีรู้เป็นแกน และไม่ใช่แค่รู้อย่างเดียว แต่เรียนเท่ากับรู้ หมายความว่าเรียนคือ รู้ แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ในความหมายนี้เรียนก็มาตรงกับคำว่า พัฒนา ด้วยแต่คำว่าเรียน ถ้าเอาตัวศัพท์แท้ก็คือ ศึกษา นั่นเอง^๔

พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ในหนังสือปรัชญาการศึกษาไทยว่า “การเรียนรู้” ไว้ว่า “การศึกษา (สิกขา) ก็คือการพัฒนาชีวิตที่ดี (มรรค = พรหมจรรย์) ซึ่งมีปัญญาเป็นแกนนำโดยตลอด เริ่มด้วยใช้ปัญญาพัฒนาชีวิต ไปจนถึงชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา^๕

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ศึกษา” ไว้ว่าคำว่าศึกษาในภาษาไทยอาจจะแคบไป ภาษาบาลีว่า สิกขา ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า ศิกษา คำ ๓ คำนี้ แม้จะแตกต่างกันโดยชื่อหรือโดยพยัญชนะแต่ก็เป็นคำคำเดียวกัน สิกขา ในภาษาบาลี หมายถึง การประพฤติปฏิบัติ การทำเพื่อให้ดับทุกข์โดยสิ้นเชิงรวมถึงความรู้ด้วย เพราะฉะนั้นความรู้กับการปฏิบัติต้องไปด้วยกันไม่แยกกัน^๖

ประเวศ วะสี ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่าการเรียนรู้หรือหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนานั้น เรียกว่า สิกขา หรือ ศิกษา วิธีชีวิตคือการศึกษา วิธีชีวิตที่ดีประกอบด้วยระบบการอยู่ร่วมกันที่ดี คือ ศील หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยความปกติ ระบบการอยู่ร่วมกันของชีวิตควรจะต้องประกอบด้วยการพัฒนาจิตและพัฒนาปัญญา ยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วย ทำให้ระบบการอยู่ร่วมกันดียิ่ง ๆ ขึ้น ศीलสิกขา จิตตสิก

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย”, ใน **สาระความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย,ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการเรียนรู้**, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖-๓๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^๕ พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท, ๒๕๒๘), หน้า ๔๘.

^๖ **พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมบุชา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๔๙-๑๕๐, อ้างใน พระจาดูรงค์ อาจารย์สุโก (ชูศรี), “การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ทางปรัชญาการศึกษาไทย ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุเพื่อการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืน”, ใน **พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤตการณ์โลก รวมบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๗ เนื่องในวันวิสาขบูชาวันสำคัญสากลของโลก**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสมาคมสภาสกลวันวิสาขบูชาโลก และสมาคมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๐.

ษา และปัญญาศึกษา ที่เรียกว่าการศึกษาทั้ง ๓ หรือไตรสิกขานั้น เพราะเป็นวิถีชีวิตทั้งหมด วิถีชีวิตทั้งหมดคือการศึกษา การศึกษาจึงไม่การเรียนรู้^๗

สุมน อมรวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้คือปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของสติปัญญา^๘”

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นคำว่า เรียนรู้ เรียน สึกขา ศึกษา และพัฒนาจึงเป็นคำที่ใช้แทนกันได้ โดยที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับ สึกขา แปลว่า ธรรมชาติอันบุคคลพึงศึกษา ปฏิบัติอันบุคคลพึงศึกษา การพัฒนา การฝึก ฝึกปรือ ฝึกอบรม^๙

ปฏิบัติอันบุคคลพึงศึกษานี้ ตามแนวคิดของพระพุทธศาสนามุ่งเน้นไปที่ข้อประพฤติปฏิบัติ ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา^{๑๐} หรือเรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งสาระของไตรสิกขา ก็คือ การฝึกฝนอบรมตนเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศลเพื่อการดำรงอยู่ด้วยดี หรือความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือสังคมด้วยกาย วาจา ใจ (อธิศีลสิกขา) การฝึกฝนคุณภาพจิตใจให้เกิดความตั้งมั่น แน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน รวมถึงการฝึกฝนจิตให้มีคุณธรรม ส่งเสริมต่อการดำรงชีวิตที่ดีงามและสามารถที่จะก้าวสู่การฝึกฝนอบรมด้านปัญญาต่อไป (อธิจิตตสิกขา) และการฝึกฝนปัญญาให้รู้เท่าทันระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งปวงตามธรรมชาติ (อธิปัญญาสิกขา) ซึ่งหมายถึงอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ได้แก่

๑. จักขุ (ตา) กับรูป (รูป)
๒. โสตะ (หู) กับ สัททะ (เสียง)
๓. ฆานะ (จมูก) กับ คันธะ (กลิ่น)
๔. ชิวหา(ลิ้น) กับ รส (รส)
๕. กาย (กาย) กับ โภภุญัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย)
๖. มโน (ใจ) กับธรรมารมณ (สิ่งที่ใจนึกคิด)^{๑๑}

^๗ ประเวศ วะสี, “พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑”, ในพุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑ : ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒) : ๑๑๕-๑๑๖.

^๘ สุมน อมรวิวัฒน์, “แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”, ใน วิธีการเรียนรู้ของคนไทย : ประมวลสาระจากกาประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด, (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๘.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๖๐๓.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน อจ.ตึก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๘-๓๐๙, ๘๕/๓๑๐-๓๑๑.

^{๑๑} ส.สหา. (ไทย) ๑๘/๒๓/๒๒

พระพุทธศาสนามีจุดหมายของการเรียนรู้สูงสุดที่ปัญญา กล่าวคือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามธรรมชาติ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะฝึกฝนควบคุมระมัดระวังตนให้รู้เท่าทันเมื่อตาเห็นรูป จมูกได้กลิ่น หูได้ยินเสียง ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัส ใจรับรู้อารมณ์ ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองภายในขอบเขตของสิ่งที่ได้เรียนรู้ นั่น ๆ สามารถที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงาม แก้ปัญหาในชีวิตและดับทุกข์ได้

จากความหมายหรือบทนิยามดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง กระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนด้วยอายตนะภายในตัวมนุษย์หรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมพันธ์กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้อง กาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ ที่เกิดกับใจ) พร้อมกับการประพฤติปฏิบัติตามกระบวนการของไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้มนุษย์เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญงอกงามของชีวิตและเป็นวิถีชีวิตทั้งหมดของมนุษย์

๓.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในพุทธศาสนา

ในทางพุทธศาสนา กล่าวไว้ว่า มนุษย์ประกอบด้วยส่วนสำคัญ คือ รูปกับนาม รูปได้แก่ ร่างกาย นามได้แก่ ส่วนจิตใจ ร่างกายมีความสามารถจะรับกระทบผัสสะได้เท่านั้น ยังไม่เป็นการรู้ เพราะถือว่า กายเป็นวัตถุธาตุ (แม้สมองก็เป็นวัตถุอะไรไม่ได้) ตัวรู้ คือจิต ประกอบด้วยอารมณ์ ๔ ประการ คือ (๑) อดีตกรรม หรือประสบการณ์เก่า (๒) อารมณ์หรือสิ่งเร้ามากระทบอวัยวะ (๓) เจตสิก หรือความรู้สึกนึกคิดของจิต และ (๔) วัตถุรูป คือ อวัยวะรับสิ่งเร้า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นนั้น ปัจจัยทั้ง ๔ อย่าง ต้องทำงานประสานกัน คือ เมื่อมีสิ่งเร้า (อารมณ์) มากระทบกับอวัยวะรับสิ่งเร้า (วัตถุรูป) เราจะไม่เห็น (ไม่รู้) ถ้าไม่มีความตั้งใจจะดู (ฟัง ดมกลิ่น ฯลฯ) คือไม่มีเจตสิก หรือเมื่อสิ่งเร้ากระทบวัตถุรูป แม้ตั้งใจดู (มีเจตสิก) ก็ตาม แต่หากไม่มีประสบการณ์เดิม (อดีตกรรม) เราก็จะไม่รู้จักสิ่งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้การเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้^{๑๒}

พระไพศาล วิสาโล กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้แนวพุทธ หมายถึง กระบวนการที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา สารของกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธได้ถูกย่อเอาไว้แล้วในพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา กล่าวคือ การเสวนาสัตบุรุษ การฟังสัทธรรม โยนิโสมนสิการ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ” จากพุทธพจน์นี้ สามารถแยกกระบวนการเรียนรู้ ออกเป็น ๓ ขั้นตอน คือ (๑) การรับรู้ ได้แก่ การเสวนาสัตบุรุษ และการฟังสัทธรรม (๒) การคิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ และ (๓) การปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ^{๑๓}

^{๑๒} วาริญา ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, **จิตวิทยาพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาและวิจัยพุทธศาสนาและพุทธศาสตร์ประยุกต์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๑๓} พระไพศาล วิสาโล, **กระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: เสขิยธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓-๑๗

สุมน อมรวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้แนวพุทธ ว่าหมายถึง กระบวนการที่ผัสสะทั้ง ๖ ของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้า เกิด ชาติรู้ (รู้สึก หมายถึง รู้คิด รู้แจ้ง) และมีการกระทำโต้ตอบ ผึกฝนอบรมตนเอง หรือโดยกัลยาณมิตร จนประจักษ์ผล เกิดคุณภาวะ (ความรู้และความดี) สมรรถภาวะ (ความสามารถ) สุขภาวะ (ความ ผาสุกพอเหมาะพอควร) และอิสรภาวะ (พ้นจากทุกข์และความเป็นทาส)^{๑๔}

การเรียนรู้แนวพุทธ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้มนุษย์ฉลาดลึกซึ้งสามารถเข้าใจ ตนเองและเห็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องระหว่างชีวิตของตนกับสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงโลกมากขึ้นและมีศักยภาพมากขึ้นด้วย^{๑๕}

กล่าวโดยสรุป กระบวนการเรียนรู้แนวพุทธ หมายถึง กระบวนการฝึกฝนอบรมให้ผู้เรียน ได้รับประสบการณ์ครอบคลุมถึงความเข้าใจในเนื้อหาสาระที่ตรงกับความเป็นจริง เกิดการพัฒนา กระบวนการคิด นำสู่การฝึกฝน ปฏิบัติสิ่งที่ถูกต้อง ดึงมาทั้งโดยตนเองและโดยกัลยาณมิตร อันส่งผล ต่อการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะอันพึงประสงค์

พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึงสาระของกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ ตามลักษณะแห่ง ปัญญาภูมิธรรม มี ๓ ขั้นตอน คือ (๑) การรับรู้ ได้แก่ การเสวนาสัตบุรุษ และการฟังสัทธรรม (๒) การ คิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ และ (๓) การปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ โดยมีรายละเอียด ดังนี้^{๑๖}

๑. การรับรู้ เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ (สัทธรรม) ซึ่งรวมถึงการ เรียนรู้จากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร (สัตบุรุษ) อย่างไรก็ตาม กระบวนการรับรู้ที่นอกเหนือจาก ประกอบด้วยข้อมูล ข่าวสารความรู้ หรือ คำชี้แนะอันเป็นองค์ประกอบภายนอกแล้วองค์ประกอบ ภายใน อันได้แก่ ความสามารถในการรับรู้เข้าใจ ก็มีความสำคัญอย่างมากแม้จะได้ยินได้ฟังสิ่งดีงาม แต่หากรับรู้หรือเข้าใจคลาดเคลื่อน การรับรู้ก็ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ความคลาดเคลื่อนในการรับรู้อย่าง แรกก็คือ การรับรู้ไม่ตรงตามความเป็นจริง เช่น ได้ยินหรือเห็นไปอีกอย่างหนึ่งความคลาดเคลื่อน ดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นบ่อยมากในชีวิตประจำวันปัจจัยสำคัญนั้น ไม่ได้อยู่ที่ อายุตนะ ทั้ง ๕ เช่น หู หรือ ตา แต่อยู่ที่ใจหรือความรู้สึกนึกคิด เช่น คนที่กำลังหวาดกลัวไม่เคยเข้าป่า ย่อมเห็นรากไม้เป็นงู ได้ง่าย ๆ พุดตามหลักปฏิจจสมุปบาท ก็คือ สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ การรับรู้คลาดเคลื่อนนั้นมิได้ เป็นผลจากการปรุงแต่งของอารมณ์ความรู้สึก ในขณะที่นั่นเท่านั้น หากยังเกิดจากทัศนคติหรือทิวทัศน์ที่ฝัง แน่นในใจด้วย ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ นอกจากจะให้ความสำคัญแก่ข้อมูลข่าวสารหรือ

^{๑๔} สุมน อมรวิวัฒน์, การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์, (นนทบุรี: โรงพิมพ์หาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๒), หน้า ๘

^{๑๕} วรวิทย์ วสันตสารการ, “กระบวนการเรียนรู้อย่างพุทธ”, วารสารสารานุกรมศึกษาศาสตร์, เม.ย. ๒๕๕๖), หน้า ๑๗๓-๑๗๕

^{๑๖} พระไพศาล วิสาโล, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓-๑๗.

เนื้อหาที่จะรับรู้แล้ว สิ่งที่จะมองข้ามไม่ได้ก็คือ ความสามารถในการรับรู้ ในทางพุทธศาสนาสิ่งที่จะช่วยให้เกิดการรับรู้ตรงตามความเป็นจริงก็คือ “สติ” สติช่วยให้บุคคลรู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกที่กำลังเกิดขึ้นในใจ สามารถยกจิตจากอารมณ์และรับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่กำลังประสบอย่างตรงตามความเป็นจริงได้ (active listening) การฟังอย่างมีสติปลอดจากอคติและสมมติฐานล่วงหน้าของตนเอง สติหากมีกำลังเพียงพอและต่อเนื่อง ยังจะช่วยให้บุคคลมองเห็นตัวเองอย่างลึกซึ้ง จนตระหนักถึงทัศนคติหรือความลำเอียงทางเชื้อชาติเพศ เศรษฐกิจ สถานะ ที่ฝังลึกอยู่ในตน อันเป็นอุปสรรคต่อการรับรู้โลกตามความเป็นจริง สติยังช่วยให้ปัญญาหรือความรู้ที่มีอยู่ ถูกดึงมาใช้งานให้เกิดประโยชน์ด้วย และหากฝึกฝนมาดีพอ ทั้ง ๆ ที่เห็นหรือรับรู้สิ่งที่ไม่ดี แทนที่จะเป็นโทษก็อาจเป็นคุณด้วย พุทธศาสนาแม้จะเน้นการรับรู้สิ่งที่ดี แต่เมื่อมีเหตุจะต้องประสบกับสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ท่านก็สอนให้รู้จักเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี ในพุทธศาสนามีคำว่าอินทรียสังวร หรือการสำรวมอินทรีย หมายถึง การระวังไม่ให้อกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้สิ่งต่าง ๆ ด้วยอินทรียทั้ง ๖ มักเข้าใจกันว่า อินทรียสังวร หมายถึง การระวังหุระวังตาไม่ไปรับรู้รับเห็นสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม นี่ยังเป็นความหมายที่แคบ การสำรวมอินทรียที่แท้จริง หมายรวมถึง การรักษาใจให้เป็นปกติ ไม่เกิดอกุศลแม้จะเห็นสิ่งไม่ดีไม่งาม พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายคำนี้ให้เข้าใจง่าย ๆ ว่าหมายถึง “การใช้อินทรียให้เป็น” ซึ่งสติเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากสำหรับอินทรียสังวร แต่อินทรียสังวรจะเกิดผลดีได้ต้องอาศัยปัญญาหรือการรู้จักคิดด้วย ยังมีความคลาดเคลื่อนในการรับรู้ ได้แก่ การเข้าใจเนื้อหาสาระหรือจับประเด็นได้ไม่ถูกต้องหรือไม่ครบถ้วน ในกรณีที่เป็นการฟังหรือการอ่าน รวมไปถึงการเข้าใจเนื้อหาหรือสามารถจับประเด็นที่อีกฝ่ายหนึ่งต้องการสื่อไม่ถูกต้องด้วย^{๑๗}

๒. การคิด เมื่อรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือคำแนะนำได้อย่างถูกต้อง ตรงประเด็นและครบถ้วนแล้ว กระบวนการเรียนรู้ขั้นต่อมาก็คือ การคิด หรือการนำเอาสิ่งที่รับรู้้นั้นมาย่อย จัดระเบียบ หรือเสริมเติมต่อเพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น โยนิโสมนสิการ คือ การใช้ความคิดอย่างถูกวิธีสามารถจัดได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ โยนิโสมนสิการแบบปลุกปัญญา คือการคิดเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะหรือความเป็นจริง โยนิโสมนสิการประเภทนี้มุ่งให้เกิดโลกุตตรสัมมาทิฐิ เข้าถึงอิสรภาพทางจิตและปัญญา แต่ในระดับสามัญหรือโลกียธรรม หมายถึง การคิดเพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น ส่วนโยนิโสมนสิการอีกประเภทหนึ่ง คือโยนิโสมนสิการแบบเสริมสร้างคุณภาพจิต เป็นการใช้ความคิดเพื่อให้เกิดกุศลธรรม เป็นอุบายลด โลภะ โทสะ และโมหะ โดยใช้ธรรมฝ่ายดีมากดขี่ หรือ ทดแทน ซึ่งสิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้รู้จักคิด หรือเกิดโยนิโสมนสิการ ก็คือการรู้จักตั้งคำถาม คำถามนั้นเป็นตัวนำความคิด และกำหนดการรับรู้เพื่อแสวงหาคำตอบพระพุทธองค์ได้ใช้คำถามในการกระตุ้นให้เกิดปัญญาบ่อยครั้ง กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หากไม่รู้จักคิดหรือคิดไม่ถูกวิธี ขณะเดียวกัน คน

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การศึกษาดับง่าย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕-๒๘.

จะคิดเป็นหรือคิดถูกวิธีได้ ก็เพราะรู้จักตั้งคำถามกระบวนการศึกษาที่ถูกต้องจึงควรให้ความสำคัญแก่การฝึกให้รู้จักตั้งคำถามด้วย

๓. การปฏิบัติ ในทางพุทธศาสนาหากขาดการปฏิบัติย่อมมิใช่การเรียนรู้ที่ครบถ้วนสมบูรณ์หรือถูกต้อง นี่คือ จุดสำคัญที่ทำให้การศึกษาแบบพุทธแตกต่างจากการศึกษาแบบตะวันตกหลายสำนัก เพราะฝ่ายหลังนั้นเน้นการใช้ความคิดล้วน ๆ จึงเป็นการเรียนรู้ในระดับพุทธิปัญญา (intellect) การศึกษาหรือศึกษาในทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เรียกสั้น ๆ ว่าศีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง ๓ ส่วนนี้ ต้องอาศัยการปฏิบัติเป็นส่วนสำคัญ การปฏิบัติที่เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ คำนี้มักแปลกันว่า ปฏิบัติธรรมโดยสมควรแก่ธรรม หรือปฏิบัติธรรมน้อยคล้ายแก่ธรรมใหญ่ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายเพิ่มเติมว่า หมายถึง ปฏิบัติธรรมถูกหลัก คือทำให้ข้อปฏิบัติย่อยเข้ากันได้ สอดคล้องกันและส่งผลแก่หลักการใหญ่ เป็นไปเพื่อจุดหมายที่ต้องการ พุดง่าย ๆ คือปฏิบัติตรงตามจุดมุ่งหมาย ในการปฏิบัติธรรมนั้นนอกจากจะต้องรู้ข้อธรรมแล้ว ยังต้องรู้จุดมุ่งหมายของธรรมข้อนั้น ๆ ด้วย จึงจะปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ กัลยาณมิตรหรือครูบาอาจารย์จึงไม่เพียงแต่จะต้องเป็นผู้ที่สามารถชี้แนะสิ่งดีงาม (ธรรม) แก่ศิษย์แล้วยังจะต้องเข้าใจกระจ่างชัดในจุดมุ่งหมาย (อรรถ) ของสิ่งเหล่านั้นด้วย พร้อมกันนั้นก็สามารถช่วยให้ศิษย์รู้จักคิด สามารถเข้าใจเนื้อหาของสาระของสิ่งที่ครูสอน จับหลักจับประเด็นได้ พร้อมกับเข้าใจจุดมุ่งหมายของหลักหรือสาระเหล่านั้นได้ด้วย เมื่อเข้าใจจุดมุ่งหมายแล้ว ก็สามารถประยุกต์สิ่งที่ได้เรียนรู้มาให้เกิดผลได้ในทุกสถานการณ์ หรือสามารถบูรณาการสิ่งเหล่านั้นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชีวิตประจำวันได้^{๑๘} และการปฏิบัติในตัวเองก็เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาได้ด้วยโดยที่ไม่ต้องรอให้เชื่อมโยงจนครบกระบวนการเสียก่อน ดังเรียกปัญญาที่เกิดจากการรับรู้สติบัพพังว่า สุตมยปัญญาเรียกปัญญาที่เกิดจากการคิดว่า จินตมยปัญญา และเรียกปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติว่าภาวนามยปัญญา อย่างไรก็ตาม กล่าวโดยรวมแล้วความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ การคิดและการปฏิบัติก็ยังเป็นสิ่งสำคัญต่อการเรียนรู้ แม้แต่ปัญญา ๓ ประเภทที่กล่าวมา เมื่อพิจารณาอย่างถึงที่สุดก็มิได้อาศัยการรับรู้การคิด และการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งล้วน ๆ หากยังต้องมีองค์ประกอบอีก ๒ อย่างเป็นทุนเดิมหรือปัจจัยหนุน เพียงแต่ไม่เด่นเท่านั้น

การเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรมของผู้เรียนนั้นต้องเป็นไปตามหลักพระสัทธรรม คือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงขั้นตอนการเรียนรู้ตามหลักพระสัทธรรม มีดังนี้^{๑๙}

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๘๔.

^{๑๙} พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กรมศาสนา, ๒๕๒๔),

๑. **ปริยัติ** คือ เล่าเรียน เป็นขั้นที่ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจการเล่าเรียนจดจำความรู้เหล่านี้จะได้จากภายนอกที่เรียกว่า “ปรโตโมสะ” ซึ่งแปลว่า เสียงจากที่อื่น จากการชักจูงภายนอก ได้จากการแนะนำข่าวสาร การถ่ายทอดจากผู้รู้ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เพื่อน หนังสือ ซึ่งความรู้ที่ได้จะต้องเป็นความรู้ในทางที่ดี ไม่ผิดพลาด จึงจะเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน

๒. **ปฏิบัติ** คือ ลงมือทำ เป็นขั้นที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติจริงตามหลักไตรสิกขาความรู้ขั้นนี้ จะทำให้ผู้เรียนเกิดความคิดและเกิดปัญญา ซึ่งการฝึกให้คิดอย่างผู้มีปัญญานี้จะต้องคิดอย่างโยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำใจโดยแยบคายหรือคิดถูกวิธี หรือที่เรียกว่ารู้จักคิด หรือคิดเป็น นั่นคือ การคิดตามแนวของปัญญา คือ การรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ

๓. **ปฏิเวธ** คือ ประจักษ์แจ้งผล เป็นขั้นรู้จริงในสิ่งที่ศึกษาหรือเรียกว่า “รู้แจ้ง” ในความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย สามารถขจัดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ได้

สมณ อมรวิวัฒน์ ได้กล่าวถึงสาระของการศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาว่า การศึกษาได้เริ่มขึ้นเมื่อบุคคลเกิดความเห็นและมีความรู้สึกว่าคุณมีความจำเป็นจะต้องเรียนรู้และเข้าใจธรรมชาติอันเป็นความจริงของชีวิต นั่นคือต้องการรู้ “อะไร” ต่อจากนั้นผู้ศึกษาจะต้องฝึกฝนตนเองด้วยกาปฏิบัติจริงทั้งกาย วาจา ใจ ด้วยการใช้สติปัญญาประกอบตลอดกระบวนการเพื่อจะบังเกิดผลคือความรู้แจ้งถึงวิธีการที่จะเข้าถึงธรรมชาติอันเป็นความจริงของชีวิต นั่นคือ เกิดความรู้ความเข้าใจด้วยตนเองถึงเรื่องของ “อย่างไร” ซึ่งเป็นการเรียนรู้ด้วยการฝึกฝนต่อจากนั้น พุทธศาสนิกชนที่แท้จริงก็จะศึกษาต่อไปถึงผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัตินั้น โดยการคิดวิเคราะห์ ว่าผลของการปฏิบัตินั้นคืออะไร มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี ไม่ดีอย่างไร อะไรคือสิ่งที่ควรละทิ้ง และอะไรคือสิ่งที่ควรเพิ่มพูนให้เจริญงอกงามขึ้น อานิสงส์ของการปฏิบัติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นแก่บุคคลนี้เอง เป็นอุดมการณ์อันสูงสุดของการศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา

สาระสำคัญของการศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา จึงครอบคลุมขั้นตอนและองค์แห่งความรู้แจ้ง ๓ ประการ คือ

๑. **ปริยัติ** เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟัง การอ่าน การคิดถึงความหมาย ส่วนประกอบ ความสัมพันธ์ กฎ และกระบวนการของชีวิต ซึ่งพระพุทธเจ้าได้แสดงไว้อย่างละเอียดลึกซึ้งและระบบ สาระสำคัญของพระพุทธศาสนานั้นเป็นความเข้าใจในเหตุปัจจัยและผลที่ต่อเนื่องกันเป็นวัฏจักรอย่างมิขาดสาย อันได้แก่ ปฏิจจสมุปบาท พุทธศาสนิกชน พยายามศึกษาและฝึกหัดอบรมตนเพื่อจะสามารถตัดวงจรนี้เสียได้ก็จะบรรลุซึ่งความดับ สงบ เย็น คือ นิพพาน

๒. **ปฏิบัติ** การปฏิบัตินั้นเป็นการศึกษาที่แท้จริง มีองค์ประกอบ ๓ ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา (ซึ่งอธิบายได้ต่อไปเป็นมัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคมืองค์ ๘) คือ

๒.๑ อธิศีลสิกขา คือ การฝึกหัดอบรมควบคุมกายและวาจา เพื่อให้ผู้ศึกษาพูดดี (สัมมาวาจา) ทำการงานดี (สัมมากัมมันตะ) และดำรงชีวิตด้วยดี (สัมมาอาชีวะ)

๒.๒ อธิจิตสิกขา (สมาธิ) คือการฝึกหัดอบรมให้จิตและความคิดมีความแน่วแน่ ตั้งใจ ละปลดปล่อยไปร้ง ทั้งนี้โดยมีความเพียร (สัมมาวายามะ) กอปรด้วยความระลึก (สัมมาสติ) และจิตที่ตั้งมั่นแน่วแน่ (สัมมาสมาธิ)

๒.๓ อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกหัดอบรมให้เกิดความรู้แจ้ง ซึ่งเป็นความรู้ระดับสูงที่ประจักษ์ด้วยการฝึกฝนตนเองอย่างแท้จริง จนเกิดความเห็นที่ตรงกับสัจจะความจริง (สัมมาทิฐิ) และความดำริในทางที่ชอบ (สัมมาสังกัปปะ)

การปฏิบัติหรือการฝึกหัดอบรม กาย วาจา ใจ จึงเป็นการศึกษาที่แท้ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็น สัมมาญาณ คือ ความรู้อันชอบยิ่ง และเป็นภาวิตญาณ คือความรู้ที่เหนือสัจจะญาณ จำเป็นต้องศึกษาฝึกหัดอบรมด้วยตนเองจึงจะบรรลุได้

๓. ปฏิเวธ การศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา มิได้หยุดอยู่เพียงแค่ความรู้และการปฏิบัติเท่านั้น หากยังก้าวต่อไปถึงความเข้าใจและการคิดวิเคราะห์ถึงผลของปริยัติและปฏิบัติอีกด้วย คือเป็นขั้นก้าวของปฏิเวธ

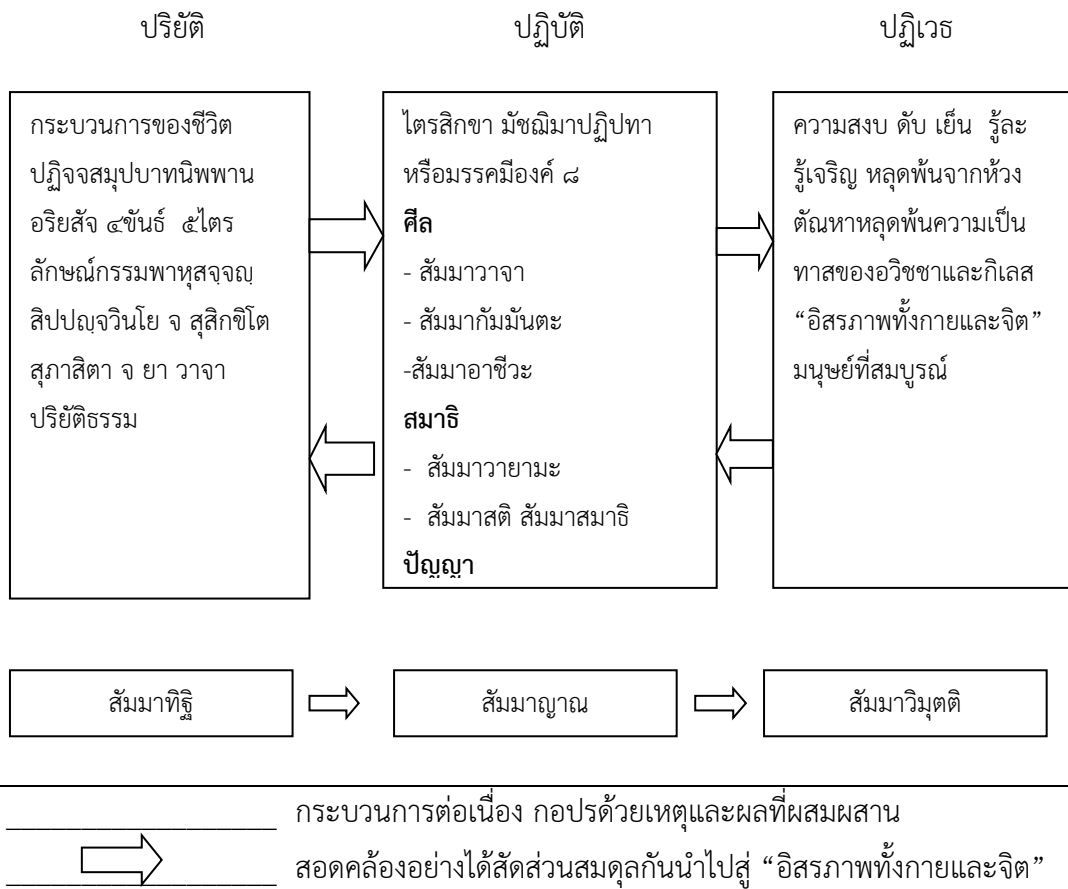
การที่ผู้ศึกษาจะหยุดอยู่เพียงขั้นของสัมมาทิฐิและสัมมาญาณเท่านั้น ยังอาจจะว่ายวนอยู่ในห้วงแห่งปัญหาทั้งปวง ดังนั้น การศึกษาและการฝึกหัดอบรมตนของพุทธศาสนิกชน จึงต้องสูงขึ้น ซ้ำขึ้น จนสามารถยกระดับจิตของตนให้หลุดพ้นจากความเป็นทาสของอวิชชาและกิเลส เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์หมดปัญหาทั้งปวงของชีวิต ซึ่งหมายถึงการที่ได้หลุดพ้นสิ้นเชิง (สัมมาวิมุตติ)^{๒๐}

การศึกษาและการฝึกหัดอบรมตนจึงเป็นกระบวนการต่อเนื่อง มีเหตุ ปัจจัย และผลที่ผสมผสานสอดคล้องกันอย่างได้สัดส่วนสมดุล นำไปสู่เป้าหมายอันสูงส่งของมนุษย์ คือ “อิสรภาพ” ซึ่งเป็นทั้งอิสรภาพของตนกับการปะทะสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และอิสรภาพภายในจิตใจของตนเอง จิตของผู้มีอิสรภาพแล้ว ย่อมสงบ เย็น ดับความร้อนรุ่มและขุ่นมัว รู้ถึงสิ่งควรละเว้น และเพิ่มพูนสิ่งที่ เป็นกุศล

การศึกษาเช่นนี้จึงเป็นแนวการศึกษาที่น่าสนใจ นักการศึกษาสมัยใหม่น่าจะหันมาวิเคราะห์รายละเอียดของสาระเหล่านี้ และนำไปใช้ให้เหมาะสม

เพื่อให้มองเห็นภาพรวมของสาระสำคัญของการศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา สุมณ อมรวิวัฒน์ จึงได้เสนอแผนภูมิดังต่อไปนี้

^{๒๐} สุมณ อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐-๒๓

แผนภาพที่ ๓.๑ แสดง สาระการศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ในพุทธศาสนานี้ เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา ซึ่งครู ถือเป็นบุคคลสำคัญที่ต้องจัดสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ให้ผู้เรียนเกิดศรัทธาที่จะเรียนรู้ และฝึกฝนวิธีการคิด โดยแยกคายนำไปสู่การปฏิบัติ โดยใช้หลักไตรสิกขาในการพัฒนาให้ครบทั้ง ๓ ด้าน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ในการจัดกระบวนการเรียนรู้มี ๓ ขั้นตอน คือ (๑) การรับรู้ ได้แก่ การเสวนาสัตบุรุษ และการฟังสัทธรรม (๒) การคิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ และ (๓) การปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติซึ่งการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรมของผู้เรียนนั้นจะต้องเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ทั้งด้านทฤษฎี/แนวคิด การปฏิบัติ และการได้รับหรือเห็นผลจากการปฏิบัตินั้น (ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ) อย่างครบถ้วน

๓.๑.๓ กระบวนการเกิดการเรียนรู้ในพุทธศาสนา

การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่สำคัญของชีวิต ตราบใดที่ยังดำรงชีวิตอยู่ก็ต้องมีการเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เพราะบุคคลจะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร จะมีพฤติกรรมอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการรับรู้ซึ่งเกี่ยวข้องกับร่างกายและจิตใจ ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยมีแนวคิดที่ว่า มนุษย์ประกอบขึ้นด้วยรูปขันธ์ (ร่างกาย) ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ หรือธาตุ ๔ และนามขันธ์ (จิตใจ) ได้แก่ เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำ) สังขาร (การคิด) และวิญญาณ (จิตใจ)^{๒๑} ทั้งรูปขันธ์ (ร่างกาย) และนามขันธ์ (จิตใจ) ประกอบเข้าเป็นชีวิตและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ร่างกายต้องอาศัยจิตใจจึงจะแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ และจิตใจต้องอาศัยร่างกายคอยรับรู้อารมณ์ภายนอก หรือกล่าวได้ว่ามนุษย์เป็นผู้รับรู้อารมณ์โลก ส่วนโลกเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ดังพุทธพจน์ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น ฯลฯ

ชีวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น

ส่วนจักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น ฯลฯ

ชีวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น^{๒๒}

จากพุทธพจน์นี้ คำว่าโลกตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาก็คือ อายตนะภายในหรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ จักขุ (ตา) โสต (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) และมโน (ใจ) กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป (รูป) สัททะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โภภุญัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย) ธรรมารมณฺ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอกจะเกิดเป็นความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะขึ้น หรือเรียกว่า วิญญาณ แปลว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่น ตากระทบวัตถุสิ่งหนึ่งเกิดการเห็นขึ้น เรียกว่า เกิดวิญญาณทางตา แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

^{๒๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๘/๒๒๐.

^{๒๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘.

จักขุ (ตา)	กระทบ → รูป (รูป)	เกิดความรู้ → จักขุวิญญาณ (เห็น)
โสต (หู)	กระทบ → สัททะ (เสียง)	เกิดความรู้ → โสตวิญญาณ (ได้ยิน)
ฆานะ (จมูก)	กระทบ → คันธะ (กลิ่น)	เกิดความรู้ → ฆานวิญญาณ (ได้กลิ่น)
ชีวหา (ลิ้น)	กระทบ → รส (รส)	เกิดความรู้ → ชิวหาวิญญาณ (รู้รส)
กาย (กาย)	กระทบ → โภภุญัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย)	เกิดความรู้ → กายวิญญาณ (รู้สิ่งที่ถูกต้องกาย)
มโน (ใจ)	กระทบ → ธรรมารมณ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ)	เกิดความรู้ → มโนวิญญาณ (รู้สิ่งที่ใจนึกคิด)

แผนภาพที่ ๓.๒ แสดงความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะ^{๒๓}

จากแผนภาพ ๒.๒ ตั้งแต่ตากระทบรูปจนถึงกายกระทบโภภุญัพพะ เป็นการกระทบกันทางวัตถุ สามารถเข้าใจได้ง่าย ส่วนใจกระทบธรรมารมณนั้น ใจเป็นสิ่งที่รับรู้เช่นกัน ยกตัวอย่าง เช่น ในบางขณะเราไม่ได้สัมผัสสิ่งใดจากภายนอกเลย ไม่ว่าจะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่ใจเกิดการรับรู้ขึ้นมาจากการที่นึกถึงภาพผู้ชายคนหนึ่งที่เคยเห็น (ขณะนั้นไม่มีผู้ชายคนนั้นหรือรูปของผู้ชายคนนั้นให้เห็นด้วยตา) ภาพของผู้ชายคนนั้นมาจากความจำ สิ่งที่ใจรับรู้ดังกล่าว เรียกว่า ธรรมารมณ ซึ่งสิ่งที่รับรู้ด้วยใจในเรื่องต่างๆ เกิดขึ้นเสมอ ๆ ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ และทำให้คิดปรุงแต่งได้มากมาย ดังนั้น การรับรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่าง คือ

๑. อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๒. อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โภภุญัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ)

๓. วิญญาณ คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน^{๒๔}

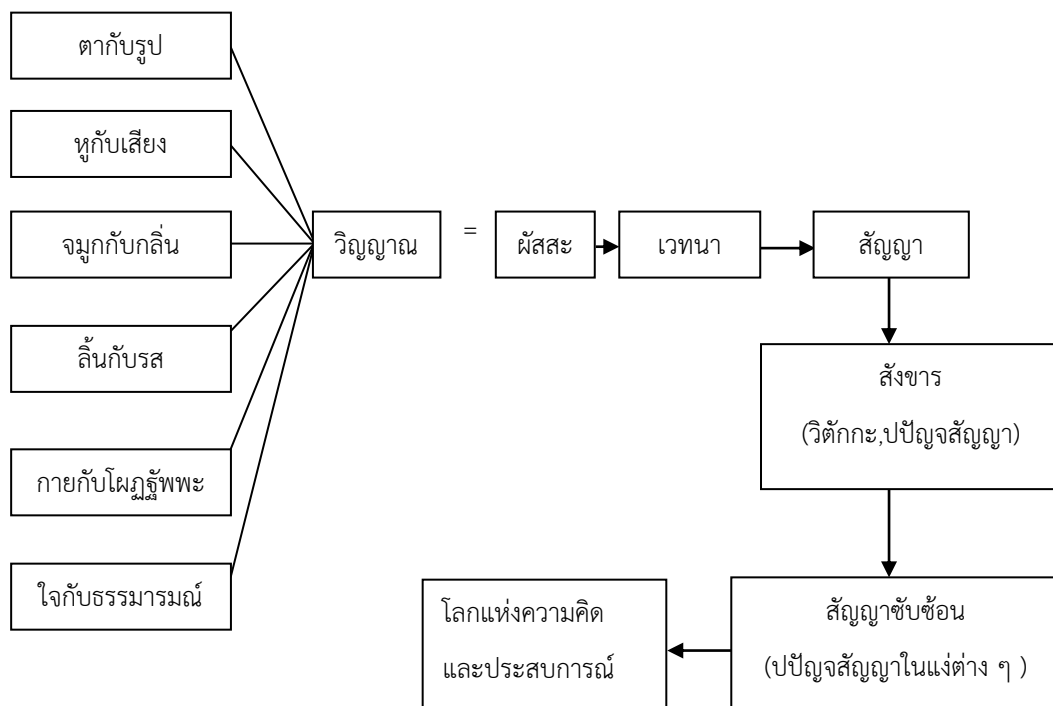
องค์ประกอบทั้งสามข้างต้นนี้เมื่อประจวบกันเข้าพร้อมกันจึงเกิดเป็นผัสสะ แปลว่า การกระทบ ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญหรือจุดเริ่มต้นของการรับรู้และการเรียนรู้ ถ้าไม่มีผัสสะการรับรู้และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หมายความว่า เมื่อผัสสะเกิดขึ้น กระบวนการก็ดำเนินต่อไป คือ จากผัสสะนำไปสู่เวทนา เวทนา หมายถึงความรู้สึกที่มีต่ออารมณ์ที่รับรู้ นั้น ได้แก่ ความรู้สึกสุขสบาย (สุขเวทนา)^{๒๕} กล่าวคือ ถ้าสุขสบายหรือชอบใจก็ตื่นรณปรารถนา (ตัณหา) ถ้าไม่สบายหรือไม่ชอบใจก็อยากให้พ้นจากสภาพนั้น ๆ (วิภวตัณหา) ซึ่งความสุขสบายหรือความไม่สุขสบายจากเหตุการณ์ต่างๆ

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๕-๓๖.

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑-/๒๐๔/๒๐๓.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖, ๓๕๓/๓๗๓, ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓, อ.จ.ฉก. (ไทย) ๒๒/

อันเป็นประสบการณ์แต่ละอย่างที่ผ่านมาจิตจะจำไว้ (สัญญา) เช่น เมื่อเด็กเห็นเตารีดที่กำลังร้อนอยู่ ครั้งแรกที่เห็นยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร เมื่อเอามือไปจับ (ผัสสะ) เกิดการรับรู้เป็นทุกขเวทนาขึ้นคือรู้สึกทุกข์เพราะความร้อน แล้วจิตเอาไปจำไว้ว่าถ้าจับเตารีดจะมีความทุกข์ เมื่อเด็กเห็นเตารีดอีกก็จะไม่จับเพราะรู้ว่าร้อน การรู้นี้มาจากความจำ และการที่เอามือไปจับหรือไม่จับนั้นต้องผ่านความคิดและเจตจำนงหรือความตั้งใจ เจตจำนงนี้ขึ้นอยู่กับเวทนาและสัญญา กล่าวคือ ก่อนที่จะรู้ว่าเตารีดร้อนเด็กต้องการจับ หลังจากรู้ว่าเตารีดร้อนและเมื่อเห็นอีกก็จำได้ จึงไม่ต้องการจับ การต้องการหรือไม่ต้องการนั้นเกิดจากการคิดปรุงแต่ง (สังขาร) ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นเป็นแผนภาพกระบวนการของการรับรู้ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๓ แสดงกระบวนการของการรับรู้ในพระพุทธศาสนา

จากแผนภาพที่ ๒.๓ เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก ตากับรูป เป็นต้นจนถึงเวทนา จะเป็นการรับรู้บริสุทธิ์ตามธรรมชาติหรือกระบวนการรับรู้แบบวิวิธภูมิ^{๒๖} เวทนาเป็นเพียงองค์ประกอบที่ทำให้การรับรู้ถูกต้องสมบูรณ์ จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่ง โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต (เช่น เด็กจับเตารีดแล้วร้อน) ควรหลีกเลี่ยง หรือสิ่งใดที่

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๘.

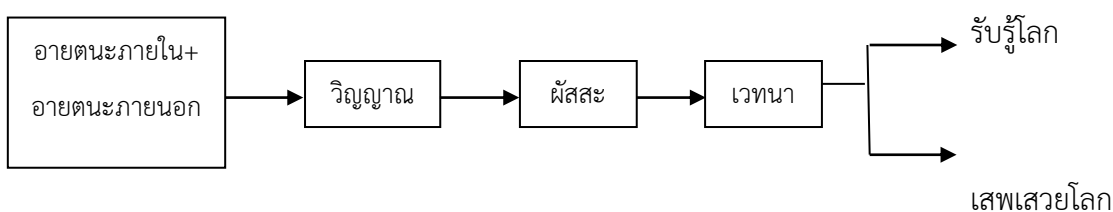
เกือบหนุ่แก่ชีวิต ควรนำมาใช้ประโยชน์เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินต่อไป สามารถสร้าง ความรู้ความเข้าใจที่ครบถ้วนสมบูรณ์^{๒๗} แต่ถ้ากล่าวตามหลักการของกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ การรับรู้เกิดขึ้นจากอายตนะแล้วเสร็จสิ้นที่ผัสสะกล่าวคือ มีแต่องค์ธรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ยังไม่มีการคิดพิจารณาวิเคราะห์ตัดสินใด ๆ ยังไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เข้ามาเกี่ยวข้อง จากเวทนา สัญญา สังขาร เป็นกระบวนการรับรู้แบบเสพเสวยโลกหรือกระบวนการรับรู้แบบสังสารวัฏฏ์^{๒๘} กล่าวคือ มีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้เป็นความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ (เวทนา) และมีการจำได้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร (สัญญา) เมื่อเกิดการจำได้ก็มีการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ให้เป็นไปตามที่ตนต้องการปรารถนา (สังขาร) ด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ ทิฏฐิ^{๒๙} ทำให้มองไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ติดอยู่ในทุกข์ และไม่สามารถข้ามพ้นความทุกข์ไปได้

ดังนั้นมนุษย์คิดอย่างไรและแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างไร การรับรู้ของมนุษย์จะดำเนินไปตามความเป็นจริงหรือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงขึ้นอยู่กับเวทนา เช่นเดียวกันอายตนะย่อมมีความสำคัญเพราะเป็นแหล่งที่ทำให้เวทนาเกิดขึ้น จากกระบวนการรับรู้ดังกล่าว อายตนะจึงเป็นกระบวนการที่ทำหน้าที่ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นช่องทางรับรู้โลก กล่าวคือ เป็นเครื่องมือสื่อสารทำให้มนุษย์ได้รับข้อมูลแห่งความรู้ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเกี่ยวข้องกับโลกได้อย่างถูกต้อง ทำให้ชีวิตดำรงอยู่และเป็นไป ด้วยดี

๒. เป็นช่องทางเสพเสวยโลก หรือเป็นช่องทางที่มนุษย์รับอารมณ์ต่างๆ กล่าวคือมีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้ ด้วยการดู การฟัง การดม การลิ้มรส การสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ความสนุกสนาน รื่นเริง ความเสียใจ ความหดหู่ท้อแท้ใจ ฯลฯ ตลอดจนจินตนาการต่าง ๆ^{๓๐}

แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพการทำหน้าที่ของอายตนะได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๔ แสดงการทำหน้าที่ของอายตนะ

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๒๙} คุรยละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒-๔๑๘.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๘-๓๙.

จึงสรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการรับรู้ ซึ่งการรับรู้เกิดจากองค์ประกอบ คือ อายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดเป็นวิญญาณหรือเกิดเป็นความรู้แจ้งอารมณ์ในแต่ละอายตนะ เมื่อองค์ประกอบดังกล่าวประจวบเข้าพร้อมกันจะเกิดเป็นผัสสะหรือการรับรู้ ผัสสะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดผัสสะแล้วเวทนาจะเกิดขึ้นตามมา ถ้าจิตไม่มีกิเลสจะเป็นการรับรู้โลกตามธรรมชาติ คือ การรับรู้สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏกับจิตตรงตามความเป็นจริง แต่ถ้าจิตประกอบด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิสัญญาจะปรุงแต่งให้เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา สัญญาในขั้นนี้จะเป็นบัญญัติสัญญา เป็นสัญญาที่เนื่องจากสังขารซึ่งปรุงแต่งสภาพอารมณ์ให้ออกในแง่มุมต่าง ๆ มากมายทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลตามโลกแห่งประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ทำให้ไม่สามารถมองเห็นสิ่งทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญหามากมายในชีวิต เป็นช่องทางการรับรู้แบบเสพเสวยโลก

๓.๒ กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

การศึกษาหรือกระบวนการเรียนรู้เป็นสาระของการปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนาและการปฏิบัตินั้นท่านเรียกว่าสิกขา อันได้แก่ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์มีขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นจบบริบูรณ์จึงเป็นหมวดธรรมมาตรฐานสำหรับแสดงหลักการปฏิบัติธรรมและมักใช้เป็นแม่บทในการบรรยายวิธีปฏิบัติธรรม^{๓๑}

๓.๒.๑ ความหมายของไตรสิกขา

ไตรสิกขามาจาก ๒ คำ คือ คำว่า “ไตร” แปลว่า สาม ส่วน “สิกขา” แปลว่าการศึกษา การสำเหนียก เมื่อรวมกันแล้วแปลว่า สิกขาสาม, หรือข้อที่จะต้องศึกษาสามประการ หรือข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับการศึกษาสามประการ กล่าวคือศึกษาในอริศีล อริสมาธิ และอริปัญญา ซึ่งเรียกกง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น ไตรสิกขา หมายถึงข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษาหลักสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน^{๓๒}

^{๓๑} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), *พุทธวิธีการสอน*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๒๙), หน้า ๒๓๑.

^{๓๒} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๕.

๓.๒.๒ หลักการของไตรสิกขา

คำว่าไตรสิกขา หรือ สิกขา ๓ แปลว่า ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษาคือ ฝึกหัด อบรมกาย วาจา จิตใจและปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน^{๓๓} และมีความหมายคล้าย คำว่า “ภาวนา” ซึ่งแปลว่า การทำให้เกิด การทำให้มีให้เป็น การทำให้เจริญการเพิ่มพูนการอบรม หรือฝึกอบรม^{๓๔}

หลักไตรสิกขาคือหลักการพัฒนาชีวิตเพื่อให้ประสบผลสำเร็จและเป็นคนสมบูรณ์แบบตามแนวพุทธ มีหลักสำคัญ ๓ ประการคือ

๑. **อิทธิศีลสิกขา** คือ ศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลักจูลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักอินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ และสันโดษเป็นการศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะและสัมมาอาชีวะเจริญองงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางด้านความประพฤติวินัย และความสัมพันธ์ทางสังคมถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมคุณภาพจิตให้ดี

๒. **อิทธิจิตตสิกขา** คือ ศึกษาเรื่องจิต อบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ได้แก่ การบำเพ็ญสมถกรรมฐานของผู้สมบูรณ์ด้วยอริยศีลชั้นจันได้บรรลุฌาน ๔ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาวายามะ และสัมมาสติ สัมมาสมาธิ เจริญองงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรมมีคุณภาพจิตสมรรถภาพจิตและสุขภาพจิตพัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาได้ดี

๓. **อิทธิปัญญาสิกขา** คือ ศึกษาเรื่องปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง ได้แก่ การบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานของผู้ได้ฌานแล้วจนได้บรรลุ ๘ คือเป็นพระอรหันต์ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เจริญองงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นต่าง ๆ เป็นอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

๓.๒.๓ การประยุกต์กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาบุคคล

กระบวนการของการศึกษาบวรฐานของไตรสิกขา ได้แก่ สัมมาทิฐิเป็นแกนนำและเป็นฐานแล้วกระบวนการพัฒนาให้เกิดภายในตัวบุคคลที่ยังไม่รู้เรียนรู้ เมื่อรู้แล้วยังไม่เข้าใจพิจารณาให้เข้าใจ เมื่อพิจารณาให้เข้าใจก็ดำเนินไปได้ กระบวนการศึกษานี้แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอนใหญ่ ๆ เรียกว่า ไตรสิกขา ดังนี้

^{๓๓} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ด่านสุทธา การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๗.

^{๓๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

๑) การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางวาจาและอาชีพจะเรียกว่า อธิศีลสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่าศีล

๒) การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริม คุณภาพ สมรรถภาพและ สุขภาพจิต เรียกว่า อธิจิตสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่าสมาธิ

๓) การฝึกอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำให้แก้ปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถ้อยมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระ ผ่องใส เบิกบาน เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ปัญญา

หลักการศึกษานี้ จัดวางขึ้นโดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญหามาของ อารยชน เป็นพื้นฐาน วิธีแก้ปัญหามาของอารยชนนี้ เรียกตามคำบาลีว่า อริยมรรค แปลว่าทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชนหรือวิถีดำเนินชีวิตที่ประเสริฐอริยมรรคนี้มีองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาหรือรายละเอียดของการปฏิบัติ ๘ ประการ คือ

๑) ทศนะ คือ ความคิดเห็น แนวความคิด ความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยมต่าง ๆ ที่ดีงาม ถูกต้องมองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัยสอดคล้องกับความเป็นจริงหรือตรงตามสภาวะเรียกว่า **สัมมาทิฐิ**

๒) ความคิด คือ ความดำริตรอง หรือคิดการต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เศร้าหมองขุ่นมัว เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ประโยชน์สุข เช่น คิดไปในทางเสียสละหวังดี มีเมตตา ช่วยเหลือเกื้อกูล และความคิดที่บริสุทธิ์ อิงสัจจะ อิงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยความเห็นแก่ตัว ความคิดจะได้จะเอา หรือความเครียดแค้น ชิงชัง มุ่งทำลาย เรียกว่า **สัมมาสังกัปปะ**

๓) การพูด คือ การแสดงออกทางวาจา ที่สุจริต ไม่ทำร้ายผู้อื่น ตรงความเป็นจริง การโกหกหลอกลวงไม่ส่อเสียด ไม่ให้ร้ายป้ายสีไม่หยาบคาย ไม่เหลวไหล ไม่เพ้อเจ้อเลื่อนลอย แต่สุภาพ นุ่มนวลชวนให้เกิดไมตรีสามัคคีกัน ถ้อยคำที่มีเหตุผล เป็นไปในทางสร้างสรรค์ก่อประโยชน์ เรียกว่า **สัมมาวาจา**

๔) การกระทำดี สุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายกันสร้างสรรค์สามัคคีที่ดีงาม ทำให้อยู่ด้วยกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข คือ การกระทำหรือทำการต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องหรือเป็นไปเพื่อการทำลายชีวิต ร่างกาย การทำลายทรัพย์สินของผู้อื่น การล่วงละเมิดสิทธิในคุ้มครองหรือของรักของหวงแหนของผู้อื่นเรียกว่า **สัมมากัมมันตะ**

๕) การประกอบอาชีพที่สุจริตไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่นเรียกว่า **สัมมาอาชีวะ**

๖) การเพียรพยายามในทางที่ดีงามชอบธรรม คือเพียรหลีกเลี่ยงป้องกันสิ่งชั่วร้ายอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรระเลิกกำจัดสิ่งที่ชั่วร้ายอกุศลธรรมเกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามหรืออกุศล

ธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรส่งเสริมพัฒนาสิ่งที่ดีงามหรืออกุศลที่เกิดขึ้นมีแล้วให้เพิ่มพูนเจริญงอกงาม ยิ่งขึ้นไปจนเพียบพร้อมไปบุลย์ เรียกว่า **สัมมาวายามะ**

๓) การมีสติกำกับตัว คุมใจไว้ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้น ๆ ใจอยู่กับจิต จิตอยู่กับงานระลึกรู้ได้ถึงสิ่งที่ดีงามสิ่งที่เกื้อกูลเป็นประโยชน์หรือธรรมที่ต้องใช้ในเรื่อนั้น ๆ เวลานั้น ๆ ไม่หลงไหลเลื่อนลอยไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอโดยเฉพาะสติที่กำกับทันต่อพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึกสภาพจิตใจและความนึกคิดของตนไม่ปล่อยให้อารมณ์เฝ้ายวนหรือยั่วมาฉุดมากระชากร ให้หลุดเลื่อนลอยไปเสียเรียกว่า **สัมมาสติ**

๔) ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจดำเนินอยู่ในกิจในงานหรือในสิ่งที่กำหนด (อารมณ์) ได้ สม่่าเสมอแน่วแน่เป็นอันหนึ่งอันเดียว สงบ ไม่ฟุ้งซ่านไม่วอกแวกหวั่นไหว บริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว นุ่มนวลอ่อนคลายไม่เคียดกระด้าง เข้มแข็งเอางาน ไม่หดหู่ท้อแท้ พร้อมทั้งจะใช้งานทางปัญญาอย่าง ได้ผลดี เรียกว่า **สัมมาสมาธิ**

๓.๒.๔ ระบบการศึกษาพัฒนาบุคคลตามหลักไตรสิกขา

ในระบบการดำเนินชีวิต ๓ ด้านที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อศึกษาฝึกชีวิต ๓ ด้านนั้นไปแค่นั้น ก็เป็นอยู่ดำเนินชีวิตที่ดีได้เท่านั้น ฝึกอย่างไร ก็ได้เช่นนั้น หรือศึกษาอย่างไรก็ได้มรรคอย่างนั้น สิกขา คือการศึกษาที่ฝึกอบรมพัฒนาชีวิต ๓ ด้าน นั้นมีดังนี้^{๓๕}

๑) การฝึกศึกษาด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จะเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ เพื่อน มนุษย์ตลอดจนสรรพสัตว์ หรือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุก็ตาม ด้วยอินทรีย์ (เช่น ตา หู) หรือด้วยทางกาย วาจาที่ตาม เรียกว่าศีล (เรียกเต็มว่า อธิศีลสิกขา)

๒) การฝึกศึกษาด้านจิตใจ เรียกว่า สมาธิ (เรียกเต็มว่า อธิจิตสิกขา)

๓) การฝึกศึกษา ด้านปัญญา เรียกว่า ปัญญา (เรียกเต็มว่า อธิปัญญาสิกขา)

รวมความว่าการฝึกศึกษานั้น มี ๓ อย่าง เรียกว่า สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งพูดถ้อยคำของคนยุคปัจจุบันว่า เป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์ร่วมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพ เมื่อมองแง่ของสิกขา ๓ จะเห็นความหมายของ สิกขาแต่ละอย่าง ดังนี้

๑. **ศีล** คือ สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านสัมพันธ์ติดต่อกับปฏิบัติจัดการกับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุและทางสังคม ด้วยอินทรีย์ต่างๆ และด้วยพฤติกรรมทางกาย-วาจาพูดอีกอย่างหนึ่งว่า การมีวิถีชีวิต ที่ปลอดภัยไร้การเบียดเบียน หรือการดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลแก่สังคม และโลก

^{๓๕} วิทยา ทองดี และสมเดช นามเกต, **พุทธปรัชญาการศึกษา**, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๖๑-๑๗๓.

๒. สมาธิ คือ สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านจิต ได้แก่ การพัฒนาคุณสมบัติ ต่าง ๆ ของจิตทั้งในด้านคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความมีเมตตา ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสุภาพอ่อนโยน ความเคารพ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู

ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความกล้าหาญ ความขยัน ความอดทน ความรับผิดชอบ ความมุ่งมั่นแน่วแน่ ความมีสติ สมาธิ และในด้านความสุข เช่น ความมีปีติอิ่มใจ ความมีปราโมทย์ร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ พุดสั้น ๆ ว่าพัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต

๓. ปัญญา คือ การศึกษาหรือการศึกษาที่ฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าแนวทางของความเป็นจริง การรู้จักหาความ การรู้จักคิดพิจารณา การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ทดลอง ตรวจสอบ ความรู้เข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การเข้าถึงความจริง การนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหา และคิดการต่าง ๆ ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่ง เน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้ตามที่มันเป็น ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นเท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดภัย ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพ

หลักทั้ง ๓ ประการแห่งไตรสิกขา ที่กล่าวมานี้ เป็นการศึกษาที่จะให้มีชีวิตที่ดีงามเป็นสิกขาชีวิตที่ดีงามเกิดจากการศึกษานั้น เป็นมรรคระบบแห่งสิกขา เริ่มด้วยจัดปรับพื้นที่ให้พร้อมที่จะทำงานฝึกศึกษา ไตรสิกขา เป็นการศึกษา ๓ ด้าน ที่พัฒนาชีวิตไปทั้งระบบ แต่ถ้ามองหยาบ ๆ เป็นภาพใหญ่ก็มองเห็นเป็นการฝึกศึกษาที่ดำเนินไปใน ๓ ด้าน/ขั้นตอนตามลำดับ (มองได้ทั้งในแง่ประสานกันและเป็นปัจจัยต่อกัน)

๓.๒.๕ การฝึกฝนตนเองตามหลักไตรสิกขา

การศึกษาในชั้นศีล มีหลักปฏิบัติที่สำคัญ ๔ หมวด คือ

๑. วินัย เป็นเครื่องมือสำคัญขั้นแรกที่ใช้ในการฝึกชั้นศีล มีแต่วินัยแม่บท ของชุมชนใหญ่ค่อยไปจนถึงวินัยส่วนตัวในชีวิตประจำวัน วินัย คือ การจัดตั้งวางระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกันของหมู่มนุษย์เพื่อปรับจัดเตรียมสภาพชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่าง ๆ ให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสม และพร้อมที่จะเป็นอยู่ปฏิบัติกิจและดำเนินการต่าง ๆ เพื่อก้าวหน้าไปอย่างได้ผลดีที่สุด สู่จุดหมายของชีวิต ของบุคคล ขององค์ ของชุมชน ตลอดจนของสังคมทั้งหมดไม่ว่าในระดับใด ๆ โดยเฉพาะสำคัญที่สุด เพื่อเอื้อโอกาสให้แก่บุคคลฝึกศึกษาพัฒนาชีวิตของเขาให้ประณีตประเสริฐ ที่จะได้ประโยชน์สูงสุด ที่พึงได้จากการที่ได้มีชีวิตเป็นอยู่ วินัยพื้นฐานหรือขั้นต้นสุดของสังคมนมนุษย์ ได้แก่ข้อปฏิบัติที่จะไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ๕ ประการ คือ

- ๑) เว้นจากการทำร้ายร่างกายทำลายชีวิต
- ๒) เว้นการละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน

- ๓) เว้นการประพฤติผิดทางเพศและละเมิดต่อคุ้มครองของคนอื่น
 - ๔) เว้นการพูดเท็จให้ร้ายหลอกลวง
 - ๕) เว้นการเสพรายาเมา สิ่งเสพติด ที่ทำลายสติสัมปชัญญะ แล้วนำไปสู่การก่อกรรมชั่ว
- อย่างอื่น เริ่มตั้งแต่คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม

ข้อปฏิบัติพื้นฐานชุดนี้ ซึ่งเรียกกง่าย ๆ ว่าศีล ๕ เป็นหลักประกันที่รักษาสังคมให้มั่นคง ปลอดภัยเพียงพอที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นปกติสุข และดำเนินชีวิตทำกิจการต่างๆ ให้เป็นไปด้วยดีพอสมควรนับว่าเป็นวินัยแม่บทของคฤหัสถ์ หรือของชาวโลกทั้งหมด ไม่ควรมองวินัยว่าเป็นการบีบบังคับจำกัดแต่เพียงเข้าใจว่า วินัยเป็นการจัดสรรโอกาสหรือจัดสรรสิ่งแวดล้อม หรือสภาวะทางกายภาพ ให้เอื้อโอกาสแก่การที่จะดำเนินชีวิต และกิจการต่าง ๆ ให้ได้ผลดีที่สุด ตั้งแต่เรื่องง่าย ๆ เช่น การจัดสิ่งของเครื่องใช้เตียงตั้ง โต๊ะ เก้าอี้ ในบ้านให้เป็นที่เป็นทาง ทำให้หยิบง่ายใช้คล่อง นั่ง เดิน ยืน นอน สะดวกสบายการจัดเตรียมวางส่งเครื่องมือผ่าตัดของศัลยแพทย์ การจัดระบบการจราจรบนท้องถนน วินัยของทหาร วินัยของข้าราชการ ตลอดจนจรรยาบรรณของวิชาชีพต่าง ๆ

๒. อินทรีย์สังวร แปลตามแบบว่า การสำรวมอินทรีย์ หมายถึง การใช้อินทรีย์ เช่น ตาหู หูฟัง อย่างมีสติ มิให้ถูกความโลภ ความโกรธ ความแค้นเคือง ความหลง ความริษยา เป็นต้น เข้ามาครอบงำแต่ใช้ให้เป็น ให้ได้ประโยชน์ โดยเฉพาะให้เกิดปัญญา รู้ความจริง และได้ข้อมูลข่าวสาร ที่จะนำไปใช้ในการแก้ปัญหา และทำการสร้างสรรค์ต่าง ๆ ต่อไป

มนุษย์ที่ไม่พัฒนาจะใช้อินทรีย์เพื่อเสพความรู้สึกเป็นส่วนใหญ่ บางทีแทบไม่ใช้เพื่อการศึกษาเลย เมื่อมุ่งแต่จะหาเสพความรู้สึกที่ถูกหู ถูกตาสวยงาม สนุกสนานบันเทิง เป็นต้น ชีวิตก็วนเวียนอยู่กับการวิ่งไล่หาสิ่งที่ชอบใจ และดิ้นรนหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ชอบใจ วนเวียนอยู่ที่ความชอบใจ-ไม่ชอบใจ รัก-ชัง ตีใจ-เกลียดกลัว หลงใหลเบื่อง่าย แล้วก็ฝากความสุขความทุกข์ของตนไว้ขึ้นกับสิ่งเสพบริโภคซึ่งเมื่อเวลาผ่านไป ชีวิตก็ไม่ได้ฝึกฝนพัฒนา ก็ตกต่ำด้อยค่าและไม่มีอะไรที่จะให้แก่โลกนี้หรือแก่สังคม ถ้าไม่มัวหลงติดอยู่กับการหาเสพความรู้สึก ที่เป็นได้แค่นักบริโภค แต่รู้จักใช้อินทรีย์เพื่อศึกษา สนองความต้องการรู้หรือความใฝ่รู้ ก็จะใช้ตา หู เป็นต้น ไปในทางการเรียนรู้ และจะพัฒนาไปเรื่อย ๆ ปัญญาจะเจริญองงาม ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์จะเกิดขึ้นกลายเป็นนักผลิต นักสร้างสรรค์ และจะได้พบความสุขอย่างใหม่ ๆ ที่พัฒนาขยายขอบเขตและประณีตยิ่งขึ้น พร้อมกับความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ที่ก้าวไปข้างหน้าเป็นผู้มีชีวิตที่ตื่นรู้ และมีคุณค่าแก่สังคม

๓. ปัจฉิมปฏิเสวนา คือ การเสพบริโภค ๔ รวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลาย ตลอดจนเทคโนโลยีคือการฝึกศึกษาให้รู้จักเสพบริโภคต่าง ๆ ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ เริ่มตั้งแต่อาหาร ก็พิจารณารู้เข้าใจความจริงว่า รับประทานอาหาร เพื่อเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรง ช่วยให้อาหารดำเนินชีวิตที่ตื่นรู้ อย่างที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงเสพ (นุ่งห่ม) จีวร เท่าที่ว่า

เพื่อป้องกันความหนาว ร้อนสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน เท่าที่ว่า เพื่อปกปิด อวัยวะที่ควรอาย

๔. สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพโดยทางชอบธรรม ซึ่งเป็นศีลข้อสำคัญอย่างหนึ่ง เมื่อนำมาจัดเข้าชุดศีล ๔ ข้อนี้ และเน้นสำหรับพระภิกษุ ท่านเรียกว่า “อาชีวะปาริสุทธิ” (ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ) เป็นเรื่องของความสุจริตเกี่ยวกับปัจจัยปรีเยสนา คือการแสวงหาปัจจัย ศีลข้อนี้ในขั้นพื้นฐาน หมายถึง การเว้นจากมิจฉาชีพ ไม่ประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมาย ผิดศีลธรรม แต่หาเลี้ยงชีพโดยทางสุจริต

สัมมาอาชีพนอกจากจะเป็นอาชีพการงานที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในด้านการศึกษา พัฒนาชีวิตของตนเองด้วย ซึ่งผู้ทำงานควรตั้งใจใช้เป็นโอกาสในการพัฒนาตน เช่นเป็นแดนฝึกฝนพัฒนาทักษะต่าง ๆ ฝึกกาย วาจา กิริยามารยาท พัฒนาความสามารถด้านสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ฝึกความเข้มแข็ง ขยัน อดทน ความมีวินัย ความรับผิดชอบ ความมีฉันทะ มีสติและสมาธิ พัฒนาความสุขในการทำงาน และพัฒนาด้านปัญญา เรียนรู้จากทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องเข้ามา คิดค้นแก้ไขปรับปรุงการงาน และการแก้ปัญหาต่างๆ การฝึกศึกษาในด้านและในชั้นศีล ๔ ประเภทที่กล่าวมานี้ จะต้องเอาใจใส่ให้ความสำคัญกันให้มาก เพราะเป็นที่ทรงตัวปรากฏตัวของวิถีชีวิตตามที่เรียกว่ามรรคและเป็นพื้นฐานของการก้าวไปสู่สิกขาคือการศึกษาที่สูงขึ้นไป สู่สิกขา คือการศึกษาที่สูงขึ้นไปถ้าขาดพื้นฐานนี้แล้วการศึกษาขั้นต่อไปก็จะง่อนแง่นรวนเร เอาดีได้ยากส่วนสิกขาด้านจิตหรือสมาธิและด้านปัญญา ที่เป็นเรื่องลึกละเอียดกว้างขวางมาก จะยังมากล่าวเพิ่มจากที่พูดไปแล้ว ก่อนจะผ่านไปมีข้อควรทำความเข้าใจที่สำคัญในตอนนี้อย่าง ๒ ประการ คือ

๑. ในแง่ไตรสิกขา หรือในแง่ความประสานกันของสิกขาทั้ง ๓ ได้กล่าวแล้วว่า ชีวิตคนทั้ง ๓ ด้าน คือ การสัมพันธ์กับโลก จิตใจ และความรู้ความคิด ทำงานประสานเป็นปัจจัยแก่กัน ดังนั้น การฝึกการศึกษาทั้ง ๓ ด้าน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา จึงดำเนินไปด้วยกันที่พูดว่า สิกขา/ฝึกศึกษาชั้นศีลนี้ มิใช่ความหมายว่า เป็นเรื่องของศีลอย่างเดียว แต่หมายความว่า ศีลเป็นแดนหรือด้านที่เรา กำลังเข้ามาปฏิบัติจัดการ หรือทำการฝึกอยู่ในตอนนี้ ขณะนี้แต่ตัวทำงาน หรือองค์ธรรมที่ทำงานในการฝึกก็มีครบทั้งศีล สมาธิ ปัญญา พูดด้วยภาษาง่าย ๆ ว่าในชั้นศีลนี้ ธรรมฝ่ายจิต/สมาธิและปัญญามาทำงานกับเรื่องรูปธรรม ในแดนของศีล เพื่อช่วยกันฝึกฝนพัฒนาศีล และในการทำงานนี้ ทั้งสมาธิและปัญญาก็ฝึกศึกษาพัฒนาตัวมันเองไปด้วย ในชั้นหรือด้านอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ต่างก็ช่วยกันร่วมกันทำงานประสานกันตามบทบาทของตน

๒. ในแง่มรรค หรือในแง่คุณสมบัติภายในของชีวิต ขณะที่มีการฝึก ศึกษาด้วยไตรสิกขานั้นถ้ามองเข้าไปในชีวิตที่ดำเนินอยู่ คือมรรคที่รับผลจากการฝึกศึกษาของสิกขา ก็จะเห็นว่า

กระบวนการของการดำเนินชีวิตก็ก้าวไปตามปกติของมัน โดยมีปัญญาในชื่อว่าสัมมาทิฐิ เป็นผู้นำกระบวนการของชีวิตนั้นทั้ง ๓ ด้าน สัมมาทิฐินี้ มองเห็นรู้เข้าใจอย่างไรเท่าไร ก็คิดพูดทำดำเนินชีวิตไปในแนวทางนั้นอย่างนั้น และได้แค่นั้น

อย่างไรก็ดี กระบวนการแห่งสิกขามีใช้ว่าจะเริ่มขึ้นมาและคืบหน้าไปเองลอย ๆ แต่ต้องอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนหรือช่วยกระตุ้น เนื่องจากปัจจัยที่ว่านี้เป็นตัวนำเข้าสู่สิกขา จึงจัดว่าอยู่ในขั้นก่อนมรรคและการนำเข้าสู่สิกขานี้ เป็นเรื่องสำคัญมากด้วยเหตุนี้ จึงทำให้แบ่งกระบวนการแห่งการศึกษาออกเป็น ๒ ขั้นตอนใหญ่ คือขั้นนำเข้าสู่สิกขาและขั้นไตรสิกขา

๓.๓ กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเมื่อนำอริยมรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์

พระพุทธองค์ทรงชี้แนะไว้จนมีความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ได้แก่ ความรู้ในเรื่องทุกข์ (ความทุกข์) ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือ อริยมรรค ๘) ความรู้แจ้งที่สุดนี้จะนำพาผู้รู้แจ้งไปสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดและเข้าถึงพระนิพพานได้

๓.๓.๑ ความหมายอริยมรรคมีองค์ ๘

คำว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ คือหลักธรรมของพระพุทธองค์ ประกอบไปด้วยคำ ๓ คำ คือ ๑) คำว่าอริยะ แปลว่าประเสริฐ ๒) คำว่า มรรค แปลว่า หนทาง หรือเส้นทาง ๓) องค์ ๘ หมายถึง ส่วนประกอบทั้งหมดมี ๘ ประการ รวมความได้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ หมายถึงทางอันประเสริฐ ๘ ประการ หรือ เส้นทางอันสำคัญ ๘ สาย ประกอบด้วยคือ

๑. สัมมาทิฐิ	๒. สัมมาสังกัปปะ
๓. สัมมาวาจา	๔. สัมมากัมมันตะ
๕. สัมมาอาชีวะ	๖. สัมมาวายามะ
๗. สัมมาสติ	๘. สัมมาสมาธิ

พุทธบริษัทหรือเรียกว่าพุทธศาสนิกชนต้องใฝ่รู้และเข้าใจในกระบวนการเรียนรู้ และปฏิบัติตนตามวิถีทางแห่งอริยมรรค ๘ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้

๓.๓.๒ หลักการของอริยมรรคมีองค์ ๘

อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ มีรายละเอียดเพื่อศึกษาดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ

คำว่า ทิฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อ ส่วนคำว่า สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ หมายถึง ความเห็นถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม ความเข้าใจชอบในธรรมต่าง ๆ ตามความเป็นจริง

ของธรรมนั้น เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว บิดามารดา มีพระคุณ บุญมีบาปมี เห็นหรือเข้าใจ สภาพความเป็นจริงของชีวิต เช่น เห็นไตรลักษณ์ เห็นปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น อนึ่ง คำว่า เห็น ในสัมมาทิฐิ นี้หมายถึงเห็นด้วยใจ ใจเห็น ไม่ใช่ตาเห็นในพระสูตรได้รวบรวมความเห็นผิดของลัทธิและความเชื่อต่าง ๆ ในชมพูทวีปในสมัยพระพุทธกาลนั้นไว้ในข้อที่ว่า ทิฐิ ๖๒ โดยแบ่งเป็น ๘ ประเภทสรุปได้ คือ

มิจฉาทิฐิ เรื่องอัตตาและโลก เช่น เห็นว่าตัวตน (อัตตา) และโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้หรือเพราะคิดเอาเอง เห็นว่าพระพรหมผู้สร้างโลกเที่ยง เทวดาบางพวกเที่ยง คิดคาดคะเนเอาเองว่าตนฝ่ายจิตเที่ยงฝ่ายกายไม่เที่ยงเห็นว่าโลกมีที่สุดโลกไม่มีที่สุด โลกมีที่สุดเฉพาะด้านบนด้านล่าง คิดคาดคะเนเอาเองว่าโลกมี/ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่ เป็นพวกที่คำพูดขัดส่ายไม่ตายตัว เพราะเกรงว่าจะพูดเท็จจะยึดถือ จะถูกซักถาม หรือเพราะไม่รู้จริง จึงมักจะปฏิเสธว่าอย่างนี้ก็ไม่ใช่ อย่างนั้นก็ไม่ใช่ มีใช่ไม่ใช่ก็ไม่ใช่ หรือ ไม่ยอมรับ หรือ ยินยอมอะไรเลย เห็นว่าสิ่งต่าง ๆ ในโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุ เพราะเคยเกิดเป็นอสังขยสัตว์ หรือ คิดคาดคะเนเอาเอง เห็นว่าหลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นของมนุษย์และสัตว์ หรือผู้เข้าถึงฌานชั้นสูงต่าง ๆ ขาดสูญ เห็นว่าความเพียบพร้อมในกามคุณ ๕ หรือความเพียบพร้อมในฌานชั้นต่าง ๆ เป็นนิพพานอย่างยอดในปัจจุบัน

มิจฉาทิฐิ เรื่อง กฎแห่งกรรม เช่น เห็นว่าการกระทำสักแค่ว่าเป็นการกระทำ ไม่มีดี ไม่มีชั่ว ไม่มีบุญ ไม่มีบาป เห็นว่าไม่มีเหตุปัจจัยทำให้สัตว์บริสุทธ์ หลังเวียนว่ายตายเกิดจนถึงที่สุดแล้ว สัตว์ก็จะบริสุทธ์เองทุกอย่างเป็นไปเอง เห็นว่าไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด จึงเห็นว่า ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล ผลกรรม ไม่มีโลกหน้าไม่มี เมื่อตายแล้วก็สลายไป เห็นว่าทุกอย่างเป็นสภาวะ ๗ กอง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ลม สุข ทุกข์ และ ชีวะ ซึ่งเป็นสภาพยังยืนตั้งมั่นอยู่ดูจัญเขา ไม่แปรปรวน ไม่อาจทำให้เกิดทุกข์สุขแก่กันได้ ดังนั้น ถ้าบุคคลหนึ่งเอาอาวุธไปฆ่าอีกคนก็ถือว่าเป็นแค่การสอดอาวุธไปตามช่องแห่งสภาวะ ๗ กอง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ลม สุข ทุกข์ และ ชีวะ เท่านั้นเห็นว่าการทรมานตนเป็นการเพิกเลศความเห็นเหล่านี้ ขัดแย้งกับสิ่งที่พระพุทธเจ้าสอนเรื่อง เหตุ ปัจจัย ในการเวียนว่ายตายเกิดในปฏิจจสมุปบาทและเรื่อง หลัก ศีล สมาธิ ปัญญา มัชฌิมาปทา และ เรื่องกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

การเริ่มต้นเดินทางเข้าสู่อริยมรรคนั้น สัมมาทิฐิ หรือความเห็นที่ถูกต้องชอบธรรม เป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิบัติธรรม เป็นแม่ทัพนำหน้าให้แก่ธรรมทั้งหลาย เปรียบเสมือนแม่เหล็ก มีลูก ๗ ตัว แม่เหล็กไปทางไหน ลูกเหล็กก็ต้องตามไปนี่ฉันใด หมวดธรรมทั้งเจ็ดหมวดก็มารวมกันอยู่ในสัมมาทิฐิในสมัยพระพุทธกาลพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายออกเผยแผ่พุทธศาสนาได้นำหลักสัมมาทิฐิเป็นหลักยืนตัวในการสอน แม้จะมีธรรมหมวดอื่นอยู่บ้าง ก็เกี่ยวเนื่องกับสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบทั้งนั้น จุดมุ่งหมายคือต้องการให้ทุกคนที่ฟังธรรมได้เปลี่ยนใจจากความเห็นผิด กลับมาเป็นความเห็นถูกต้องตามหลักความจริง จากนั้นก็ให้อุบายธรรมหมวดอื่นต่อไป ดังนั้นการที่เราจะเริ่มต้นปฏิบัติธรรมเพื่อความ

หลุดพ้นนั้นต้องเริ่มต้นให้ถูกคือเริ่มจากการละมิจฉาทิฐิซึ่งมีโทษและเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงสังฆธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ และพัฒนาให้ตนมีสัมมาทิฐิ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

๒. สัมมาสังกัปปะ

คำว่า สังกัปปะ คือ ความดำริ ความคิดตั้งใจ ส่วนคำว่า สัมมาสังกัปปะ คือความดำริชอบ ความคิดตั้งในทางที่ชอบ หมายถึง ความคิดชอบความคิดถูกต้องหรือความตรึกตรองในทางที่ดีมีข้อความบางตอนจากพระไตรปิฎกเกี่ยวกับสัมมาสังกัปปะ มีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. พระพุทธเจ้าทรงจำแนกสัมมาสังกัปปะ เป็น ๒ จำพวก คือ

(๑) สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะเป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ คือ ความคิดตั้งใจที่จะออกจากกาม หมายถึง คิดที่จะออกจากความอยาก ความปรารถนาในใครใน รูป เสียง กลิ่น รส กาย สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ที่ชอบ ที่พอใจ ที่หลงใหล ความคิดตั้งใจในความไม่พยายาบาท คือ ความขัดเคืองแค้นใจ เจ็บใจ คิดร้ายต่อผู้อื่น ผูกใจเจ็บคิดแก้แค้น และความคิดตั้งใจในการไม่เบียดเบียน หมายถึง คิดเอาเปรียบผู้อื่น คิดเอาประโยชน์แก่ตนโดยทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

(๒) สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ ความตรึก ความวิตก ความดำริ ความแน่นแน่ว ความแนบแน่น ความปักใจ ความปรุ้งแต่งคำของผู้มีที่ไม่มีอาสวะ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ ความพยายามเพื่อละมิจฉาสังกัปปะ รักษาสัมมาสังกัปปะให้ถึงพร้อม ความพยายามนั้นเป็นสัมมาวายามะ ผู้นั้นมีสติละมิจฉาสังกัปปะ มีสติเข้าถึงสัมมาสังกัปปะอยู่ สติของผู้นั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาสังกัปปะของผู้นั้น^{๓๖}

๒. พระพุทธเจ้า ทรงจำแนกวิตก (ธรรมชาติที่จะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์) ออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) อกุศลวิตก ๓ ได้แก่ กามวิตก (ความคิดในทางกาม) พยาบาทวิตก (ความคิดในการปองร้ายผู้อื่น) วิหิงสาวิตก (ความคิดในทางเบียดเบียนผู้อื่น)

(๒) กุศลวิตก ได้แก่ เนกขัมมวิตก (ความคิดเพื่อออกจากกาม) อพยาบาทวิตก (ความคิดที่ไม่พยายาบาท) อวิหิงสาวิตก (ความคิดที่ไม่เบียดเบียน)

พระพุทธเจ้าสรุปว่า ผู้ชำนาญในวิถีแห่งวิตก คือ รู้เท่าทันความคิดของตน สามารถควบคุมความคิดได้ ประสงค์จะคิดเรื่องอะไรก็คิดได้ ไม่ประสงค์จะคิดเรื่องอะไรก็ไม่คิดได้ จึงจะเป็นผู้สามารถตัดค้นหาและดับทุกข์ได้ ดังนั้น สัมมาสังกัปปะ คือการรักษาใจให้คิดดี ละความคิดที่ชั่ว นั่นเองข้อปฏิบัติในสัมมาสังกัปปะนี้ จึงแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่มุ่งบรรลุนิพพานหรือคุณธรรมชั้นสูงนั้น จะต้องเป็นผู้มีใจไม่อาฆาตมาดร้ายใคร นั่นคือมีจิตใจสงบและมีเมตตากรุณาต่อผู้อื่น ในทางตรงกัน

^{๓๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๗๖-๑๗๗.

ข้ามถ้าไม่มีความดำริชอบดังกล่าวก็เรียกว่า มิจฉาสังกัปปะ เมื่อเป็นเช่นนี้จิตก็ไม่สงบได้ง่าย ๆ เลย เพราะอาจจะตกเป็นทาสของความรัก ความชิงและความหลง

๓. สัมมาวาจา

คำว่า วาจา คือคำพูด ถ้อยคำ และคำว่า สัมมาวาจา คือ คำพูดที่ถูกต้อง วาจาชอบ อันหมายถึง การสำรวมระวังในการพูดไม่ให้ผิด ให้พูดแต่วาจาสุจริต^{๓๗} ได้แก่

๑. เว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ไม่หลอกลวงชาวโลก

๒. เว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกต่างกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชม ยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๓. เว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะน่ารัก จับใจ ทำให้คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ

๔. เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่กาลเวลา

ข้อความบางตอนจากพระไตรปิฎกเกี่ยวกับ “สัมมาวาจา” มีดังนี้

๑. พระพุทธเจ้าทรงแสดงการตรัสวาจาของพระองค์เองในการสนทนากับอภัยราชกุมาร ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ว่า “ราชกุมาร ตถาคต ก็อย่างนั้นเหมือนกัน วาจาที่ตรัส เช่น

- รู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคต ไม่กล่าววาจานั้น

- อนึ่งตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคต ไม่กล่าววาจานั้น

- ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในชื่อนั้น ตถาคต รู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

- ตถาคตรู้ว่าที่จริง ที่แท้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

^{๓๗} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐.

- หนึ่ง ตถาคตรู้วาทาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาทานั้นเป็นที่รัก เป็นที่
 ชอบใจของคนอื่นในชื่อนั้น ตถาคต รู้กาล ที่จะกล่าววาทานั้น ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตถาคตมี
 ความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย^{๓๘}

๒. พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึง “**หลักการพูดความลับ**” แก่ภิกษุในอรณวิมังคสูตร สรุปล
 ความได้ดังนี้

- ความลับอันใด ที่ไม่เป็นความจริง ไม่เป็นความแท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่พึงกลัว
 ความลับนั้นเป็นอันขาด

- ความลับอันใดที่เป็นความจริง เป็นความแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็พึง
 สำเหนียกเพื่อจะไม่กล่าวความลับนั้น

- ความลับอันใดที่เป็นความจริง เป็นความแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้น ภิกษุ
 พึงรู้กาลเพื่อจะกล่าวความลับนั้น

- ไม่รีบร้อนจึงพูด เมื่อรีบร้อนไม่ควรพูด เพราะเมื่อรีบร้อนพูด แม้กายก็ลำบาก จิตก็แหว่ง
 เสียงก็พร่าคอกก็แห้ง แม้คำพูดที่รีบร้อนพูดก็ไม่สละสลวย ฟังไม่เข้าใจ

- ไม่พึงยึดภาษาท้องถิ่น ไม่พึงละเลยคำพูดสามัญ เพราะการยึดภาษาท้องถิ่น และการ
 ละเลยคำพูดสามัญเป็นการพูดด้วยความยึดมั่นถือมั่น

หลักการโดยสรุปคือ คำกล่าววาทาใดที่มักก่อให้เกิดทุกข์ ไม่มีความเบียดเบียน ไม่ก่อ
 ความคับแค้น ไม่มีความเร่าร้อนไม่ยึดภาษาท้องถิ่น เป็นข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง

๓. พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะ “**อุบายระงับความโกรธ เพื่องดเว้นการพูดคำหยาบ**”
 เนื่องจากโทสะ สรุปได้ดังนี้ วิธีที่บุคคลอื่นจะใช้พูดกับเราทั้งหลายมี ๕ ประการนี้

๑) พูดตามกาลอันสมควรหรือไม่สมควร

๒) พูดเรื่องที่เป็นจริงหรือไม่เป็นจริง

๓) พูดคำที่อ่อนหวานหรือหยาบคาย

๔) พูดคำที่มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์

๕) มีเมตตาจิตพูดหรือมีโทสะพูด

๔. พระพุทธเจ้ากล่าวถึง “การพูดที่เป็นไปเพื่อการรู้แจ้งและสงบจากกิเลส” สรุปโดยย่อ
 ได้ว่า “ภิกษุผู้มีสัมปชัญญะนั้นจักไม่พูดเรื่องเห็นปานนี้ คือ เรื่องพระราชา โจร มหาอำมาตย์ กองทัพ
 ภัย การรบ ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน พวงดอกไม้ ของหอม ญาติ ยาน บ้าน นิคม เมือง ชนบท สตรี คนกล้า
 หาญ ตรอก ทำน้ำ เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก คนที่ล่วงลับไปแล้ว ทะเล ความเจริญ และ ความเสื่อม ซึ่ง
 เป็นเรื่องเลวทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่
 เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้อย่าง เพื่อตรัสรู้และนิพพาน”

^{๓๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘.

สิ่งที่ภิกษุพึงกล่าว คือ เรื่องความมกน้อย เรื่องความสันโดษ เรื่องความสงัด เรื่องความไม่คลุกคลีกัน เรื่องการปรารภความเพียร เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งเป็นเรื่องขัดเกล้า กิเลสอย่างยิ่งเป็นสัปปายะแก่ความเป็นไปแห่งจิต เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลาย กำหนด เพื่อดับเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อตรัสรู้และเพื่อนิพพาน

๔. สัมมากัมมันตะ

คำว่า กัมมันตะ คือ การกระทำ และ คำว่า สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำในทางที่ชอบ หรือการงานชอบ หมายถึง การประพฤติชอบทางกายที่เรียกว่า กายสุจริต ๓ อย่าง ได้แก่

๑. เป็นผู้เว้นขาดจากการล่าสัตว์ วางไม้ วางมีด แล้วมีความละอาย และมีความเอ็นดูอนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในสรรพสัตว์
๒. เป็นผู้เว้นจากการลักทรัพย์ ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวังแต่ของที่เขาให้ ไม่ลักขโมย
๓. เป็นผู้เว้นจากการประพฤติผิดในกาม ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกลเว้นเมถุนหรือประพฤติผิดในกาม

ความรู้ว่าอะไรคือการกระทำที่ถูกต้อง และ ไม่ถูกต้องนั้นคือ สัมมาทิฐิ ความพยายามเพื่อละมิจฉากัมมันตะ รักษาสัมมากัมมันตะให้ถึงพร้อม ความพยายามนั้นเป็นสัมมาวายามะ ผู้นั้นมีสติละมิจฉากัมมันตะ มีสติเข้าถึงสัมมากัมมันตะสติของผู้นั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมากัมมันตะของผู้นั้น สัมมากัมมันตะนั้น จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจสงบ และ ไม่สร้างอกุศลกรรม หรือ วิบากกรรมที่หนัก ทางกายทางใจเป็นอุปสรรคต่อการเดินทางตามอริยมรรคองค์อื่น ๆ และเข้าสู่นิพพาน ดังนั้น ผู้มีกายสุจริตทั้ง ๓ อย่างดังกล่าวได้ชื่อว่า เป็นผู้มีการกระทำที่ชอบ ผู้ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น นับว่าเป็นผู้ได้ปฏิบัติตามหนทางแห่งความพ้นทุกข์ข้อที่ ๔ คือ สัมมากัมมันตะ

๕. สัมมาอาชีวะ

คำว่า อาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพ และคำว่า สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพในทางที่ถูกต้อง สุจริตอันได้แก่ (๑) เว้นขาดจากการฆ่า มนุษย์และสัตว์ เบียดเบียน มนุษย์และสัตว์ (๒) เว้นจากการลักทรัพย์ การตีฉิ่งฉิ่งราว การปล้น และการชู้กรรโชก (๓) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม ประกอบอาชีพผิดประเวณี (๔) เว้นจากการพูดเท็จ ล่อลวง ตลบตะแลง พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ และ (๕) เว้นจากการเบียดเบียน โกง ล่อลวง การรับสินบน

ข้อความบางตอนจากพระไตรปิฎกเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะ มีดังนี้

๑. พระพุทธเจ้าได้ กล่าวถึงการประกอบอาชีพในชาติก่อน ๆ ของพระองค์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อนภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็น มนุษย์ละมิจฉาอาชีวะแล้ว ดำรงชีวิตอยู่ด้วย “สัมมาอาชีวะ” คือ เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม การโกงด้วยเครื่อง

ดวงวัด การรับสินบน การล่อลวง การตลบตะแลง การตัด (อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การฉกชิง วิ่งราว การปล้นและการขู่กรรโชก เพราะตถาคตได้ทำ สังสม พอกพูน ทำให้กรรมนั้นไปบูญแล้ว หลังจากตายแล้วตถาคตจึงได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้น ด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์จตุตจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้”^{๓๙}

๒. ในพรหมชาลสูตร พระพุทธเจ้ากล่าวแก่พราหมณ์ ถึงสัมมาอาชีวะ สรุปความได้คือ “พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วย เจริญงานวิชา (ความรู้ที่ไปในแนวขวางไม่ เป็นไปเพื่อนิพพาน) เช่น ทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนายโชคกลาง ทำนายฝัน ทำพิธีบูชา พิธีปลี กรรมด้วยเลือด วิชาดูพื้นที่ วิชาการปกครอง วิชาทำเสน่ห์ เวทมนตร์โลผี วิชาตั้งศาลพระภูมิ ทำนาย ลักษณะสตรี ทำนายลักษณะบุรุษ ดูฤกษ์ยามตราทัพ พยากรณ์ว่าจักมีจันทรคราส สุริยะคราส จักมี อุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว หรือดาวนักษัตรโคจรถูกทางจักมีผลอย่างนี้ โคจรผิดทางจักมีผล อย่างนี้ พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะมีภัยจะมีโรคการคำนวณด้วยวิธีนับนิ้ว (มุททา) การคำนวณ ด้วยวิธีนับในใจ (คณนา) การคำนวณด้วยวิธีอนุมาณด้วยสายตา (สังขาร) วิชาฉันทลักษณ์และโลกายต ศาสตร์ให้ฤกษ์วิواهرมงคล ร่ายมนต์พ่นไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี ตั้ง ศาลพระภูมิ ทำกระเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกระเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน พิธีบวงสรวงพื้นที่ รด น้ำมนต์ ปรงยาสารอก ยาแก้โรค ฯลฯ”

๖. สัมมาวายามะ

คำว่า วายามะ คือ ความเพียร และคำว่า สัมมาวายามะ คือ ความเพียรชอบ หรือความ เพียรในทางที่ถูกต้อง ความเพียรในที่นี้ก็คือ ปธาน อันหมายถึง ความเพียรชอบ ๔ อย่าง ได้แก่

๑. สังวรปธาน คือ การเพียรระวัง ใช้ต่อต้านกระแสกิเลสมิให้เกิดขึ้น ยังฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียรประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อคามไม่เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง เกิดขึ้นในสันดานตน เพียรป้องกันอย่าให้ความชั่วร้ายใหม่ เกิดขึ้นอีก

๒. ปหานปธาน คือ ความเพียรพยายามละ ใช้ต่อสู้กับกิเลส หรือความชั่วร้ายที่เป็นบาป อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นก่อนแล้วให้หมดสิ้นไปหรือพยายามกำจัดความรู้สึกไม่ดีออกจากจิตให้ได้ เช่น ถูก ใครคนใดคนหนึ่งชักชวนให้เสพยาเสพติดแล้วต้องใช้ปหานปธานนี้ฆ่าความชั่วนั้นให้ได้

๓. ภาวนาปธาน คือ ความเพียรเจริญ ใช้สร้างสรรค์ความดีที่ยังไม่มีให้เกิดมีขึ้น พยายาม ก่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เช่นการให้ทานรักษาศีล และเจริญจิตภาวนา เป็นต้น

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖.

๔. อนุรักษ์นาปธาน คือ ความเพียรรักษาความดีเป็นกุศลธรรมที่ทำแล้วหรือมีอยู่แล้ว ดำรงอยู่ ไม่ให้เสื่อมหายหรือลดน้อยถอยลงพยายามรักษาเอาไว้อย่างมั่นคงเหมือนเกลือรักษาความเค็มโดยการทำความดีอยู่เสมอเป็นอาจิมหรือเป็นนิสัย

กล่าวโดยสรุปคือ สัมมาวายามะ คือการมีความเพียรในการทำองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้ง ๗ ในอริยมรรคให้สมบูรณ์ต่อเนื่องจนเข้าสู่มรรค ผล นิพพาน หรือ มีความเพียรในการระวัง กำจัด ความชั่ว พยายามทำความดี และรักษาความดี หรือเพียรลดละ กำจัด โลภะ โทสะ และโมหะ ให้หมดสิ้นไปจากใจนั่นเอง

๗. สัมมาสติ

คำว่า สติ คือ ความระลึกได้ นึกได้ การคุมใจไว้กับจิต หรือ คุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง และคำว่าสัมมาสติ คือ ความระลึกชอบ ความระลึกที่ถูกต้อง อันหมายถึง การสำรวจหรือทำให้สงบตามแนวสติปัฏฐาน ๔ (ที่ตั้งแห่งจิต) เป็นการพิจารณาให้เห็นเนื่อง ๆ เพื่อมิให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น ร่างกายความรู้สึกจิตใจและธรรมทั้งที่เป็นกุศลธรรมหรืออกุศลธรรม กล่าวคือ

๑. ตั้งสติระลึกชอบ โดยการพิจารณาเห็นภายในกาย ที่ว่าเห็นภายในกายคือพิจารณาเห็นเรื่องต่าง ๆ ในกาย เช่น ลมหายใจ อิริยาบถ การเคลื่อนไหว ตลอดจนส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย และการเกิดดับของร่างกาย ให้เห็นความจริงสิ่งเหล่านี้ว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงสักว่ากาย เรียกว่า กายานุปัสสนา

๒. ตั้งสติระลึกชอบ เป็นผู้มีมีความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็น เวทนาในเวทนาทั้งหลาย ที่ว่าเวทนาเห็นเวทนา คือการกำหนดรู้เรื่องของเวทนา ความสุข ความทุกข์และความไม่สุขไม่ทุกข์เวทนาเกิดขึ้นได้อย่างไรตั้งอยู่อย่างไร ดับไปอย่างไร อนึ่ง สตินั้นตั้งมั่นอยู่ว่า กาย มีอยู่ ก็เพียงสักรู้ว่า อาศัยระลึกเท่านั้น สติทำหน้าที่ เพียงสักว่ารู้ เพียงสักว่าอาศัยระลึก เท่านั้น เขาเรียกว่า เวทนานุปัสสนา

๓. ตั้งสติระลึกชอบเห็นจิตในจิต ที่ว่าเห็นจิตในจิต หมายถึงการกำหนดรู้พฤติกรรมของจิตของตนอย่างละเอียด จิตรักก็ว่ารัก จิตโกรธก็ว่าจิตโกรธ จิตลุ่มหลงก็รู้ว่าจิตลุ่มหลง ฟุ้งซ่าน ฯลฯ เรียกว่า จิตตานุปัสสนา

๔. ตั้งสติระลึกชอบ โดยการพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ที่เห็นว่าเห็นธรรมในธรรม ก็คล้าย ๆ กับเห็นจิตในจิต แต่ที่ไม่เหมือนกันในที่เดียวคือการเห็นจิตในจิต ได้แก่รู้เท่าทันความเคลื่อนไหวของจิตส่วนการเห็นธรรมในธรรม ได้แก่ การรู้สิ่งที่มีอยู่ในจิต เช่น จิตมีนิเวรณ จึงเรียกว่า ัมมานุปัสสนา

๘. สัมมาสมาธิ

คำว่า สมาธิ คือความมีใจตั้งมั่น ความตั้งมั่นแห่งจิต ภาวะที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์คือสิ่งอันหนึ่งอันเดียว การปฏิบัติเพื่อให้จิตเข้าสู่สมาธิ นั่นก็คือ การมีสติระลึกรู้ในสิ่งหนึ่งสิ่งเดียว ต่อเนื่องจนจิตตั้งมั่นแน่วแน่และพัฒนาเข้าสู่สมาธิขั้นต่าง ๆ ดังนั้น สัมมาสมาธิเป็นพื้นฐานของการเข้าสู่สัมมาสมาธิ

ส่วน สัมมาสมาธิ คือความตั้งมั่นแห่งจิตชอบ เป็นดังนี้คือ ความสงบจากกามและอกุศลกรรมทั้งหลาย แล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตก วิจาร์สงบระงับไปภิกขุนี้จึงบรรลุฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ณมีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ บรรลุทุติยฌาน บรรลุจตุตถฌาน

ในปัจจุบัน เราจะเห็นผู้ที่ใช้พลังจากสมาธิในทางอื่น ๆ มากมายในทางเดรัจฉานวิชา แม้กระทั่งอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ นักวิทยาศาสตร์ชื่อดัง จากสมาธิขั้นสูงของเขา ก็สามารถค้นพบความจริงเกี่ยวกับแสงและพลังงาน จนทำให้เกิดการผลิตอาวุธทำลายล้างสูง นิวเคลียร์ ซึ่งเป็นปัญหาร้ายแรงในปัจจุบัน ดังนั้น สัมมาสมาธิ” จะเกิดได้ต้องอาศัย “สัมมาทิฐิ” คือ มีความเห็นชอบว่าเราปฏิบัติสมาธิไปเพื่อความดับทุกข์ ความหลุดพ้น และ เพื่อนิพพาน เราอาจจะได้รับ “อภิญญา” ต่าง ๆ จากสมาธิขั้นสูงนั้นเราก็ใช้อภิญญาในทางที่ชอบ ในทางที่เป็นกุศล ภายใต้อภัยขององค์มรรคอื่น ๆ ด้วย ดังที่จะเห็นได้จากคำกล่าวของพระพุทธเจ้าดังนี้ “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียวซึ่งมีองค์ ๗ ประการนี้ แวดล้อมเรียกว่า “อริยสัมมาสมาธิที่มีอุปปนิสะบั้งว่า “อริยสัมมาสมาธิที่มีบริวาร บั้งว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผู้มีสัมมาทิฐิ จึงมีสัมมาสังกัปปะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ จึงมีสัมมาวาจา ผู้มีสัมมาวาจาจึงมีสัมมากัมมันตะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ จึงมีสัมมาอาชีวะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ จึงมีสัมมาวายามะ ผู้มีสัมมาวายามะ จึงมีสัมมาสติ ผู้มีสัมมาสติ จึงมีสัมมาสมาธิ ผู้มีสัมมาสมาธิ จึงมีสัมมาญาณะ ผู้มีสัมมาญาณะ จึงมีสัมมาวิมุตติ..^{๕๐}

๓.๓.๓ การประยุกต์กระบวนการเรียนรู้ตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อพัฒนาบุคคล

เส้นทางชีวิตสายที่พระพุทธเจ้าชี้มาให้แก่นุชนั้น คือ เส้นทางแห่ง “มัชฌิมาปฏิปทา” ทางสายกลางที่มีการปฏิบัติต่าง ๆ ที่ไม่ตั้งจนเกินไปจนเป็นการตั้งใจสร้างความทุกข์ทรมานทางกายทางใจให้แก่ตัวเอง และไม่ย่อหย่อนจนเกินไปจนปล่อยให้หมกมุ่น เพลิดเพลิน พัวพัน กับความสุขจากประสาทสัมผัสมากเกินไป ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ ข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงความดับทุกข์ นั่นก็คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นประกอบด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

^{๕๐}ที่.ปา.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔-๒๒๕.

กล่าวโดยสรุป การเริ่มต้นเดินทางเข้าสู่การพัฒนาตนตามหลักอริยมรรคนั้น สัมมาทิฐิ หรือความเห็นที่ถูกต้องชอบธรรมเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการปฏิบัติ ดังเช่นสมัยพระพุทธกาลพระพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลาย ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้นำหลักสัมมาทิฐิเป็นหลักยึดตัวในการสอนแม้จะมี ธรรมหมวดอื่นอยู่บ้างก็เกี่ยวเนื่องกับสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบทั้งนั้นจุดมุ่งหมายคือต้องการให้ทุกคนที่ ฟังธรรมได้เปลี่ยนใจจากความเห็นผิด กลับมาเป็นความเห็นถูกต้องตามหลักความจริง จากนั้นก็ให้อุบาย ธรรมหมวดอื่นต่อไป ดังนั้น การที่เราจะเริ่มต้นปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นนั้นต้องเริ่มต้นให้ถูกต้อง เริ่มจากการละมิจาติฐิซึ่งมีโทษและเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงสัจธรรมเป็นอย่างแรก การมีสัมมาทิฐิ เช่น มีความรู้และความเข้าใจในเรื่องไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรื่องกฎ การเวียนว่ายตายเกิด แห่งปฏิจสมุขปาทกฏแห่งกรรมและอริยสัจ ๔ ในเบื้องต้นของปุถุชนที่ยังไม่สามารถรู้แจ้งในหลักธรรม เหล่านี้ อาจต้องอาศัยความศรัทธาในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสริมในเบื้องต้น ครั้นเมื่อจิตเรามีความเห็น ถูกต้องจนมีความปรารถนาตามที่จะปฏิบัติตามสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงชี้แนะ เราจะเริ่มลงมือกระทำสิ่ง ต่าง ๆ ทางกาย ทางวาจาทางใจ เพื่อเป็นสัมมากัมมัตตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาจา สัมมาสังกัปปะ และสัมมาสมาธิ โดยมีสัมมาวายามะ สัมมาสติ ร่วมกับ สัมมาทิฐิ เป็นตัวห้อมล้อมอยู่เสมอ เมื่อเรา มุ่งมั่นมีสัมมาวายามะอย่างต่อเนื่องจิตใจเราก็พัฒนาไปในเส้นทางที่ลัด ละก้าจัด โลกะโทสะ โมหะ จนกระทั่งหมดสิ้นไป

๓.๔ ศรัทธาเป็นองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้

ศรัทธา แปลว่า ความเชื่อ ความเชื่อถือ ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม^{๔๑} กล่าวคือเชื่อใน ปัญญาตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือตถาคตโพธิสัทธา^{๔๒} ในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบ ของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นความเชื่อมั่นในความสามารถของมนุษย์ว่าสามารถฝึกฝนพัฒนาตนได้ตาม ความพร้อมของแต่ละบุคคล จนสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เป็นอิสระและหลุดพ้นจากความทุกข์ได้^{๔๓} ลักษณะของศรัทธามี ๒ ประการ คือ

๑. ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นสามารถจัดนิรณมออกได้จากจิต เมื่อจิตปราศจากนิรณมย่อมผ่องใส เช่น บุคคลที่มีความพยายาม คิดปองร้ายเขา ใจย่อมขุ่นมัว แต่เมื่อพิจารณาโดยเหตุและผล เห็นโทษของพยายามได้ ก็สามารถจัดความพยายามได้ในทันที เพราะเกิดศรัทธาความเชื่อขึ้นว่า ทำเช่นไรย่อมได้ผลเช่นนั้น ตนก่อความพยายามไว้อย่างไรย่อมได้รับผลของความพยายาม เป็นการทำลายประโยชน์สุขของผู้อื่น เมื่อนั้นใจก็คลายลงจากความขุ่นมัว และมีความผ่องใสตามลำดับ

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๓.

^{๔๒} คุรยละเอียดใน อัง.สตุตทก.(ไทย) ๒๓/๖/๙,๒๙/๒๗๔-๒๗๙.

^{๔๓} คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๒๔-๔๒๗.

๒. ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นมีลักษณะงุนใจ ตัวอย่างเช่น บุคคลเมื่อเห็นผู้อื่นพยายามกระทำ ความดีจนสามารถนำตนขึ้นสู่อันสูงได้ จึงนำมาเป็นแบบอย่างแก่ตนในการดำเนินชีวิต แม้ว่า จะลำบากเพียงไร ก็เพียรพยายามด้วยความตั้งใจ ด้วยความเชื่อว่าตนสามารถนำตนขึ้นสู่อัน สูงได้เช่นกัน^{๔๔}

เมื่อศรัทธาดังกล่าวตั้งมั่นแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้^{๔๕} ศรัทธาจึงเป็นองค์ธรรมที่ จะต้องปลูกฝังให้เกิดเป็นเบื้องต้น ที่จะนำไปสู่การพัฒนาปัญญาหรือศรัทธาเพื่อปัญญา

พระพุทธศาสนาไม่ต้องการให้บุคคลเชื่อเรื่องใดโดยปราศจากปัญญา จนกว่าบุคคลจะ ประจักษ์แจ้งด้วยตนเองว่าความรู้ที่ตนเชื่อถูกต้อง จนเป็นที่พึงให้แก่ตนเองได้^{๔๖} ศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงเป็นความเชื่อที่มีปัญญาควบคุม จนกลายเป็นสัมมาทิฐิหรือปัญญาที่มีคุณภาพและเข้าแทนที่ ศรัทธาทั้งหมด เปรียบเหมือนเด็กหัดขี่จักรยาน ต้องให้พ่อหรือแม่คอยประคอง แต่เมื่อขี่เองได้แข็งดี แล้วก็ไม่ต้องคอยประคองอีกต่อไป

ดังนั้นศรัทธาจึงต้องเกื้อหนุนให้ปัญญาได้จุดเริ่มต้น เช่น ได้ฟังเรื่องหรือบุคคลใดแสดง สาระ มีเหตุผล น่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใส เห็นว่าจะนำไปสู่ความเป็นจริงได้ จึงเริ่มศึกษาหรือค้นคว้าจาก จุดหรือแหล่งนั้น ทำให้การพัฒนาปัญญาเป็นไปอย่างเข้มแข็ง เมื่อเกิดศรัทธาหรือมั่นใจว่าจะได้ความ จริง ก็เพียรพยายามศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง ศรัทธากับปัญญาจึงต้องประกอบเข้าด้วยกันเป็นความ เชื่อมั่นที่มีปัญญาควบคุมจนกลายเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งสัมมาทิฐิจะเกิดขึ้นได้ด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ^{๔๗}

๑. **ปรโตโฆสะ** แปลว่า การได้สดับจากบุคคลอื่น^{๔๘} คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอนคำ บอกเล่า คำชี้แจง คำอธิบาย การชักจูงแนะนำ การได้เรียนรู้จากผู้อื่น ได้แก่ เพื่อน ครู อาจารย์ บิดา มารดา ฯลฯ รวมถึงหนังสือ วิทยุ โทรทัศน์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ สื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ ฯลฯ การ สร้างสัมมาทิฐิด้วยปัจจัยประกอบคือปรโตโฆสะ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกจัดเป็นวิธีการที่เริ่มต้นด้วย ศรัทธาและอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ ปรโตโฆสะจึงมุ่งหมายถึงไปที่กัลยาณมิตรซึ่งเป็นแหล่งความรู้ที่ดีงาม เมื่อนำเข้ามาสู่กระบวนการเรียนรู้หรือการฝึกฝนอบรมจึงมุ่งหมายถึงบุคคลซึ่งมีคุณสมบัติที่สามารถ ถ่ายทอดสั่งสอนอบรมให้ได้ผลดี กัลยาณมิตรจึงต้องมีคุณสมบัติดังนี้

^{๔๔} สำนักวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **คัมภีร์มิลินทปัญหา ไทย-บาลี**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ ใน งานพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธวิงศมุนี (บุญมา ทัฬหโม (สุดสุข)), (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๕๕.

^{๔๕} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๕๑/๖๗.

^{๔๖} คุรยละเอียดใน อภ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

^{๔๗} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑, อภ.ท.ก.(ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕.

^{๔๘} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

- ๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ หมายถึง มิตรที่คบแล้วสบายใจ ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้
 ถาม
- ๒) เป็นที่เคารพ หมายถึง มิตรที่มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ เป็นที่ฟังได้และ
 ปลอดภัย
- ๓) เป็นที่ยกย่อง หมายถึง มิตรที่มีความรู้หรือมีปัญญาที่แท้จริง เป็นบุคคลที่ฝึกฝน
 อบรมตนเองอยู่เสมอ ควรเอาเป็นตัวอย่าง เมื่อกล่าวอ้างถึงก็มีความภูมิใจ
- ๔) เป็นนักพูด หมายถึง มิตรที่รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรและพูดอย่างไร
 คอยให้คำตักเตือนที่ดี
- ๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ หมายถึง มิตรที่พร้อมจะรับฟังคำปรึกษา คำซักถามคำเสนอ
 คำวิพากษ์วิจารณ์ สามารถอดทนฟังได้อย่างไม่เบื่อ ไมโกรธหรือฉุนเฉียว
- ๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ หมายถึง มิตรที่สามารถอธิบายเรื่องที่ซับซ้อนให้เข้าใจได้
 และแนะนำให้สามารถเรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นต่อไป
- ๗) ไม่ชักนำไปในอฐานะ หมายถึง มิตรที่ไม่แนะนำไปในเรื่องที่เหลวไหลหรือไม่แนะนำไป
 ในทางที่เสื่อมเสีย^{๕๙}

การรับฟังคำแนะนำสั่งสอนจากกัลยาณมิตรจะทำให้บุคคลได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังเข้าใจสิ่ง
 ที่ได้ฟังแล้ว บรรเทาความสงสัย ทำความเห็นให้ตรง และจิตของผู้ฟังย่อมเลื่อมใส^{๕๐} ซึ่งกัลยาณมิตรจะ
 เป็นผู้นำเข้าสู่กระบวนการพัฒนาปัญญา ดังนี้

- ๑) สุตมยปัญญา แปลว่า ปัญญาที่เกิดจากการฟัง^{๕๑} คือปัญญาที่เกิดจากการเข้าหา
 กัลยาณมิตรเพื่อขอความรู้ คำแนะนำ โดยการน้อมฟัง จดจำหลักธรรมคำสั่งสอนเหล่านั้น
- ๒) จินตามยปัญญา แปลว่า ปัญญาที่เกิดจากการคิด^{๕๒} คือปัญญาที่เกิดแต่การคิด
 พิจารณาเหตุผล เมื่อได้รับความรู้หรือคำแนะนำจากกัลยาณมิตรแล้วจึงนำมาไตร่ตรอง พินิจพิจารณา
 อย่างมีระบบระเบียบไปตามความเป็นจริงตามเหตุและผล หรือเรียกว่า โยนิโสมนสิการ^{๕๓}
- ๓) ภวานามยปัญญา แปลว่า ปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม^{๕๔} หรือการลงมือปฏิบัติ
 คือการนำเอาความรู้ที่เป็นสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญามาทดลองปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ๆ ขึ้นไป
 จนเกิดความชำนาญ ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติ

^{๕๙} อัง.สตุตตก.(ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๕๐} อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

^{๕๑} ที.ปา.(ไทย) ๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๕๒} ที.ปา.(ไทย) ๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๕๓} ชุ.อิตติ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๓๖๐

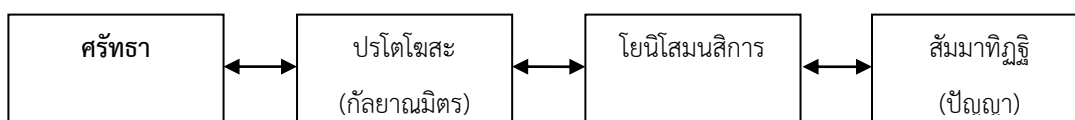
^{๕๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

ด้วยคุณสมบัติของกัลยาณมิตรดังกล่าว องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของกัลยาณมิตรว่า “เพราะพูดถึงองค์ประกอบภายนอก เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อความมีประโยชน์มาก”^{๕๕} และ “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๕๖}

๒) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย^{๕๗} หมายถึง การพิจารณาโดยแยบคาย พิจารณาถึงต้นสายปลายเหตุ คิดอย่างมีระบบระเบียบ คิดสืบสาวหาเหตุและผลตั้งแต่ต้นจนเข้าใจตลอด ให้ความรู้ ให้ความเข้าใจ^{๕๘} ซึ่งเป็นปัจจัยภายในของตัวผู้ปฏิบัติเอง

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของโยนิโสมนสิการว่า “เพราะพูดถึงองค์ประกอบภายใน เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการย่อมเป็นไปเพื่อความมีประโยชน์มาก”^{๕๙} และ “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นได้เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนโยนิโสมนสิการนี้ เมื่อมนสิการโดยแยบคายกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๖๐}

การเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จึงเริ่มตั้งแต่ทำความเข้าใจตามแนวศรัทธาเป็นพื้นฐานโดยมีกัลยาณมิตรเป็นผู้ชี้แนะแนวทาง จากนั้นจึงคิดวิเคราะห์พิจารณาให้เข้าใจโดยตลอดอย่างเป็นอิสระจนได้ความรู้ ใต้ประโยชน์ จนกลายเป็นสัมมาทิฐิที่ทำให้เกิดปัญญาที่มีคุณภาพแม้ว่าศรัทธาเป็นองค์ธรรมที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ก็จริง แต่โยนิโสมนสิการจัดเป็นปัจจัยสำคัญที่โยง เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ สรุปลงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๕ แสดงศรัทธาองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้

^{๕๕} อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๑๑/๑๗.

^{๕๖} อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๐๖.

^{๕๙} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๐๗/๑๗.

^{๖๐} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๗/๑๒.

จากที่กล่าวมา สรุปได้ว่า บุคคลแสวงหาสิ่งใดก็เพราะเชื่อว่าสิ่งนั้นมีอยู่ และเชื่อมั่นว่าตนจะได้ในสิ่งนั้น และสิ่งนั้นจะนำตนไปสู่ความเจริญ จึงพยายามแสวงหา ศรัทธาหรือความเชื่อมั่นจึงเป็นองค์ธรรมที่สำคัญเบื้องต้นที่ต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นในการนำบุคคลเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

๓.๕ สรุปกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล

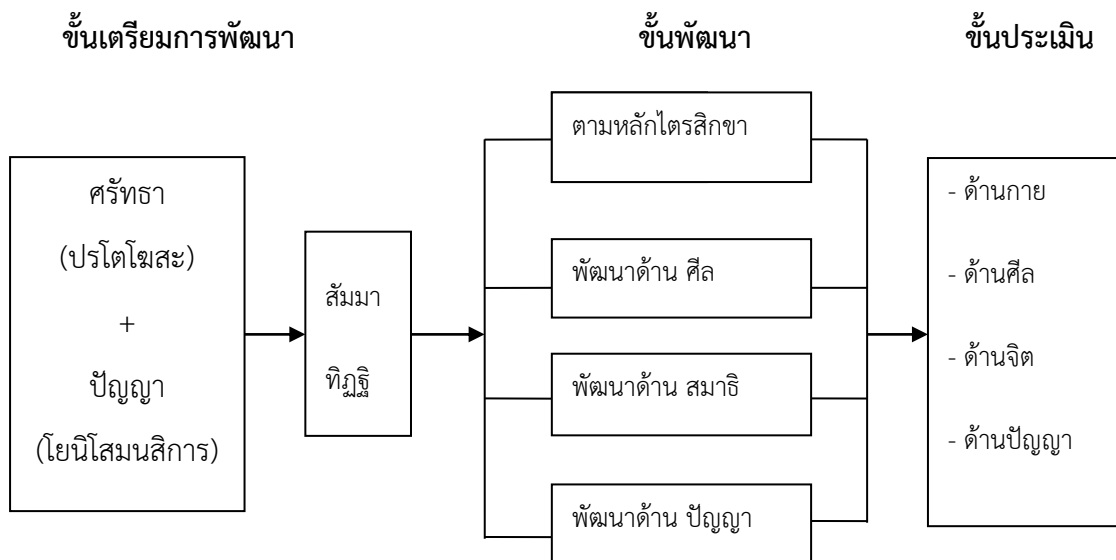
จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาต่อการพัฒนาบุคคล สรุปได้ว่าการศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การศึกษาเป็นสาระของการปฏิบัติทั้งหมดของพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติที่ท่านเรียกว่าสิกขา อันได้แก่ไตรสิกขา คือ ๑) ศีล เป็นการฝึกฝนด้านพฤติกรรม ด้านกาย ด้านวาจา และด้านจิตใจ ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบมีระเบียบวินัยทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม ๒) สมาธิ เป็นการฝึกด้านคุณธรรม เป็นบุคคลที่มีความเข้มแข็งมั่นคง ขยันหมั่นเพียร อดทนมีความซื่อสัตย์ มีเมตตา กรุณา เสียสละและกตัญญู เป็นบุคคลที่มีความสุขสดชื่นแจ่มใส จิตใจร่าเริง ๓) ปัญญา เป็นการพัฒนาให้เกิดความรู้ความเข้าใจในศิลปะวิทยาการงานอาชีพของตน และมีระดับที่สูงขึ้น คือ ปัญญาที่รู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิต รู้ทางเสื่อมทางเจริญและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

การเริ่มเข้าสู่การพัฒนาตนตามหลักอริยมรรคนั้น ต้องเริ่มที่สัมมาทิฐีก่อน แม้หลักธรรมหมวดอื่นๆ ก็จะเริ่มต้นจากสัมมาทิฐิ คือความเห็นถูกต้องชอบธรรม มีความศรัทธาในเบื้องต้น แล้วจากนั้นก็ให้อุบายธรรมหมวดอื่นต่อไป อริยมรรคมีองค์ ๘ ในการพัฒนาตน คือ ๑) สัมมาทิฐิ คือเห็นความเชื่อความเข้าใจตามทำนองคลองธรรม ๒) สัมมาสังกัปปะ คือความคิดความเข้าใจ ความดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา คือการใช้คำพูดที่ถูกต้องเหมาะสม สรรวมระวัง ๔) สัมมากัมมันตะ คือการกระทำในทางที่ชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ถูกต้องและสุจริต ๖) สัมมาวายามะ คือมีความเพียรชอบ มีความเพียรพยายามในทางที่ถูกที่ควร ๗) สัมมาสติ คือการคุมใจไว้กับจิต คุมจิตไว้กับสิ่งที่ถูกต้อง ๘) สัมมาสมาธิ คือมีจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์หนึ่งเดียวอย่างมั่นคง

การนำกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาบุคคลนั้น หรือไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมข้อใด ผู้รับการพัฒนา จะต้องเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ในฐานะที่เป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาและสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นแก่ตน ต้องเป็นผู้มีส่วนร่วม เป็นผู้ได้กระทำและปฏิบัติเองให้มากที่สุด เพราะเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการ ทำให้บุคคลเกิดการพัฒนาแบบองค์รวมอย่างมีดุลยภาพทั้งกายและจิต มีระเบียบในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมในสังคมอย่างเกื้อกูล พัฒนาจิตให้มีคุณภาพ มีสุขภาพจิตที่สุขสงบ เข้าใจตระหนักรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และต้องมีการวัดผลและประเมินผล ของการพัฒนา ๔ ด้านคือ ด้านกาย ด้านศีล ด้านจิต และด้านปัญญา มีเป้าหมายสุดท้ายคือ คุณภาพชีวิตที่มีคุณค่า ต่อ

ตนเอง ต่อสังคมและประเทศชาติ นั่นคือชีวิตที่พัฒนาแล้วอุดมไปด้วยศีล สมาธิ และปัญญาอย่างแท้จริง

ดังแสดงให้เห็นเป็นแผนภาพของกระบวนการเรียนรู้ ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๖ แสดงกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่องการพัฒนาการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการวิจัยศึกษาสำรวจเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้วิธีการเชิงพรรณนา (Description) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และเพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปพรรณนาองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย ดังต่อไปนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๑. สรุปหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาเรื่องหลักไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแล้ว สรุปความหมายและประเภทของไตรสิกขา ได้ดังนี้ ๑) ความหมายของไตรสิกขา มี ๒ ความหมาย คือ (๑) ความหมายตามคัมภีร์พระไตรปิฎกหมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา (๒) ความหมายที่เชื่อมโยงกับจุดมุ่งหมายหมายถึง การฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหามนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง ๒) ประเภทของไตรสิกขา ที่ได้นำเสนอในหัวข้อนี้ มีการจัดอยู่ ๓ ประเภท คือ (๑) จัดประเภทตามหลักสิกขา ๓ หรือไตรสิกขา (๒) จัดประเภทโดยนำเนื้อหาหมวดมรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์ และ (๓) จัดประเภทตามหลักชั้น หรือธรรมชั้น ๓

ความสำคัญของหลักไตรสิกขาสรุปได้ว่า หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมสิกขาบาทในพระปาฏิโมกข์ เป็นสิกขาบาทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา

สาระสำคัญของหลักไตรสิกขาสรุป คือหลักปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) อธิศีลสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของศีล ๒) อธิจิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของ จิตใจหรือสมาธิ และ ๓) อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของปัญญา มักเรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า ไตรสิกขาเป็นทั้งหลักการและวิธีปฏิบัติ เพื่อให้สามารถล่วงพ้นจากอภาย กามธาตุ และภพทั้งปวง โดยมีเป้าหมายที่การบรรลุพระนิพพานอันบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ไตรสิกขาเป็นแนวปฏิบัติในทางสายกลางที่มีใช้การปรนเปรอตนด้วยกามสุข และการทรมานตน มีศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่แสดงออกทางกาย วาจา สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่กลุ่มมรุมจิต และปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยที่แอบแนบอยู่ในจิตสามารถพัฒนาบุคคลให้เป็นพระอรหัตต์ผู้มีความบริบูรณ์ด้วยศีล ได้แก่ พระโสดาบันและพระสกทาคามี, บริบูรณ์ด้วยสมาธิ ได้แก่ พระอนาคามี และบริบูรณ์ด้วยปัญญา ได้แก่ พระอรหันต์ นอกจากนี้ องค์กรธรรมทั้ง ๓ ยังเป็นเครื่องอุทิศหนุนให้บรรลุคุณวิเศษอันหายากในบุคคลทั่วไป

การใช้หลักไตรสิกขาในสมัยพุทธการนั้นมีการจัดบุคคลผู้ศึกษาออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มบรรพชิตหรือกลุ่มนักรบ ๒) กลุ่มคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือน ทั้งสองกลุ่มนี้รวมเรียกว่าพุทธบริษัท อันได้แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา กลุ่มบรรพชิตจะได้อบรมฝ่ายบัพญญัตติหรือข้อศึกษาที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์สำหรับป้องกันความประพฤติเสียหายและให้ถือศึกษาฝ่ายอภิสมจาริยศึกษา ส่วนฝ่ายคฤหัสถ์จะได้ศึกษาเกี่ยวกับ ศีล ๕ หรือ ศีล ๘ เพื่อให้มีพื้นฐานของการดำเนินชีวิต ให้มีศรัทธาและเลื่อมใสเคารพในพระรัตนตรัย

หลักไตรสิกขานั้นได้มีการพัฒนามาเป็นลำดับ จากอดีตในสมัยพุทธการมาจนถึงปัจจุบัน เริ่มจากโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่าด้วยการไม่ทำบาปทั้งปวง ยังกุศลให้ถึงพร้อม และทำจิตให้ผ่องใส นั่นก็คือ **ศีล สมาธิ และปัญญา**ของหลักไตรสิกขานั้นเอง ต่อมาพุทธทาสภิกขุได้นำหลักไตรสิกขาเข้าสู่กระบวนการพัฒนามนุษย์ โดยใช้หลัก **๓ ส. คือ สะอาด สว่าง สงบ** และในปัจจุบันได้มีการกำหนดหลักไตรสิกขาไว้ในแผนการศึกษาของชาติ โดยกำหนดให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะ **เก่ง ดี มีความสุข** ซึ่งทั้งหมดทั้งมวลรวมอยู่ในหลักไตรสิกขาทั้งสิ้น

๒. สรุปกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาบุคคล

จุดหมายของการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา สูงสุดอยู่ที่ปัญญา กล่าวคือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามธรรมชาติ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะฝึกฝนควบคุมระมัดระวังตนให้รู้เท่าทันเมื่อ ตาเห็นรูป จมูกได้กลิ่น หูได้ยินเสียง ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัส ใจรับรู้อารมณ์ ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองภายในขอบเขตของสิ่งที่ได้เรียนรู้ทุกๆ สามารถที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงาม แก้ปัญหาในชีวิตและดับทุกข์ได้ กระบวนการเรียนรู้ในพุทธศาสนานี้ เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา ซึ่งครูผู้สอนถือเป็นบุคคลสำคัญที่ต้องจัดสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ให้ผู้เรียนเกิดศรัทธาที่จะเรียนรู้ และฝึกฝนวิธีการคิดโดยแยกคายนนำไปสู่การปฏิบัติ โดยใช้หลักไตรสิกขาในการพัฒนาให้ครบทั้ง ๓ ด้าน คือ **ศีล สมาธิ และปัญญา** ในการจัดกระบวนการเรียนการสอน

กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการรับรู้ ซึ่งการรับรู้เกิดจากองค์ประกอบ คือ อายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดเป็นวิญญาณ หรือเกิดเป็นความรู้แจ้งอารมณ์ในแต่

ละอายตนะ เมื่อองค์ประกอบดังกล่าวประจวบเข้าพร้อมกันจะเกิดเป็นผัสสะหรือการรับรู้ ผัสสะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดผัสสะแล้วเวทนาจะเกิดขึ้นตามมา ถ้าจิตไม่มีกิเลสจะเป็นการรับรู้โลกตามธรรมชาติ คือ การรับรู้สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏกับจิตตรงตามความเป็นจริง แต่ถ้าจิตประกอบด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิ สัญญาจะปรุงแต่งให้เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา สัญญาในขั้นนี้จะเป็น ปัญญาสัญญา เป็นสัญญาที่เนื่องจากสังขาร ซึ่งปรุงแต่งภาพอารมณ์ให้ออกมาในแง่มุมต่างๆ มากมายทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลตามโลกแห่งประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ทำให้ไม่สามารถมองเห็นสิ่งทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญหามากมายในชีวิต เป็นช่องทางการรับรู้แบบเสพเสวยโลก

จากการศึกษาขบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาต่อการพัฒนาบุคคล สรุปได้ว่าการศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การศึกษาเป็นสาระของการปฏิบัติทั้งหมดของพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติที่นั่นท่านเรียกว่าสิกขา อันได้แก่ไตรสิกขา คือ ๑) ศีล เป็นการฝึกฝนด้านพฤติกรรม ด้านกาย ด้านวาจา และด้านจิตใจ ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบมีระเบียบวินัยทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม ๒) สมาธิ เป็นการฝึกด้านคุณธรรม เป็นบุคคลที่มีความเข้มแข็งมั่นคง ขยันหมั่นเพียร อดทนมีความซื่อสัตย์ มีเมตตา กรุณา เสียสละและกตัญญู เป็นบุคคลที่มีความสุขสดชื่นแจ่มใส จิตใจร่าเริง ๓) ปัญญา เป็นการพัฒนาให้เกิดความรู้ความเข้าใจในศิลปะวิทยาการงานอาชีพของตน และมีระดับที่สูงขึ้น คือ ปัญญาที่รู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิต รู้ทางเสื่อมทางเจริญและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

การเริ่มเข้าสู่การพัฒนาตนตามหลักอริยมรรคนั้น ต้องเริ่มที่สัมมาทิฏฐีก่อน แม้หลักธรรมหมวดอื่นๆ ก็จะเริ่มต้นจากสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นถูกต้องชอบธรรม มีความศรัทธาในเบื้องต้น แล้วจากนั้นก็ให้อุบายธรรมหมวดอื่นต่อไป อริยมรรคมีองค์ ๘ ในการพัฒนาตน คือ ๑) สัมมาทิฏฐิ คือเห็นความเชื่อความเข้าใจตามทำนองคลองธรรม ๒) สัมมาสังกัปปะ คือความคิดความเข้าใจ ความดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา คือการใช้คำพูดที่ถูกต้องเหมาะสม สรรวมระวัง ๔) สัมมากัมมันตะ คือการกระทำในทางที่ชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ถูกต้องและสุจริต ๖) สัมมาวายามะ คือมีความเพียรชอบ มีความเพียรพยายามในทางที่ถูกที่ควร ๗) สัมมาสติ คือการคุมใจไว้กับจิต คุมจิตไว้กับสิ่งที่ถูกต้อง ๘) สัมมาสมาธิ คือมีจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์หนึ่งเดียวอย่างมั่นคง

การนำกระบวนการเรียนรู้ในพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาบุคคลนั้น ไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมข้อใด ผู้รับการพัฒนา จะต้องเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ในฐานะที่เป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาและสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นแก่ตน ต้องเป็นผู้มีส่วนร่วม เป็นผู้ได้กระทำและปฏิบัติเองให้มากที่สุด เพราะเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการ ทำให้บุคคลเกิดการพัฒนาแบบองค์รวมอย่างมีคุณภาพทั้งกายและจิต มีระเบียบในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมในสังคมอย่างเกื้อกูล พัฒนาจิตให้มีคุณภาพ มีสุขภาพจิตที่สุขสงบ เข้าใจตระหนักรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และจะต้องมีการวัดผลประเมินผล ของการพัฒนา ๔ ด้านคือ

ด้านกาย ด้านศีล ด้านจิต และด้านปัญญา มีเป้าหมายสุดท้ายคือ คุณภาพชีวิตที่มีคุณค่า ต่อตนเอง ต่อสังคมและประเทศชาติ นั่นคือชีวิตที่พัฒนาแล้วอุดมไปด้วยศีล สมาธิ และปัญญาอย่างแท้จริง

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะทั่วไป

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตน ที่เกิดจากอายตนะภายในตัวมนุษย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมพันธ์กับอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์อย่างมีสติ ตามกระบวนการที่ต่อเนื่อง สัมพันธ์กันของไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา จึงเป็นการเรียนรู้ภายนอก สู่การเรียนรู้ภายในตนเอง เพราะมนุษย์มีการศึกษาวิชาการต่างๆมากมาย แต่ถ้าไม่เรียนรู้ภายในตนเอง ซึ่งเป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณ จะไม่สามารถป้องกันการกระทำหรือการแสดงออก ต่อสิ่งแวดล้อมต่างๆที่เกิดขึ้นจากกิเลสตัณหา ซึ่งก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ต่างๆของโลก

ปัจจุบันนี้ การพัฒนาการเรียนรู้ของมนุษย์ในสังคมไทย มักตามกระแสการเรียนรู้ตามตะวันตก ที่มุ่งให้ผู้เรียนสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน หรือมุ่งให้มนุษย์ดำรงอยู่ได้ โดยการปรับตัว ให้ได้กับปัญหาสังคมที่นับวันยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะกระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก การรับรู้และเรียนรู้ของมนุษย์เน้นที่อินทรีย์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ไม่กล่าวถึงเรื่องจิตใจ เมื่อเป็นเช่นนี้การพัฒนามนุษย์ ให้ไปสู่จุดหมายของการเรียนรู้ จึงเป็นการพัฒนาที่สัมพันธ์กับด้านวัตถุ แต่ในพระพุทธศาสนากระบวนการรับรู้ของมนุษย์ นอกจากอินทรีย์ ๕ แล้ว สิ่งที่สำคัญสำหรับการรับรู้และการเรียนรู้สิ่งต่างๆรอบตัว คือ จิตใจ เพราะสิ่งรับสัมผัสทางอินทรีย์ ๕ ย่อมกระทบจิตใจด้วยเสมอ ส่งผลให้มีการพิจารณาตัดสินและกระทำสิ่งต่างๆ ไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ ด้วยกิเลสตัณหาภายในตนเอง ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ อินทรีย์ ๖ ของกระบวนการเรียนรู้ ตามแนวพระพุทธศาสนา จึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ ทั้งในด้านการพัฒนาคุณภาพของชีวิต ให้สามารถแก้ปัญหาต่างๆในการดำรงชีวิตได้

การนำกระบวนการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคคลนั้น ก่อนอื่นต้องสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในตัวของบุคคลนั้นๆก่อน ศรัทธานั้นต้องเป็นความเชื่อที่ถูกควบคุมด้วยปัญญา ซึ่งจะทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว จากนั้นจึงให้อุบายธรรม เพื่อพัฒนาต่อไป แม้การจัดการเรียนรู้ตามแนวตะวันตกก็ตาม หากเริ่มต้นจากศรัทธาแล้ว ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการเรียนรู้ก็จะเกิดตามมา

การนำกระบวนการเรียนรู้ตามหลักจิต ๖ ไปประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนนั้น เหมาะสมอย่างยิ่งในการพัฒนาการเรียนรู้เป็นรายบุคคล หรือการเรียนรู้แบบผู้เรียนเป็น

ศูนย์กลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา เพราะกลุ่มผู้เรียนมีความแตกต่างที่หลากหลาย ทั้งเป็นกลุ่มผู้เรียนที่น่าสังคมในอนาคต จำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพทั้งกายและใจ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด ต่อสังคมไทยในอนาคต

๒. ข้อเสนอแนะเพื่อการทวิจัยครั้งต่อไป

หากได้มีการศึกษาเพิ่มเติมถึงกระบวนการเรียนรู้ตามทฤษฎีตะวันตกบางทฤษฎี ที่มีความสอดคล้องกับหลักทางพระพุทธศาสนา และบางทฤษฎีก็มีความแตกต่าง แต่เป้าหมายสูงสุด คือมุ่งหวังให้บุคคลได้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ฉลาดรอบรู้ นำไปสู่ความเจริญของงามของชีวิต ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีประเด็นที่ควรศึกษาวิจัยต่อไป เพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ดังนี้

- ๑) การพัฒนาการเรียนรู้ทักษะปฏิบัติของนักศึกษาสาขาวิชาช่างอุตสาหกรรม ตามหลักไตรสิกขา
- ๒) การพัฒนาครูผู้สอนในสถานศึกษาอาชีวศึกษา เพื่อบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน
- ๓) ศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการเรียนรู้ ตามหลักโยนิโสมนสิการ ของพระพุทธศาสนา กับทฤษฎีความรู้ความเข้าใจของนักจิตวิทยาการศึกษากลุ่มเกสตัลต์
- ๔) ศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมการเรียนรู้ ของมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา กับพฤติกรรมเรียนรู้ของมนุษย์ตามทฤษฎีการเรียนรู้ การวางเงื่อนไขแบบคลาสสิกของพาฟลอฟ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กิ่งฟ้า สินธวงษ์, การสอนเพื่อพัฒนาการคิดและการเรียนรู้. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๐.

จิรภัทร แก้วแก้ว และวีรพันธ์ มาทพูล. พุทธวิธีการสอน. การสอนตามหลักไตรสิกขา อริยสัจและอนุ
 ปุพพิกา. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. พุทธวิธีการสอน. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕ .

จำเนียร ศิลปะวานิช. หลักและวิธีการสอน. กรุงเทพมหานคร : เจริญรุ่งเรืองการพิมพ์, ๒๕๓๘.

ชนาธิป พรกุล, แคทส์. รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพมหานคร
 : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ชัยยงค์ พรหมวงศ์. เอกสารประกอบการสอน วิชา ประสบการณ์วิชาชีพศึกษาศาสตร์ หน่วยที่
 ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ชวนการพิมพ์, ๒๕๒๖.

ทีศนา แชมมณี และคณะ. กระบวนการเรียนรู้ ความหมาย แนวทางพัฒนาและปัญหาข้อใจ.
 กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ, ๒๕๔๕.

บุญชม ศรีสะอาด. การพัฒนาการสอน. กรุงเทพมหานคร: สุริยาสาสน์, ๒๕๓๗.

บุญเลี้ยง ทุมทอง. ทฤษฎีและการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เอส.
 พรินต์ติ้งไทยแพคเตอร์, ๒๕๕๖.

ปทีป เมธาคณวุฒิ. การจัดการเรียนการสอนที่มีผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
 แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ประเวศ วะสี. “พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑”. ในพุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับ
 ศตวรรษที่ ๒๑ : ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑.

_____. **กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย**. ใน **สาระความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย, ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการเรียนรู้**. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๔.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **การศึกษาฉบับง่าย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

_____. **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พระมหาสมภาร สมภาโร (ทวิรัตน์). **ธรรมะภาคปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.

พระมหาแสวง โชติปาโล. **รวมคำบรรยายคัมภีร์มหาปฏิจจาน ๒ ชุด**, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:

พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๓๖.

พระไพศาล วิสาโล. **กระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: เสขิยธรรม, ๒๕๔๔.

พระพุทธิโฆษาจารย์. **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ขอบฟ้าแห่งความรู้**. กรุงเทพมหานคร: กรมสามัญศึกษา.

กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑.

พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๘.

_____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กรมศาสนา, ๒๕๒๔.

_____. **พุทธวิธีการสอน**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๒๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘.

พรรณี ช.เจนจิต. **จิตวิทยาการสอน**. กรุงเทพมหานคร: เสริมสินพีรเพชรซิสม, ๒๕๔๕.

พุทธทาสภิกขุ. **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมบุชา, ม.ป.ป. หน้า ๑๙๙-๑๒๐

อ้างใน พระจาดุรงค์ อาจารย์สุโ (ชูศรี). “การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ทางปรัชญาการศึกษาไทย ในทัศน์ของพุทธทาสภิกขุเพื่อการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืน”. ใน

พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤตการณ์โลก รวมบทความประชุมวิชาการทาง
พระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๗ เนื่องในวันวิสาขบูชาวันสำคัญสากลของโลก.
รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสมาคมสภาสากลวันวิสาขบูชาโลก และสมาคมมหาวิทยาลัย
พระพุทธศาสนาแห่งชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๓.

ไพจิตร สะดวกการ. การเรียนผูกเรียนแก้ : **ภูมิปัญญาไทยสอดรับทฤษฎีรังสรรค์นิยมปฏิรูป
การศึกษา.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๕๓.

ยุทธพงษ์ ไกยวรรณ. **แนวคิดและวิธีสอน.** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. **เทคนิคการสอน.** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๑.

วาริญา ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. **จิตวิทยาพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์
ส่งเสริมการศึกษาและวิจัยพุทธศาสนาและพุทธศาสตร์ประยุกต์, ๒๕๕๔.

วิทยา ทองดี และสมเดช นามเกตุ. **พุทธปรัชญาการศึกษา.** พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาการศึกษาไทย ๒๔๑๑-๒๔๗๕.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

วัฒนาพร ระวังทุกข์. **การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง.** กรุงเทพมหานคร: ต้นอ้อ,
๒๕๕๑.

ศิริชัย กาญจนวาสี. **การประเมินการเรียนรู้ : ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.** กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๕๖.

สถาบันแห่งชาติเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้. **การจัดการเรียนการสอนในอนาคตตามพระราชบัญญัติ
การศึกษาแห่งชาติ.** สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติศาสตร์คติบาติ อินเดีย และลังกา.** กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

สมหวัง วิทยาปัญญานนท์. **บริหารงานด้วยความสะอาด สว่าง สงบ.** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ลักษณ์,
๒๕๕๔.

สมจินตนา ภักดิ์ศรีวงศ์. **หัวใจของการศึกษาศาสนาต้องเป็นรากฐาน.** กรุงเทพมหานคร: กรมสามัญ
ศึกษา. กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๘.

สุมน อมรวิวัฒน์. “แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”. **ในวิถีการเรียนรู้
ของคนไทย : ประมวลสาระจากกาประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด.** รวบรวมและ
จัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิถีการ
เรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๕๖.

_____ . การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

_____ . การเรียนรู้ตามนัยแห่งพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรีสฤษดิ์วงศ์, ๒๕๓๙.

สุมน อมรวิวัฒน์. การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์. นนทบุรี: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๒.

สุมาลี ชัยเจริญ. เทคโนโลยีการศึกษาและการพัฒนาระบบการสอน. ขอนแก่น: ภาควิชาเทคโนโลยีทางการศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๓๔๗.

สุรางค์ ไคว์ตระกูล. จิตวิทยาการศึกษา กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์. ๒๕๔๔.

สุวิทย์ หิรัญยกานนท์ และคณะ. พจนานุกรมศัพท์การศึกษา.

สำนักวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. คัมภีร์มลินทปัญหา ไทย – บาลี. พิมพ์ครั้งที่ ๙ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธิวงศมุนี (บุญมา ที่ปรมโม (สุดสุข)). กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.

สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา. ชุดวิชาการจัดการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร : สำนักพัฒนาและส่งเสริมวิชาชีพ. กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๙.

(๒) บทความในวารสาร

วรวิทย์ วคินสรากร. “กระบวนการเรียนรู้อย่างพุทธ”. วารสารสารานุกรมศึกษาศาสตร์, (เมษายน ๒๕๔๖).

วิทยา ทองดี. “มนุษย์กับกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสนา”. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทัศน์ วิทยาเขตขอนแก่น. ปีที่ ๘. ฉบับที่ ๓, (กันยายน – ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๕).

(๒) วิทยานิพนธ์

กัญญา พรนิเสน. “ผลของการสอนแบบพุทธวิธีที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ รายวิชา ส ๔๑๑๐๒ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๙.

ทวีศักดิ์ ทองทิพย์. “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา”. สารนิพนธ์ พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาเสกสรร จิรภาโส (จีแสง). “การศึกษาวิเคราะห์หลักไตรสิกขาที่มีต่อการจัดการศึกษาไทย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ระพีพรรณ ดวงใจ. “ผลการสอนแบบอริยสัจสี่ ที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและทักษะการคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออกของ เรื่อง หลักธรรมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนพินายวิทยา จังหวัดนครราชสีมา”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๐.

๒. ภาษาอังกฤษ

Bednar. A.K. and other. Theory into Practice in G.J. Anglin (ed.2.) Englewood Cliffs, Colorado: Education Technology Publication, 1995.

Duffy. T.M. and Cunningham. D.J. **Constructivism: Implication for The Design and Delivery of Instruction**. In David h. Jonasen, 1996.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายวิจิต สงวนไกรพงษ์
- วัน เดือน ปีเกิด : ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๙๓
- ประวัติการศึกษา : กศม. เทคโนโลยีทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ.๒๕๓๕
 ป.บัณฑิตชั้นสูงบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี พ.ศ.๒๕๕๑
- ประวัติการทำงาน : มีนาคม ๒๕๑๕ - เมษายน ๒๕๑๗ Air America, Inc.
 เมษายน ๒๕๑๗ - กันยายน ๒๕๑๙ Thai-Airway Aircraft Maintainace
 ตุลาคม ๒๕๑๙ - พฤษภาคม ๒๕๓๐ วิทยาลัยเกษตรกรรมอุดรธานี
 พฤษภาคม ๒๕๓๐ - พฤษภาคม ๒๕๔๒ วิทยาลัยเกษตรกรรมขอนแก่น
 พฤษภาคม ๒๕๔๒ - มิถุนายน ๒๕๔๗ วิทยาลัยการอาชีพศรีบุญเรือง
 มิถุนายน ๒๕๔๗- กันยายน ๒๕๕๓ วิทยาลัยเทคนิคหนองบัวลำภู
 ตุลาคม ๒๕๕๓ - ปัจจุบัน วิทยาลัยชุมชนหนองบัวลำภู
- ผลงานทางวิชาการ :
๑. เอกสารตำราช่างกลโรงงานฟาร์ม พ.ศ.๒๕๓๑
 ๒. เอกสารตำราเครื่องยนต์เล็กเพื่อการเกษตร พ.ศ.๒๕๓๗
 ๓. เอกสารตำราไฟฟ้าในชีวิตประจำวัน พ.ศ.๒๕๔๐
 ๔. เอกสารตำราการเชื่อมโลหะ พ.ศ.๒๕๔๐
 ๕. ผลงานวิจัย “ระบบการใช้สื่อและเทคโนโลยีทางการศึกษาวิทยาลัยเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” พ.ศ.๒๕๔๐
 ๖. ผลงานวิจัย “การแก้ปัญหาความยากจนแบบบูรณาการของประชาชนในเขตจังหวัดหนองบัวลำภู” พ.ศ.๒๕๔๗
 ๗. ผลงานวิจัย “การพัฒนาเครื่องสีข้าวกลิ้งในครัวเรือน” พ.ศ.๒๕๔๙
 ๘. ผลงานวิจัย “การพัฒนาครูผู้สอนในวิทยาลัยเทคนิคหนองบัวลำภู ทำการวิจัยในชั้นเรียน” พ.ศ.๒๕๕๑
 ๙. ผลงานวิจัย “การพัฒนาเครื่องรีดยางพาราครบวงจร” พ.ศ.๒๕๕๑